काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatpathabrāhmaṇam

VOLUME VI

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

It is for the first time that complete critical edition of the *Śatapathabrāhmaṇa* of the Kāṇva School of the *Śukla Yajurveda* alongwith its English translation is published. This edition has taken into account the readings available in a few more manuscripts, besides those in the published edition in Telugu script, which were not available to Prof. Caland who brought out a critical edition of its first seven Kāṇḍas. It is also the first attempt at providing a complete English translation. No doubt the texts of the *Śatapatha* of the Mādhyandina and Kāṇva School do not differ much from Kāṇḍas VIII to XVI and Prof. Eggeling's translation of the former is available. Still a fresh attempt at translating the latter portion was felt necessary as a result of detailed discussions with traditional scholars who are actively engaged in *Śrauta* sacrificial performances.

Textual Notes to substantiate the choice of particular readings; a section under the heading Vimarśa discussing certain selected topics arising out of a study of the text; an exhaustive list of contents, Brāhmaṇa-wise and Glossary of technical terms are some of the additional features of this attempt. The suggestions and guidance of traditional scholars who are experts in *Śrautayāgas* are the most important advantages of this edition.

काण्वशतपथब्राह्मणम्

KĀṆVAŚATAPATHABRĀHMAṆAM

कलामूलशास्त्र-ग्रन्थमाला

KALĀMŪLAŚĀSTRA SERIES

इ.गा.रा.क.के.क.मू.शा.-४०

I.G.N.C.A. *K.M.S.-40*

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrāhmaṇam

Volume VI

Edited and Translated

by

C. R. SWAMINATHAN

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
NEW DELHI
and
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
DELHI

First Published: 2011
© Indira Gandhi National Centre for the Arts

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, or by any means, without written permission of the Publishers.

Published by
INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
Central Vista Mess, Janpath, New Delhi - 110 001

in association with

MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi - 110 007

ISBN : 978-81-208-3494-1 (Vol.VI)
978-81-208-1128-3 (set)

Price : Rs.1000.00/-(Vol.VI)

Typeset by
The Editor's Office, Kalakosa
Indira Gandhi National Centre for the Arts,
11 Mansingh Road, New Delhi-110 001

Printed in India at Shri Jainendra Press
A-45, Naraina Industrial Area Phase - I
New Delhi - 110 028

CONTENTS

ABBREVIATIONS xv

SĀCITI KĀṆḌA - XI

Chapter One 2-29

Brāhmaṇa I — Placing of *nākasada* bricks in different directions. 2
Brāhmaṇa II — Placing of *chandasyā* bricks. 14
Brāhmaṇa III — Laying down the *Gārhapatya* altar. 20

Chapter Two 30-57

Brāhmaṇa I — Laying down the *ṛtavyā* (seasonal bricks). 30
Brāhmaṇa II — Placing of a *lokaṁpṛṇā* bricks (space-filling bricks). 38
Brāhmaṇa III — Scattering of loose soil. 44
Brāhmaṇa IV — Singing of *Sāmans* on the naturally perforated bricks; discussion on the loose soil of the altar. 52

Chapter Three 58-87

Brāhmaṇa I — Performing the *Śatarudrīya* offerings. 58
Brāhmaṇa II — Sprinkling of water on *Agni*-altar. 72

Chapter Four 88-117

Brāhmaṇa I — Preparation for offerings; offering on *Svayamātṛṇṇā* which is the highest altar of Agni. 88
Brāhmaṇa II — Orders issued by Adhvaryu. 98

Chapter Five 118-139

Brāhmaṇa I — Offering of oblation to Vaiśvānara and Mārut. 118

Brāhmaṇa II	*Vasordhārā* offerings; *Ayuja stomas*; *Yugma stomas.*	124
Brāhmaṇa III	*Vājaprasavīya* offerings; *Pārtha* oblations.	134
Chapter Six		140-165
Brāhmaṇa I	*Rāṣṭrabhṛt* offerings.	140
Brāhmaṇa II	Offering of *Vāta homas*; offering of the *Ruṅmati* oblations; offering of *Santatīs* oblation.	146
Brāhmaṇa III	Construction of *Dhiṣṇyās.*	152
Brāhmaṇa IV	Connecting the *Agni*-altar to achieve all desires; chanting of *Yajus* formula; touching of *Paridhi* from various sides.	160
Chapter Seven		166-193
Brāhmaṇa I	Milk taken as food during *Vrata*; significance of *Samiṣṭayajus* oblations; *Vaiśvakarma* oblations; *Payasyā* offering to Mitrā-Varuṇa.	166
Brāhmaṇa II	Discovery of *Ṛk mantras* to make up the deficiency (in *Agni*-altar); by performing *Upasthāna*–rite Yajamāna gets freed from sin; about the *cayana* (building up of the *Agni*-altar); non building (*acayana*) of *Agni*-altar.	186

AGNIRAHASYA KĀṆḌA - XII

Chapter One		194-213
Brāhmaṇa I	Construciton of *Agni*-altar over a period of one year; productive pairs of *Agni*-altar.	194
Brāhmaṇa II	Prajāpati-desire to gain these worlds; why the *Agni*-altar is built up; performing the Jyotiṣṭoma form of Agniṣṭoma.	198
Brāhmaṇa III	Creations of Prajāpati; completion of *vedī.*	200

Brāhmaṇa IV — Connecting immortal and mortal with Prajāpati while constructing the altar. 204

Brāhmaṇa V — Two offerings of Agnihotra; powers conferred by performance of sacrifices. 210

Chapter Two 214-239

Brāhmaṇa I — Prajāpati-desire to ascend to the heavenly world; measurement of altar; giving final shape to altar. 214

Brāhmaṇa II — Prajāpati worshipped by sacrifice; sacrifice worshipped by Gods; Garuḍa form of Prajāpati. 216

Brāhmaṇa III — Order of the *vedī*; ninety steps of measuring *vedī*; construction of seven-fold fire-altar; measurement of cords. 220

Brāhmaṇa IV — Seven divine worlds; forms (of the altar); description of *Upasads*; time-period required for construction of different layers. 224

Brāhmaṇa V — Different folds of Prajāpati; process of obtaining immortality; seven-fold nature of the body; *Yajus* formulas, words, syllables, rites and *Sāmans*, all sacrifices up to Agnihotra are hundred and one-fold; physical aspects of body. 232

Chapter Three 240-255

Brāhmaṇa I — Seven metres which are produced in the *Agni*-altar; Gāyatrī is the *prāṇa*, Uṣṇik is the eye, Anuṣṭubh is the speech, Bṛhatī is the mind; Paṅkti is the ear; Triṣṭubh is the *prāṇa*; Jagati is the downward breathing – all these account for one thousand *chandasyā* bricks. 240

Brāhmaṇa II — Description of different parts which are constituted by different deities and metre of fire-altars. 242

Brāhmaṇa III	Discussion regarding knowledge between Dhīra Sātaparṇeya and Mahāśāla Jābāla.	245
Brāhmaṇa IV	Discussion between Śvetaketu and Āruṇi.	247
Brāhmaṇa V	Divine and physical aspects of *Yajus* with the preparatory rites.	250
Chapter Four		256-283
Brāhmaṇa I	Placing of *Ukhyā*-Agni into the altar; meaning of *Arkya* in respect of the *Yajus, Mahāvrata Sāman* in respect of *Sāman* and *Uktha* (the *śastra*) in respect of the *Rk*; creation of Indra and Agni as the Brahman (priesthood) and Kṣatra (martial class) respectively and both merging into one form and built as *citi* representing *akaṣra* (unperishing principle); eight units of Sāvitra and Vaiśvakarman oblations; seventeen-fold Prajāpati; divine and physical form of Agni.	256
Brāhmaṇa II	Creations produced by Prajāpati (the year); Prajāpati splits his body into different parts; ten thousand and eight hundred Paṅktis came into being.	264
Brāhmaṇa III	How to attain full span of life; various sacrificial rituals organised by gods; laying down of *yajuṣmatī* bricks.	270
Brāhmaṇa IV	Prajāpati observing *tapas* for one thousand years; *vidyā* knows the capability of holding on for thousand years; *pariśrits* equivalent to thousand nights.	278
Brāhmaṇa V	Injunctions contained in the Upaniṣads; layers (three worlds) made up of naturally perforated bricks; fourth layer constituted by Yajamāna.	280

Chapter Five 284-313

Brāhmaṇa I — Speech— the secret import of Agni; three-fold form of speech. 284

Brāhmaṇa II — *Mahad Uktha* constituted of *Ṛk* chants; divine and sacrificial aspect of *Mahad Uktha*; *lokaṁpṛṇā* bricks are the same as the Puruṣa (in the sun's orb); discussion regarding Mṛtyu; types of bricks placed in fire altar with *Ṛk, Yajus* and *Sāman mantras.* 286

Brāhmaṇa III — Discovery of thirty-six thousand (*vedīs*) in the forms of mental ideas (thoughts); expanse of the mind; creation of mind; speech became distinct after practising *tapas*; expanse of speech; expanse of *prāṇa* and its creations; expanse of eye and its creations; expanse of ear and its creations; expanse of *karma* and its creations; expanse of Agni and its creations. 294

Brāhmaṇa IV — Fire-altar which is built by bricks is terrestrial world; aerial region, sky, sun, *nakṣatras*, metres, year and body. 300

Brāhmaṇa V — Construction process of fire-altar; Koṣās constructed at the head of the altar seperately. 308

Chapter Six 314-323

Brāhmaṇa I — Son of Upaveśa Satyayajña Pauluṣi, Mahāśāla Jābāla, Budila-Āśvatarāśvi, Indradyumna-Bhāllaveya and Jana-Śārkarākṣya assemble to know the nature of Puruṣa. 314

Brāhmaṇa II — Two-fold form of world; together called the eater; eater is Agni itself and whatever is put into it is its share (*āhita*); Agni is *arka* and his *kāma* (satiation) are the oblations; *uktha* (*Sāman* praise). 318

Brāhmaṇa III The cause of creation, sustenance and destruction of this universe; meditation of Brahmans as truth (eternal); meditation of *Ātman* (self) which is made up of intelligence; golden *Puruṣa* bigger than the ether and greater than all existing things. 320

AṢṬĀDHYĀYI KĀṆḌA - XIII

Chapter One 324-331

Brāhmaṇa I Prajāpati (year) kindles (the fires) on *amāvāsyā*; laying down the fires under a *nakṣastra*; two fires set up for (in service of) all gods, all *bhūtas*, all deities, all seasons, all *stomas*, all *pṛṣṭhās* and all metres. 324

Brāhmaṇa II Observing fast on *amāvāsyā* and Yajamāna to perform sacrifice strictly at *amāvāsyā* with an *iṣṭi* of three oblations; seventeen Sāmidhenīs for Yājyānuvākyās, Ājyabhāgas and for Sviṣṭakṛt offerings; giving of *dakṣiṇā*. 326

Brāhmaṇa III Refraining from eating (anything) amounts to honouring the *pitṛs* as deities; *Agnihotra* offerings of the two nights of *paurṇimā* and *amāvāsyā*. 328

Chapter Two 332-341

Brāhmaṇa I Offering sacrifice knowing that the year is sacrifice; officiating priests are the seasons; oblations are the months; oblation- vessels are the fortnights; *pariveṣṭrīs* (the pair of fire-tongs) are the day and night; *sāmidheni* (kindling formulae) is the earth; *āghāra* is *Ṛta* and *satya*; five *prayājās* (fore offerings);

	offering of *puroḍāśa* and *upāṁśuyāja*; the *sānnāya* is *rāṣṭra*; *svistakṛta* is tapas; and the *prāśitra* is the *loka*.	332
Brāhmaṇa II	*Iḍā* as faith realises commitment to the performance of prescribed rites; different *anuyājās*; *sūktavāka* as marking the end; *śamyorvāka* is resting point; offering of *patnīsaṁyājas* and *samiṣtayajus*.	336
Chapter Three		342-345
Brāhmaṇa I	Six pairs of Agnihotra.	342
Brāhmaṇa II	*Brahmacārin* and *samidhā*; *prāyaṇīyā* offering and *udayanīya* oblation; *bhikṣācaraṇa*.	342
Chapter Four		346-367
Brāhmaṇa I	Invitation to Uddālaka to officiate as sacrifical priest; offering with the *yājya* formula; spreading of *barhi* grass; *ghee* as the offering material of *prayājās* (fore-offering); constituents of sacrifical oblations offered in the middle; constituents of six portions of Prajāpati; eight *ājyabhāgas*.	346
Brāhmaṇa II	Discussion about taking two *sruks*; *atikramaṇa* (stepping past the *vedī*; procedure regarding holding of the *sruks*; *āśrāvaṇa* or calling for the *srauṣat*; six varieties of *āśrāvaṇa*; *homa* (offering in the fire).	352
Brāhmaṇa III	Prajāpati underwent suffering (got heated) after creating living beings; *iṣṭi* discoverd by *Śrī*; invitatory chant addressed by *Śrī* to Agni, Soma, Varuṇa, Mitra, Indra, Bṛhaspati and Savitā; appealing the deity in reverse order by *yājya* (offerings); establishment of Yajamāna in the *virāj*.	358

Brāhmaṇa IV	Appropriateness of oblations; Agni, Vāyu, water, moon, lightning and Sun are six doors to the world of Brahman; different oblations for entering the Brahman-world through various doors.	364
Brāhmaṇa V	Discussion about wholesomeness of a sacrifice; one who performs sacrifice knowing the wholesomeness of sacrifice, the sacrifice performed by him will be one of all-round success.	366
Chapter Five		368-405
Brāhmaṇa I	Ūrvaśī's instructions to Purūravas; lambs of Ūrvaśī carried away by Gandharvas; discussion between Purūravas and Ūrvaśī; process of fire generation.	368
Brāhmaṇa II	Prajāpati developing his body as Cāturmāsya sacrifices; various indistinct offerings; offering formulas of the Cāturmāsya sacrifices.	372
Brāhmaṇa III	Discussion between Prācinayogya and Uddālaka regarding spiritual import of Agnihotra; nature of cow, calf and *samidhā*; first oblation.	376
Brāhmaṇa IV	Announcement by prospective student coming for *brahmacarya*; Indra and Agni among the mightiest of gods; *bhūtas* (gods of nature); teaching of Sāvitrī (*mantra*) at the end of year; beings of two kinds – the divine and human.	384
Brāhmaṇa V	Asuras envelope gods with darkness; darkness removed by sacrificial session of a hundred Agniṣṭomas; teaching of Prajāpati for removing all evils; Asuras vanquish by performing *satra yāga*.	390

Brāhmaṇa VI	Five *Mahā yajñās* as the great *satra* sacrifices; recitation of *Ṛk, Yajus, Sāmans* and *Atharva-Āṅgirasa* in *Brahmayajña*; Vedic injunctions on duties; four *vaṣaṭkārās* of *Brahmayajña.*	394
Brāhmaṇa VII	Greatness of *svādhyāya; svādhyāya* is the symbol of culmination of all sufferings between the heaven and the earth and it is the goal (of human beings).	398
Brāhmaṇa VIII	Creations of three worlds; three luminous objects born; appearance of three Vedas; three glowing flames (essence) born; Brahmā knows the procedure of treatment.	402
Chapter Six		406-417
Brāhmaṇa I	Bhṛgu considers himself superior to his father; Varuṇa (father of Bhṛgu) sends his son in different directions; Varuṇa describes in detail about different things which Bhṛgu saw in different directions.	406
Brāhmaṇa II	Janaka wants to know from Śvetaketu, Somaśuṣma and Yājñavalkya, how each one of them perform Agnihotra; offering of two heating principles (Agni and Āditya) by Śvetaketu; Somaśuṣma offer *tejas* (light) into *tejas*; Yājñavalkya takes out the (fire from the *Gārhapatya* to *Āhavanīya*) which is Agnihotra itself.	410
Brāhmaṇa III	Sacrifice performed by Janaka; Śākalya questions to Yājñavalkya; Who are Vasus, Rudras, Ādityas, Indra and Prajāpati ?	414
Chapter Seven		418-425
Brāhmaṇa I	Performing of *Paśubandha* sacrifice for owning cattle; rejuvenation of fires during the performance of *Paśubandha* sacrifice.	418

Brāhmaṇa II	*Haviryajña* and *Somayāga* – two types of *Paśubandha*; is *Paśubandha* an *iṣṭi* or a great *yajña*?; Brāhmaṇa dealing with origin of Palāśa tree; *yūpa* made with Palāśa wood is advisable to perform *Paśubandha* with *Soma*.	418
Brāhmaṇa III	One who desires to have cattle should not make *yūpa* with hard wood; *Kapotī* is crooked and sharp top of Palāśa wood; Palāśa wood which is bent at the top and is curved inwards in the middle is a symbol of prosperity.	422
Brāhmaṇa IV	Process of making *yūpa* for performing a *Paśubandha*; offering of *Ājyabhāgas*; smearing of *ghee* at bottom (of the offering ladle); five parts of *vapā*.	424
Chapter Eight		426-435
Brāhmaṇa I	Fixing and steading of world by Prajāpati.	426
Brāhmaṇa II	Four types of fires; performing *Paśubandha* on the *Prahārya* Agni.	426
Brāhmaṇa III	To which deity *Paśu* should belong?; *Paśubandha* is *prāṇa*; *Āprī* offerings; sun is Āditya.	426
Brāhmaṇa IV	Samṛāḍ cow killed by tiger; Khaṇḍika-Audbhari alone aware of the atonement for cow which is killed by tiger; Keśin on his chariot proceeds to meet Khaṇḍika; Khaṇḍika discusses to his counsellors regarding the atonement.	432

ABBREVIATIONS

B Manuscript got from Belgaum through the good offices of Sri Pimplapure.
C Manuscript in the Calcutta Asiatic Society Library, described by Caland as codex 3.
Ca The reading adopted by Caland in his edition.
CL Calcutta manuscript described by Caland as codex 10.
Co Colebrooke's manuscript described under codex 4.
H Paper manuscript in possession of Sri Marthanda Dikshit, Hubli, Karnataka.
K Incomplete palm-leaf manuscript of Sri Kumaraswami Dikshitar, Illiippai, Tamil Nadu.
L Manuscript in the India Office Library, described by Caland as codex 9.
M Madras manuscript - Government Oriental Manuscripts Library, Madras, described by Caland as codex 1.
MD The Mādhyandina Śatapatha Text.
Ms Manuscript.
Mss Manuscripts.
My Paper manuscripts of Oriental Institute, Mysore, described by Caland as codex 8.
N Manuscript from Nasik compared by the good offices of Sri Pimlapure.
Ne Nepal manuscript described by Caland as codex 11.
P Manuscript in the Paris Library referred to by Caland as codex 4.
P1 Paper manuscript from Poona University Library, complete.
P2 Paper manuscript from Poona University Library, incomplete.
Pa Manuscript from Pandarpur, compared through the good offices of Sri Pimlapure.
Po Oxford University Manuscript described by Caland as codex 5.
SB *The Kāṇva Śatapathabrāhmaṇa.*
T Palm-leaf manuscript of Saraswati Mahal Library, Tanjore, described by Caland as codex 2.
TE Printed edition of the *Kāṇva Śatapatha,* edited by Bhagavatulu Lakshmipathi Sastri, printed at Tripurasundari press, Tenali, published by Yājñavalkya Mahājana Saṅgha in 1923 in 2 Vols.
V1 Banaras manuscript numbered by Caland as codex 6.
V2 Paper manuscript belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi.
W Manuscript from Wai, Maharashtra, compared through the good offices of Sri Pimplapure.

काण्वशतपथब्राह्मणम्

KĀṆVAŚATAPATHABRĀHMAṆAM

साचितिकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

नाकसद उपदधाति देवा वै नाकसदोऽत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र नाकः स्वर्गो लोकस्तस्मिन्देवा असीदꣳ स्तद्यदेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके देवा असीदꣳस्तस्माद्देवा[1] नाकसदस्तथैवैतद्यजमानो यदेता उपदधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्गे लोके सीदति॥१॥

यद्वेव नाकसद उपदधात्येतद्वै देवा एतं नाकꣳ स्वर्गं लोकमपश्यन्नेताः स्तोमभागाः॥२॥

तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथास्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदामेति तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथास्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदामेति॥३॥

ते चेतयमाना एता इष्टका अपश्यन्नाकसदस्ता उपादधत ताभिरेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदꣳ - स्तस्मादेता नाकसदस्तथैवैतद्यजमानो यदेता उपदधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्गे लोके सीदति दिक्षूपदधाति दिशो वै स नाकः स्वर्गो लोकः स्वर्ग एवैना एतल्लोके सादयत्यृतव्यानां वेलया संवत्सरो वा ऋतव्याः संवत्सरः स्वर्गो लोकः स्वर्ग एवैना एतल्लोके सादयत्यन्तःस्तोमभागमेष वै स नाकः स्वर्गो लोकस्तस्मिन्नेवैना एतत्प्रतिष्ठापयति॥४॥

स पुरस्तादुपदधाति राज्ञ्यसि प्राची दिगिति राज्ञी ह नामैषा प्राची दिग्वसवस्ते देवा अधिपतय इति वसवो हैतस्यै दिशो देवा अधिपतयोऽग्निर्हेतीनां प्रतिधर्तेत्यग्निहैवात्र हेतीनां प्रतिधर्ता त्रिवृत्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयत्विति त्रिवृता हैषा स्तोमेन पृथिव्याꣳ श्रिताज्यमुक्थमव्यथायै

१. आसीदꣳ My

स्तभ्नात्वित्याज्येन हैषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्याꣳ स्तब्धा रथंतरꣳ साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष इति रथंतरेण हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति प्राणा वा ऋषयः प्रथमजास्तद्धि ब्रह्म प्रथमजं दिवो मात्रया वरिम्णा प्रथन्त्विति यावती द्यौस्तावतीं वरिम्णा प्रथन्त्वित्येतद्विधर्ता चायमधिपतिश्चेति वाक्च तौ मनश्च तौ हीदꣳ सर्वं विधारयतस्ते त्वा सर्वे संविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्त्विति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥५॥

अथ दक्षिणतो विराळसि दक्षिणा दिगिति विराड्ढ नामैषा दक्षिणा दिग्रुद्रास्ते देवा अधिपतय इति रुद्रा हैतस्यै दिशो देवा अधिपतय इन्द्रो हेतीनां प्रतिधर्तेतीन्द्रो हैवात्र हैतीनां प्रतिधर्ता पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयत्विति पञ्चदशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्याꣳ श्रिता प्रउगमुक्थमव्यथायै स्तभनात्विति प्रउगेण हैषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्याꣳ स्तब्धा बृहत्साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष इति बृहता हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति तस्योक्तो बन्धुः॥६॥

अथ पश्चात्सम्राळसि प्रतीची दिगिति सम्राड्ढ नामैषा प्रतीची दिगादित्यास्ते देवा अधिपतय इत्यादित्या हैतस्यै दिशो देवा अधिपतयो वरुणो हेतीनां प्रतिधर्तेती[२] वरुणो हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्ता सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयत्विति सप्तदशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्याꣳ श्रिता मरुत्वतीयमुक्थमव्यथायै स्तभ्नात्विति मरुत्वतीयेन हैषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्याꣳ स्तब्धा वैरूपꣳ

२. धतैति My

साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष इति वैरूपेण हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति तस्योक्तो बन्धुः॥७॥

थोत्तरतः स्वराळस्युदीची दिगिति स्वराड्ढ नामैषोदीची दिङ्मरुतस्ते देवा अधिपतय इति मरुतो ह्येतस्यै दिशो देवा अधिपतयः सोमो हेतीनां प्रतिधर्तेति सोमो हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्तैकविꣳशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयत्वित्येकविꣳशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्याꣳ श्रिता निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नात्विति निष्केवल्येन हैषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्याꣳ स्तब्धा वैराजꣳ साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष इति वैराजेन हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति तस्योक्तो बन्धुः॥८॥

अथ मध्येऽधिपत्न्यसि बृहती दिगित्यधिपत्नी ह नामैषा बृहती दिग्विश्वे ते देवा अधिपतय इति विश्वे हैतस्यै दिशो देवा अधिपतयो बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्तेति बृहस्पतिर्हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्ता त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ त्वा स्तोमौ पृथिव्याꣳ श्रयतामिति त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशाभ्याꣳ हैषा स्तोमाभ्यां पृथिव्याꣳ श्रिता वैश्वदेवाग्निमारुते उक्थे अव्यथायै स्तभ्नीतामिति वैश्वदेवाग्निमारुताभ्याꣳ हैषोक्थाभ्यामव्यथायै पृथिव्याꣳ स्तब्धा शाक्वररैवते सामनी प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष इति शाक्वररैवताभ्याꣳ हैषा सामभ्यां प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्ता प्रथमजा देवेष्विति तस्योक्तो बन्धुः॥९॥

एतावान्वै सर्वो यज्ञो यज्ञ उ देवानामात्मा यज्ञमेव तद्देवा आत्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदꣳस्तथैवैतद्यजमानो यज्ञमेवात्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदति॥१०॥

अथ पञ्चचूळा उपदधाति यज्ञो वै नाकसदो यज्ञ उ एव पञ्चचूळास्तद्य इमे चत्वार ऋत्विजो गृहपतिपञ्चमास्ते नाकसदो होत्राः पञ्चचूळा अतिरिक्तं वै तद्यद्धोत्रा यदु वा अतिरिक्तं चूळः स तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूळाः॥११॥

यद्वेव नाकसत्पञ्चचूल उपदधात्यात्मा वै नाकसदो मिथुनं पञ्चचूळा अर्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नतायै ॥१२॥

यद्वेव नाकसत्पञ्चचूळा उपदधात्यात्मा वै नाकसदः प्रजाः पञ्चचूळा अतिरिक्तं वै तदात्मनो यत्प्रजा यदु वा अतिरिक्तं चूळः स तद्यतपञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूळाः॥१३॥

यद्वेव नाकसत्पञ्चचूळा उपदधाति दिशो वै नाकसदो दिश उ एव पञ्चचूळास्तद्या अमुष्मादादित्यादर्वाच्यः पञ्च दिशस्ता नाकसदो याः पराच्यस्ताः पञ्चचूळा अतिरिक्ता वै ता दिशो या अमुष्मादादित्यात्पराच्यो यदु वा अतिरिक्तं चूळः स तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूळाः॥१४॥

यद्वेव पञ्चचूळा उपदधात्येतद्वै दैवा अबिभयुर्यद्वै न इमाँल्लोकानुपरिष्टाद्रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त एतानेषां लोकानामुपरिष्टाद्गोप्तॄनकुर्वत य एते हेतयश्च प्रहेतयश्च तथैवैतद्यजमान एतानेषाँ लोकानामुपरिष्टाद्गोप्तॄन्कुरुते य एते हेतयश्च प्रहेतयश्च ॥१५॥

स पुरस्तादुपदधात्ययं पुरो हरिकेश इत्यग्निर्वै पुरस्ताद्यत्तमाह पुर इति प्राञ्चꣳ ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्त्यथ यद्धरिकेश इत्याह हरिरिव ह्यग्निः सूर्यरश्मिरिति सूर्यस्येव ह्यग्ने रश्मयस्तस्य रथगृत्सश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्याविति वासन्तिका तावृतू पुञ्जिकस्थला च क्रतुस्थला चाप्सरसाविति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिः सेना च तु ते समितिश्च दङ्क्ष्णवः पशवो हेतिः पौरुषेयो वधः प्रहेतिरिति यद्वै सेनायां च समितौ चर्तीयन्ते ते दङ्क्ष्णवः पशवो हेतिः पौरुषेयो वधः प्रहेरिति यदन्योऽन्यं घ्नन्ति स पौरुषेयो वधः प्रहेतिस्तेभ्यो नमो अस्त्विति तेभ्य एव नमस्करोति ते नो मृळयन्त्विति त एवास्मै मृळयन्ति ते यं द्विष्मो यश्च

नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म इति यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततो ह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्दिष्टोह्येव स यमेवं विद्वेष्टि ॥१६॥

अथ दक्षिणतोऽयं दक्षिणा विश्वकर्मेत्ययं वै वायुर्विश्वकर्मा योऽयं पवत एष हीदꣳ सर्वं करोति तद्यत्तमाह दक्षिणेति तस्मादेष दक्षिणेव भूयिष्ठं वाति तस्य रथस्वनश्च रथेचित्रश्च सेनानीग्रामण्याविति ग्रैष्मौ तावृतू मेनका च सहजन्या चाप्सरसाविति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिरिमे तु ते द्यावापृथिवी यातुधाना हेती रक्षाꣳसि प्रहेतिरिति प्रयातुधाना हैवात्र हेती रक्षाꣳसि प्रहेतिस्तेभ्यो नमो अस्त्विति तस्योक्तो बन्धुः॥१७॥

अथ पश्चादयं पश्चाद्विश्वव्यचा इत्यसौ वा आदित्यो विश्वव्यचा यदाह्येवैष उदेत्यभेदꣳ सर्वं व्यचो भवति तद्यत्तमाह पश्चादिति तस्मादेतं प्रत्यञ्चमेव यन्तं पश्यन्ति तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्रामण्याविति वार्षिकौ तावृतू प्रम्लोचन्ती चानुम्लोचन्ती चाप्सरसाविति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिरहोरात्रे तु ते ते हि प्र च म्लोचतोऽक च म्लोचतोऽ व्याघ्रा हेतिः सर्पाः प्रहेतिरिति व्याघ्रा हैवात्र हेतिः सर्पाः प्रहेति स्तेभ्यो नमो अस्त्विति तस्योक्तो बन्धुः॥१८॥

अथोत्तरतोऽयमुत्तरात्संयद्वसुरिति यज्ञो वा उत्तरात्तद्यत्तमाहोत्तरादित्युत्तरत उपचारो हि यज्ञोऽथ यत्संयद्वसुरित्याह यज्ञꣳ हि संयन्तीतीदं वस्विति तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामण्याविति

शारदौ तावृतू विश्वाची च घृताची चाप्सरसाविति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिर्वेदिश्च तु ते स्रुक्च वेदिरेव विश्वाची स्रुग्घृताच्यापो हेतिर्वातः प्रहेतिरित्यापो हैवात्र हेतिर्वातः प्रहेतिरतो ह्येवोष्णो वात्यतः शीतस्तेभ्यो नमो अस्त्विति तस्योक्तो बन्धुः॥१९॥

अथ मध्येऽयमुपर्यर्वाग्वसुरिति पर्जन्यो वा उपरि तद्यत्तमाहोरपरीत्युपरि हि पर्जन्योऽथ यदर्वाग्वसुरित्याहातो ह्यर्वाग्वसु वृष्टिरन्नं प्रजाभ्यः प्रदीयते तस्य सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानीग्रामण्याविति हैमन्तिकौ तावृतू उर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसाविति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिराहुतिश्च तु ते दक्षिणा चावस्फूर्जन्हेतिर्विद्युत्प्रहेतिरित्यवस्फूर्जन्हैवात्र हेतिर्विद्युत्प्रहेतिस्तेभ्यो नमो अस्त्विति तस्योक्तो बन्धुः॥२०॥

एते हैते हेतयश्च प्रहेतयश्च याःस्तद्देवा एषां लोकानामुपरिष्टाद्रोसूनकुर्वताथ यास्ताः प्रजा एते ते सेनानीग्रामण्योऽथ यत्तन्मिथुनमेतास्ता अप्सरसः सर्व एव तद्देवाः कृत्स्ना भूत्वा सह प्रजया सह मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदःस्तथैवैतद्यजमानः सर्व एव कृत्स्नो भूत्वा सह प्रजया सह मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदति॥२१॥

ता वा एता दशेष्टका उपदधाति दशाक्षरा विराड्विराळेषा चितिस्ता उ वै पञ्चैव द्वे द्वे ह्युपदधाति ता हैता अग्नेराशिषस्ता उत्तमायां चिता उपदधात्यन्त एषोऽग्नेर्यदुत्तमा चितिरन्ततस्तदग्नेराशिषो

निराह पञ्च भवन्ति पञ्च हि यज्ञ आशिषोऽथैने अन्तरा पुरीषं निवपत्यग्नी हैतौ यदेते इष्टके नेदिमावग्नी सꣳशोचात इत्यथो अन्नं वै पुरीषमन्नेनैवाभ्यामेतत्संज्ञां करोति ॥२२॥

अथातोऽन्वावृतं पुरस्तादुपधाय दक्षिणतः पश्चादुत्तरतो मध्य उपदधात्यथोत्तराः पुरस्तादेवाग्रे उपधाय दक्षिणत उत्तरतो मध्ये पश्चादुपदधात्यवस्तात्प्रपदनो ह[४] स्वर्गो लोक एतद्वै देवा इमाँल्लोकान्त्सर्वतः समपिधायावस्तात्स्वर्गं लोकं प्रापद्यन्त तथैवैतद्यजमान इमाँल्लोकान्त्सर्वतः समपिधायावस्तात्स्वर्गं लोकं प्रपद्यते॥२३॥॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

छन्दस्या उपदधात्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र श्रियमैच्छन्नो [१]हैषोऽतः पुरा तस्मा अलमास यच्छ्रियमधारयिष्यत्तस्मादिदमप्येतर्ह्याहुर्न वा एषोऽलꣳ श्रियै[२] धारणाय राज्याय वा ग्रामणीष्ठ्याय वेति तस्मै देवा एताꣳ श्रियं प्रायच्छन्नेताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दाꣳस्यन्नं पशवोऽन्नमु श्रीः॥१॥

त्रिचान्युपदधाति त्रिवृद्वै पशुः पिता माता पुत्रोऽथो गर्भ उल्बं जराय्वथो त्रिवृद्वा अन्नं कृषिर्वृष्टिर्बीजमेकैवातिछन्दा भवत्येका ह्येव सा सर्वाणि छन्दाꣳ स्यति सा या सा श्रीर्महत्तदुक्थं तद्यत्तन्महदुक्थमेतास्ताश्छन्दस्याः॥२॥

तस्य शिरो गायत्र्य आत्मा त्रिष्टुभोऽनूकं जगत्यः पक्षौ पङ्क्तयोऽथैतासां ककुभां चत्वारिचत्वार्यक्षराण्यादायातिच्छन्दस्युपदधाति सा सातिच्छन्दा एव भवति गायत्र्य इतराः संपद्यन्ते

४. हि My
१. वैषोतः TE
२. श्रिये My, N

सैव गायत्र्यशीतिर्या बृहत्यः सा बार्हती या उष्णिहः सोष्णिह्यथ यद्विशो यदर्धर्चौ यदैन्द्राग्नं यदावपनं तदतिच्छन्दा अथ यन्नदो यत्सूददोहा यत्पदनुषङ्गा यत्किञ्चात्रानुष्टुप्कर्मीण[३] तदनुष्टुभः॥३॥

प्रतिष्ठा द्विपदा एतावद्वै महदुक्थं महदुक्थꣳ श्रीः सर्वमेवास्मा एतां देवाः श्रियं प्रायच्छꣳस्तथैवास्मा अयमेताꣳ सर्वाꣳ श्रियं प्रयच्छति॥४॥

यद्वेव छन्दस्या उपदधात्येतद्वै देवा एतं नाकꣳ स्वर्गं लोकमपश्यन्नेता स्तोमभागास्तस्मिन्नविꣳ-शस्तेषां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽविशत्स यः स प्रजापतिरेतास्ताश्च्छन्दस्याः॥५॥

तस्य शिरो गायत्र्यस्ता यद्गायत्र्यो भवन्ति गायत्रꣳ हि शिरस्तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्धि शिरः पूर्वार्ध उपदधाति पुरस्ताद्धीदꣳ शिरः॥६॥

उरस्त्रिष्टुभस्ता रेतः सिचोर्वेलयोपदधाति पृष्टयो वै रेतः सिचा उरो वै प्रतिपृष्टयः॥७॥

श्रोणी जगत्यः स यावति पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै त्रिष्टुभ उपदधाति तावति पश्चाज्जगतीर्यो वा अयं मध्ये प्राणस्तदेषा स्वयमातृण्णा यावत्यु वा एतस्मात्प्राणात्पुरस्तादुरस्तावति पश्चाच्छ्रोणी॥८॥

सक्थ्यावनुष्टुभस्ता अनन्तर्हिता जगतीभ्य उपदधात्यनन्तर्हिते तच्छ्रोणिभ्याꣳ सक्थ्यौ दधाति॥९॥

पर्शवो बृहत्यः कीकसा ककुभः सोऽन्तरेण त्रिष्टुभश्च ककुभश्च बृहतीरुपदधाति तस्मादिमा उभयत्र पर्शवो बद्धाः कीकसासु च जत्रुषु च॥१०॥

३. कर्माणं MD

ग्रीवा उष्णिहस्ता अनन्तर्हिता गायत्रीभ्य उपदधात्यनन्तर्हितास्तच्छीर्ष्णो ग्रीवा दधाति॥११॥

पक्षौ पङ्क्त्यस्ता यत्पङ्क्त्यो भवन्ति पाङ्क्तौ हि पक्षौ पार्श्वत उपदधाति पार्श्वतो हीमौ पक्षौ यद्वर्षीयश्छन्दस्तछक्षिणत उपदधाति दक्षिणं तदर्धं पशोर्वीर्यवत्तरं करोति तस्माद्दक्षिणोऽर्धः पशोर्वीर्यवत्तरः॥१२॥

उदरमतिच्छन्दाः पशवो वै छन्दाꣳस्यन्नं पशव उदरमु वा अन्नमत्युदरꣳ हि वा अन्नमत्ति तस्माद्यदोदरमन्नं[४] प्राप्नोत्यथ तज्जग्धं यातयामरुपं भवति तद्यदेषा पशूꣳश्छन्दाꣳस्यत्ति तस्मादतिच्छन्दा अत्ति छन्दा ह वै तामतिच्छन्दा इत्याचक्षते परोऽक्षं परोक्षकामा हि देवाः॥१३॥

योनिः पुरीषवती ते सꣳस्पृष्टे उपदधाति सꣳस्पृष्टे ह्युदरं च योनिश्च पुरीषसꣳहिते भवतो माꣳसं वै पुरीषं माꣳसेन वा उदरं च योनिश्च सꣳहिते पूर्वातिच्छन्दा भवत्यपरा पुरीषवत्युत्तरꣳ ह्युदरमधरा योनिः॥१४॥

ते प्राच्या उपदधाति प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चीयतेऽथो प्राग्वै प्राच उदरं प्राची योनिर्बहिस्तोमभागꣳ हृदयं वै स्तोमभागा हृदयमु वा उत्तममथोदरमथ योनिः॥१५॥

ते दक्षिणतः स्वयमातृण्णाया उपदधात्यथ प्रथमायां चिता उत्तरतः स्वयमातृण्णाया उदरं च योनिं चोपदधाति यो वा अयं मध्ये प्राणस्तदेषा[५] स्वयमातृण्णैतस्य तत्प्राणस्योभयत उदरं च योनिं च दधाति तस्मादेतस्य प्राणस्योभयत उदरं च योनिश्च॥१६॥

प्रतिष्ठा द्विपदास्ता यद्द्विपदा भवन्ति द्वन्द्वꣳ हि प्रतिष्ठा तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्धि प्रतिष्ठा पश्चादुपदधाति पश्चाद्धीयं प्रतिष्ठा ॥१७॥

४. यथोदर TE
५. तशैषा H,My,TE

सोऽस्त्येष सुकृत आत्मा तद्यस्य हैतमेवꣳ सुकृतमात्मानं कुर्वन्त्येतꣳ ह स सुकृतमात्मानमभिसंभवत्यथ यस्य हैतमतोऽन्यथा कुर्वन्ति दुष्कृतꣳ ह तस्यात्मानं कुर्वन्ति स ह दुष्कृतमेवात्मानमभिसंभवति॥१८॥

तदेते सामनिधने ऽभ्युक्ते अर्को देवानां परमे व्योमन्नर्कस्य देवाः परमे व्योमन्नित्येतद्वै देवानां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽविशत्तस्मादाहार्को देवानां परमे व्योमन्नित्यथ यदाहार्कस्य देवाः परमे व्योमन्नित्ययं वा अग्निरर्कस्तस्यैतदुत्तमायां चितौ सर्वे देवा विष्टास्तस्मादाहार्कस्य देवाः परमे व्योमन्निति॥१९॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

गार्हपत्यमुपदधात्येतद्वै देवाः प्राप्य राध्वेवामन्यन्त तेऽब्रुवन्केनेदमरात्स्मेति गार्हपत्येनैवेत्यब्रुवन्गार्हपत्यं वै चित्वा समारुह्य प्रथमां चितिमपश्याम प्रथमायै द्वितीयां द्वितीयायै तृतीयां तृतीयायै चतुर्थीं चतुर्थ्यै पञ्चमीं पञ्चम्या इदमिति॥१॥

तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथेयमस्मास्वेव राद्धिरसदिति तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथेयमस्मास्वेव राद्धिरसदिति॥२॥

ते चेतयमाना एतदपश्यन्निहेममाहृत्योपदधामहा इति तमिहाहृत्योपादधत तस्मिन्व्यवदन्त वसवः पुरस्ताद्रुद्रा दक्षिणत आदित्याः पश्चान्मरुत उत्तरतो विश्वेदेवा उपरिष्टादिहोपदधामेहोपदधामेति॥३॥

तेऽब्रुवन्मध्य एवोपदधामहै स सो[1] मध्य उपहितः सर्वेषां भविष्यतीति तं मध्य उपादधत

१. स नो My, V1

तदेताꣳ राद्धिमात्मन्नदधत मध्यतो मध्यत एवैतदेताꣳ राद्धिमात्मन्नदधत तथैवैतद्यजमानो यद्गार्हपत्यमुपदधात्येतामेवैतद्राद्धिमात्मन्धत्ते मध्यतो मध्यत एवैतदेताꣳ राद्धिमात्मन्धत्ते॥४॥

यद्वेव गार्हपत्यमुपदधात्यन्नं वै गार्हपत्योऽयमग्निश्चितोऽत्र एवैतदन्नमपिदधाति मध्यतो मध्यत एवास्मिन्नेतदन्नं दधाति॥५॥

यद्वेव गार्हपत्यमुपदधाति वेदिर्वै देवलोकोऽथ वा एष बहिर्वेदि चितो भवति तं यदिहाहृत्योपदधाति तदेनं वेदौ देवलोके प्रतिष्ठापयति॥६॥

यद्वेव गार्हपत्यमुपदधाति योनिर्वै पुष्करपर्णमथ वा एष बहिर्योनि चितो भवति बहिर्धो वा एतद्योनेरग्निकर्म यत्पुरा पुष्करपर्णात्तं यदिहाहृत्योपदधाति तदेनं यो नौ पुष्करपर्णे प्रतिष्ठापयति तथो हैषो बहिर्धा भवत्यष्टाविष्टका उपदधाति तस्योक्तो बन्धुस्तं वा एतैरेव यजुर्भिरितयावृता चिनोति यो ह्येवासौ स एवायं तमेवैतदाहृत्येहोपदधाति॥७॥

अथ पुनश्चितिमुपदधात्येतद्वै देवा गार्हपत्यं चित्वा तस्मिन्राद्धिं नापश्यन्योनिर्वै गार्हपत्या चितिरेषो वै योने राद्धिर्यद्रेतः प्रजातिस्तस्यामेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं नापश्यन्॥८॥

तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथास्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधामेति तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथास्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधामेति॥९॥

ते चेतयमाना एतां पुनश्चितिमपश्यꣳस्तामुपादधत तदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिमदधुर्मध्यतो मध्यत एवैतदेतस्यां योनौ रेतःप्रजातिमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यत्पुनश्चितिमुपदधात्येतस्यामेवैतद्योनौ रेतः प्रजातिं दधाति मध्यतो मध्यत एवैतदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधाति॥१०॥

ताः हैके जघनार्थ उपदधाति जघनार्थाद्वै रेतः सिच्यते पुच्छसन्धौ पुच्छाद्वै रेतः सिच्यत इति न तथा कुर्याद्बहिर्धा ह ते योनौ रेतः प्रजातिं दधाति ये तथा कुर्वन्ति मध्य एवोपदध्यात्तत्संप्रति योनौ रेतः प्रजातिं दधाति॥११॥

अष्टाविष्टका उपदधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति पञ्चकृत्वः सादयति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चत्यष्टाविष्टकाः पञ्च-कृत्वः सादयति तत्रयोदश त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति॥१२॥

यद्वेव पुनश्चितिमुपदधात्येतद्वा एतदयथायथं करोति यदाहवनीयाद्गार्हपत्यमुत्तरं चिनोति तद्यत्पुनश्चितिमुपदधाति य एवायमग्निमग्निश्चितस्तमेवैतदाहृत्यास्योपरिष्टात्पुनश्चिनोति तद्यच्चितः सन्तं पुनश्चिनोति तस्मात्पुनश्चितिः॥१३॥

तद्धैके जघनार्धे गार्हपत्यमुपदधाति पूर्वार्धे पुनश्चितिमाहवनीयश्च वा एतौ गार्हपत्यश्चैवं वा एतावग्नी इति न तथा कुर्यादयं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीय उत्तरो वा असावस्यैतस्मादेनामुत्तरामेवोपदध्यात् ॥१४॥

यद्वेव गार्हपत्यं च पुनश्चितिं चोपदधातिं वेदिश्च हैते अग्नेरुत्तरवेदिश्चाथ ये अमू पूर्वे निवपत्यध्वरस्य ते अथ हैते अग्नेस्तद्यदेते उपधायाग्निं निदधाति वेदौ चैवैनमेतदुत्तरवेदौ च प्रतिष्ठापयति॥१५॥

यद्वेव पुनश्चितिमुपदधाति पुनर्यज्ञो हैष उत्तरा हैषा देवयज्या पुनर्यज्ञमेवैतदुपधत्त उत्तरामेव देवयज्यामुप हैनं पुनर्यज्ञो नमति॥१६॥

यद्वेव पुनश्चितिमुपदधाति यं वै तं प्राणा ऋषयोऽग्नेऽग्निꣳसमस्कुर्वन्त्स एष तमेवैतत्पुनश्चिनोति तद्यच्चितꣳ सन्तं पुनश्चिनोति तस्माद्वेव पुनश्चितिः॥१७॥

येन ऋषयस्तपसा सत्रमायन्नित्यमूनेतदृषीनाहेन्धाना अग्निꣳ स्वराभरन्त इतीन्धाना अग्निꣳ स्वर्गं लोकमाहरन्त इत्येतत्तस्मिन्नहं निदधे नाके अग्निमिति स्वर्गो वै लोको नाको यमाहुर्मनवस्तीर्णबर्हिषमिति ये विद्वाꣳ सस्ते मनवस्तीर्णबर्हिषमिति सर्वदा हैव स स्तीर्णबर्हिः॥१८॥

तं पत्नीभिरनुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृभिरुत वा हिरण्यैरित्येतेनैनꣳ सर्वेणानुगच्छेमेत्येतन्नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोक इति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गं लोकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोक इत्येतत्तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिव इत्येतद्ध[1] तृतीयं पृष्ठꣳ रोचनं दिवो यत्रैष एतत्तपति॥१९॥

आ वाचो मध्यमरुहद्भुरण्युरित्येतद्ध वाचो मध्यं यत्रैष एतच्चीयते भुरण्युरिति भर्तेत्येतदयमग्निः सत्पतिश्चेकितान इत्ययमग्निः सतां पतिश्चेतयमान इत्येतत्पृष्ठे पृथिव्या निहितो दविद्युतदिति पृष्ठे पृथिव्यै निहितो दीप्यमान इत्येतदधस्पदं कृणुतां ये पृतन्यव इत्यधस्पदं कुरुताꣳ सर्वान्पाप्मन इत्येतत्॥२०॥

अयमग्निर्वीरतमो वयोधा इत्ययमग्निर्वीर्यिवत्तमो वयोधा इत्येतत्सहस्रियो द्योतताम्प्रयुच्छन्निति सहस्रियो दीप्यतामप्रमत्त इत्येतद्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्य इतीमे वै लोकाः सरिरं दीप्यमान एषु लोकेष्वित्येतदुप प्रयाहि दिव्यानि धामेत्युप प्रयाहि स्वर्गं लोकमित्येतत्॥२१॥

१. इत्येतद्धि TE, H

संप्रच्यवध्वमुप संप्रयातेत्यमूनेतदृषीनाह समेनं प्रच्यवध्वमुप चैनꣳ संप्रयातेत्यग्रे पथो देवयानान्कृणुध्वमिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः पुनः कृण्वाना पितरा युवा-नेति वाक्च वै मनश्च पितरा युवाना वाक्च मनश्चैतावग्नी अन्वाताꣳ सीच्वयि तन्तुमेतमिति योऽसावृषिभिस्तन्तुस्ततस्तेमतदाह ॥२२॥

उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमितीममेतदग्निमाहोच्छैनं बुध्यस्व प्रति चैनं जागृहीतीष्टापूर्ते सꣳसृजेथामयं चेति यथैव यजुस्तथा बन्धुरस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्निति द्यौर्वा उत्तरꣳ सधस्थं विश्वे देवा यजमानश्च सीदतेति तद्विश्वैर्देवैः सह यजमानꣳ सादयति येन वहसि सहस्रं येनाग्ने सर्ववेदसमित्येतद्धास्य प्रतिज्ञाततमं धाम येन सहस्रं वहति येन सर्ववेदसं तेनेमं यज्ञं नो नय स्वर्देवेषु गन्तव इति तेन न इमं यज्ञं यज्ञं नय स्वर्गं लोकं देवेषु गन्तव इत्येतदयं ते योनिर्ऋत्विय इति तस्योक्तो बन्धुरष्टाविष्टका उपदधाति तस्यो एवोक्तः॥२३॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ऋतव्या उपदधात्यृतव एते यदृतव्या ऋतूनेवैतदुपदधाति तदेतत्सर्वं यदृतव्याः संवत्सरो वा ऋतव्याः संवत्सर इदꣳ सर्वमिदमेवैतत्सर्वमुपदधात्यथो प्रजननमेतत्संवत्सरो वा ऋतव्याः संवत्सरः प्रजननं प्रजननमेवैतदुपदधाति॥१॥

यद्वेवर्तव्या उपदधाति क्षत्रं वा ऋतव्या विश इमा इतरा इष्टकाः क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधाति ताः सर्वासु चितिषूपदधाति सर्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधाति॥२॥

यद्वेवर्तव्या उपदधाति संवत्सर एषोऽग्निः स ऋतव्याभिः सꣳहितः संवत्सरमेवैतदृतुभिः सन्तनोति सन्दधाति ता वै नानाप्रभृतयः समानोदर्का ऋतवो वा असृज्यन्त ते सृष्टा नानैवासन्॥३॥

तेऽब्रुवन्न वा इत्थꣳ सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुꣳ रूपैः समायामेति त एकैकमृतुꣳ रूपैः समायꣳस्तस्मादेकैकस्मिन्नृतौ सर्वेषामृतूनाꣳ रूपं ता यन्नानाप्रभृतयो नाना ह्यसृज्यन्ताथ यत्समानोदर्का रूपैर्हि समायन्॥४॥

स उपदधाति तपश्च तपस्यश्च शैशिरा ऋतू इति नामनी एनयोरेते नामभ्यामेवैने एतदुपदधात्यसौ वा आदित्यस्तपस्तस्मादेतावृतू अनन्तर्हितौ तद्यदेतस्मादेतावृतू अनन्तर्हितौ तस्मादेतौ तपश्च तपस्यश्च॥५॥

अग्नेरन्तः श्लेषोऽसीति संवत्सर एषोऽग्निः स ऋतव्याभिः सꣳहितः संवत्सरमेवैतदृतुभिः

सन्तनोति सन्दधाति कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामाप ओषधय इतीदमेवैतत्सर्वमृतुभिः कल्पयति कल्पन्तामग्नयः पृथङ्मम ज्यैष्ठ्याय सव्रता इत्यग्नयो हैते पृथग्यदेता इष्टकास्ते यथानयोर्ऋत्वोर्ज्यैष्ठ्याय कल्पेरन्नेवमेतदाह ये अग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी इमे इति यथैव यजुस्तथा बन्धुः शैशिरा ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्त्विति यथेन्द्रं देवा अभिसंविष्टा एवमिमावृतू ज्यैष्ठ्यायाभिसंविशन्त्वित्येतद्द्वे इष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति॥६॥

तद्यदेते अत्रोपदधाति संवत्सर एषोऽग्निरिम उ लोकाः संवत्सरस्तस्य द्यौरेव पञ्चमी चितिर्द्यौरस्य शिशिर ऋतुस्तद्यदेते अत्रोपदधाति यदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते अत्रोपदधाति॥७॥

यद्वेवैते अत्रोपदधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर उ प्रजापतिस्तस्य शिर एव पञ्चमी चितिः शिरोऽस्य शिशिर ऋतुस्तद्यदेते अत्रोपदधाति यदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते अत्रोपदधाति॥८॥

स पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै च विश्वज्योतिषश्च[1]र्तव्ये उपदधाति द्यौर्वा उत्तमाः स्वयमातृण्णादित्य उत्तमा विश्वज्योतिरर्वाचीनं तद्दिवश्चादित्याच्चर्तून् दधाति तस्मादर्वाचीनमेवात ऋतवोऽथो प्रजननमेतदर्वाचीनं तद्दिवश्चादित्याच्च प्रजननं दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते स्थितः हैवातः पराक्प्रजननं यावन्तो ह्येव सनाग्रे[2] देवास्तावन्तो देवाः॥९॥

अथ प्रथमायै स्वयमातृण्णायै प्रथमायै च विश्वज्योतिष उपरिष्टादृतव्ये उपदधातीयं वै प्रथमा

१. विश्वज्योतिश्र TE
२. सनाग्रे = सदा अग्रे (अग्रे सनातनाः)

स्वयमातृण्णग्निः प्रथमा विश्वज्योतिरितस्तदूर्ध्वानृतून्दधाति तस्मादित ऊर्ध्वा ऋतवोऽथो प्रजननमेतदितस्तदूर्ध्वं प्रजननं दधाति तस्मादित ऊर्ध्वमेव प्रजायते॥१०॥

ता न व्यूहेन्नेदृतून् व्यूहानीति यो वै म्रियत ऋतवो ह तस्मै व्यूह्यन्ते तस्माद्यत्रैव प्रथमे उपदधाति तत्सर्वा उपदध्यादथो इमे वै लोका ऋतव्या इमाꣳस्तल्लोकानूर्ध्वाꣳ श्चितिभिश्चिनोत्यथो क्षत्रं वा ऋतव्याः क्षत्रं तदूर्ध्वं चितिभिश्चिनोत्यथो संवत्सरो वा ऋतव्याः संवत्सरं तदूर्ध्वं चितिभिश्चिनोति ता नान्यया यजुष्मत्येष्टकयोपरिष्टादभ्युपदध्यान्नेत्क्षत्रं विशाभ्युप दधानीति[३]॥११॥

ता हैता एव संयान्य एतद्वै देवा ऋतव्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्समयुरितश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचस्तथैवै-तद्यजमान ऋतव्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्संयातीतश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचः ॥१२॥

तदु ह चरकाध्वर्यवोऽन्या एव संयानीरित्युपदधाति न तथा कुर्यादत्यहैव रेचयत्येता उ एव संयान्यः॥१३॥

अथ विश्वज्योतिषमुपदधात्यादित्यो वा उत्तमा विश्वज्योतिरादित्यो ह्येवामुष्मिँल्लोके विश्वज्योतिरादित्यमेवैतदुपदधाति॥१४॥

यद्वेव विश्वज्योतिषमुपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतदु-पदधाति॥१५॥

स पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै विश्वज्योतिषमुपदधाति द्यौर्वा उत्तमा स्वयमातृण्णादित्य उत्तमा

३. उपटिष्टादभ्युपदधानीति ॥ V2

विश्वज्योतिरर्वाचीनं तद्दिवं आदित्यं दधाति तस्मादेषोऽर्वाचीनमेवातस्तपत्यथो प्रजननमेतदर्वाचीनं तद्दिवः प्रजननं दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते॥१६॥

अथ प्रथमायै स्वयमातृण्णाया उपरिष्टाद्विश्वज्योतिषमुपदधातीयं वै प्रथमा स्वयमातृण्णाग्निः प्रथमा विश्वज्योतिरितस्तदूर्ध्वमग्निं दधाति तस्मादित ऊर्ध्वोऽग्निर्दीप्यतेऽथो प्रजननमेतदितस्तदूर्ध्वं प्रजननं दधाति तस्मादित ऊर्ध्वमेव प्रजायते॥१७॥

अथ मध्यमायै स्वयमातृण्णाया उपरिष्टाद्विश्वज्योतिषमुपदधात्यन्तरिक्षं वै मध्यमा स्वयमातृण्णा वायुर्मध्यमा विश्वज्योतिरन्तरिक्षे तद्वायुं दधाति तस्मादयमन्तरिक्षे वायुस्तान्येतानि ज्योतीꣳषि तद्यदेता एवमुपदधात्येतान्येवैतज्जयोतीꣳषि सम्यञ्चि दधाति तस्मादित ऊर्ध्वोऽग्निर्दीप्यतेऽर्वाङसावादित्यस्तपत्यन्तरिक्षेऽयं तिर्यङ्वायुः पवते॥१८॥

परमेष्ठी त्वा सादयत्विति परमेष्ठी ह्येतां पञ्चमीं चितिमपश्यद्दिवस्पृष्ठे ज्योतिष्मतीमिति दिवो ह्यसौ पृष्ठे ज्योतिष्मानादित्यो विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायेति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणो विश्वं ज्योतिर्यच्छेति सर्वं ज्योतिर्यच्छेत्येतत्सूर्यस्तेऽधिपतिरिति सूर्यमेवास्या अधिपतिं करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः॥१९॥

ता हैता एव संयान्य एतद्वै देवा विश्वज्योतिभिरिवमाँल्लोकान्त्समयुरितश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचस्तथैवैतद्यजमानो विश्वज्योतिभिरिवेमाँल्लोकान्त्संयातीतश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचः॥२०॥

तदु ह चरकाध्वर्यवोऽन्या एव संयानीरित्युपदधाति न तथा कुर्यादित्यहैव रेचयन्त्यत्येता उ एव संयान्यः॥२१॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ लोकंपृणामुपदधात्यसौ वा आदित्यो लोकंपृणैष हीमाँल्लोकान्पूरत्यमुमेवैतदादित्यमुपदधाति ताꣳ सर्वासु चितिषूपदधातीमे वै लोका एताश्चितयोऽमुं तदादित्यमेषु लोकेषु दधाति तस्मादेष सर्वेभ्य एवैभ्यो लोकेभ्यस्तपति॥१॥

यद्वेव लोकंपृणामुपदधाति क्षत्रं वै लोकंपृणा विश इमा इतरा इष्टकाः क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधाति ताꣳ सर्वासु चितिषूपदधाति सर्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधाति सैषैकैव भवत्येकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाꣳ श्रियं करोत्यथ या द्वितीया मिथुनं तदर्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नताया एकेन यजुषा बह्वीरिष्टका उपदधाति क्षत्रं तद्वीर्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्यवत्तरं करोत्यथेतराः पृथङ्नाना यजुभिरुपदधाति विशं तत्क्षत्रादवीर्यतरां करोति पृथग्वादिनीं नानाचेतसम्॥२॥

स वा अस्याꣳ स्रक्त्यां प्रथमे उपदधात्यमुं तदादित्यमेतस्यां दिशि दधात्यथेतस्तस्मादतोऽनुपर्यैत्यथेतस्तस्मादतोऽनु पर्यैत्यथेतस्तस्मादतोऽनुपर्यैत्यथातस्तस्मादतोऽनु पर्यैति स यद्यत्रैव प्रथमे उपदधाति तदुत्तमेऽनूपदध्यात्सकृद्धैवासावादित्य इमाँल्लोकान्पर्येत्य नातिप्रच्यवेतातिहृत्य पूर्वे उत्तमे अनूपदधात्यमुं तदादित्यमिमाँल्लोकानतिप्रच्यावयति तस्मादसावादित्य इमाँल्लोकानसꣳस्थितो दक्षिणावृत्पुनः पुनरनु पर्यैति॥३॥

लोकंपृण छिद्रं पृणेति लोकं च पूरय छिद्रं च पूरयेत्येतदथो सीद ध्रुवा त्वमित्यथो सीद स्थिरा त्वं प्रतिष्ठितेत्येतदिन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन्योना असीषदन्नितीन्द्राग्नी च त्वा

बृहस्पतिश्चास्मिन्योनौ प्रत्यतिष्ठिपन्नित्येतदनुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुब्वागिन्द्र इन्द्रो लोकंपृणा न सादयत्यसन्नो ह्येष सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहाः प्राणेनैवैनमेतैत्संतनोति संदधाति॥४॥

तदाहुः कथमेषा लोकंपृणायातयाम्नी भवतीत्यसौ वा आदित्यो लोकंपृणायातयामा वा एषोऽथो वाग्वै लोकंपृणायातयाम्न्यु वै वाक्॥५॥

स वै यजुष्मतीरुपधाय लोकंपृणया प्रच्छादयत्यन्नं वै यजुष्मत्य इष्टका आत्मा लोकंपृणान्नं तदात्मना परिदधाति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति॥६॥

स वा आत्मन्नेव यजुष्मतीरुपदधाति न पक्षपुच्छेष्वात्मꣳस्तदन्नं दधाति यदु वा आत्मन्नन्नं धीयते तदात्मानमवति तत्पक्षपुच्छान्यथ यत्पक्षपुच्छेषु नैव तदात्मानमवति न पक्षपुच्छानि॥७॥

उभयीर्यजुष्मतीश्च लोकंपृणाश्चात्मन्नुपदधाति तस्मादयमात्मा द्विगुणो बहुलतर इव लोकंपृणा एव पक्षपुच्छेषु तस्मात्पक्षपुच्छानि तनीयाꣳसीवानूचीश्च तिरश्चीश्चात्मन्नुपदधात्यस्थीनि वा इष्टकास्तस्मादिमान्यन्वञ्चि च तिर्यञ्चि चात्मन्नस्थीनि पराचीरेव पक्षपुच्छेषु न हि किं चन पक्षपुच्छेषु तिर्यगस्थ्यस्ति तद्धैतदेव चितस्य चाचितस्य च विज्ञानमेवमेव चित इतरथाचितः॥८॥

स वै स्वयमातृण्णां लोकंपृणया प्रच्छादयति प्राणो वै स्वयमातृण्णादित्यो लोकंपृणा प्राणं तदादित्येन समिन्धे तस्मादयमुष्णः प्राणस्तया सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वं तदात्मानमादित्येन

समिन्धे तस्मादयꣳ सर्व एवात्मोष्णस्तद्धैतदेव जीविष्यतश्च मरिष्यतश्च विज्ञानमुष्ण एव जीविष्यँश्छीतो मरिष्यन् ॥९॥

स यस्याꣳ स्रक्त्यां प्रथमे उपदधाति ततो दशभिर्दशभिः संछादयन्नेत्या स्वयमातृण्णायै स तेनैव दक्षिणावृज्जघनेन स्वयमातृण्णाꣳ संछादयन्नेत्यानूक्याया अथ पुनरेत्य तमवधिꣳ संछादयत्यात्मानमग्ने संछादयत्यात्मा ह्येवाग्रे संभवतः संभवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथो एवं वा असावादित्य इमाँल्लोकान्दक्षिणावृदनु पर्यैति॥१०॥

स एष प्राण एव यँल्लोकंपृणा तथा सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिꣳस्तदात्मन्प्राणं दधाति तद्यद्धास्यैषाङ्गं नाभिप्राप्नुयात्प्राणो हास्य तदङ्गं नाभिप्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वावैतन्म्लायति वा तस्मादेनꣳ सर्वमेवैतया प्रच्छादयेत् ॥११॥

स वा आत्मन एवाधि पक्षपुच्छानि चिनोत्यात्मनो ह्येवाध्यङ्गानि प्ररोहन्त्यथ यत्पुरस्तादर्वाचीरुपदध्याद्यथान्यत आहृत्याङ्गं प्रतिदध्यात्तादृक्तन्न भिन्नां[1] न कृष्णामुपदध्यादार्छति वा एषा याभिद्यत आर्तम्वेतद्रूपं यत्कृष्णं नेदार्तमात्मानमभिसꣳस्करवा इति नाभिन्नां परास्येन्नेदनार्तमात्मनो बहिर्धा करवाणीति धिष्ण्येभ्यः प्रतिसंख्याय या विराजमतिरिच्येरन्नोत्तरामुद्धवेयुस्तद्वै खलु ता आर्छन्ति ता भित्वोत्कर उत्किरेदुत्करो वा अतिरिक्तस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रातिरिक्तस्य प्रतिष्ठा तदेवैना एतत्प्रतिष्ठापयति॥१२॥

अथात इष्टका मात्राणामेव पादमात्रीः प्रथमायां चोत्तमायां च चित्योरुपदध्यात्प्रतिष्ठा वै पादो

१. भिन्ना My

यो वै पादः स हस्त ऊर्वस्थमात्र्यो वर्षिष्ठाः स्युर्न ह्यूर्वस्थात्किञ्चन वर्षीयोऽस्थ्यस्ति त्र्यालिखितवत्यस्तिस्रश्चितयः स्युस्त्रिवृतो हीमे लोका अपरिमितालिखते द्वे रसो हैते चिती अपरिमित उ वै रसः सर्वास्त्वेव त्र्यालिखितवत्यः स्युः सर्वे ह्येवेमे लोकास्त्रिवृतः॥१३॥

अथात इष्टकानामेवावपनस्य यां कां च यजुष्मतीमिष्टकां विद्यात्तां मध्यमायां चिता उपदध्यादन्तरिक्षं वै मध्यमा चितिरन्तरिक्षमु वै सर्वेषां भूतानामावपनमथोऽन्नं वै यजुष्मत्य इष्टका उदरं मध्यमा चितिरुदरे तदन्नं दधाति॥१४॥

तदाहुर्नोपदध्यान्नेदतिरेचयानीति स वा उपैव दध्यात्कामेभ्यो वा एता इष्टका उपधीयन्ते स[२] वै कामानामतिरिक्तमस्ति स वै नैवोपदध्यादेतावद्वा एतद्देवा अर्कुवन्॥१५॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ पुरीषं निवपति माꣳसं वै पुरीषं माꣳसेनैवैनमेतत्प्रच्छादयतीष्टका उपधायास्थीष्टका अस्थि तन्माꣳसैः संछादयति॥१॥

स वै स्वयमातृण्णायामावपति प्राणो वै स्वयमातृण्णान्नं पुरीषं प्राणे तदन्नं दधाति तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति तस्माद्यत्प्राणेऽन्नं धीयते तत्सर्वमात्मानमवति सर्वमात्मानमनु व्येति॥२॥

न स्वयमातृण्णायामावपेदित्यु हैक आहुः प्राणः स्वयमातृण्णा नेत्प्राणानपिदधानीति स वा एव वपेदन्नेन वै प्राणा विष्टब्धा यो वाऽन्नं नात्ति सं वै तस्य प्राणाः रोहन्ति तद्यस्य ह तथा

२. न वै V2, My, H,VC

कुर्वन्ति यथा शुष्का सूर्मी सुषिरैरव्रꣳह सोऽमुष्मिँल्लोके संभवति तस्मात्स्वयमातृण्णायामेवैव वपेत्॥३॥

स्वयमातृण्णायामोप्यानूक्यया संछादयन्नेत्या परिश्रिद्ध्यः स तेनैव दक्षिणावृज्जघनेन स्वयमातृण्णाꣳ संछादयन्नेत्या पुनरानूक्याय आत्मानमग्रे संछादयत्यात्मा ह्येवाग्रे संभवतः संभवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा॥४॥

स एष प्राण एव यत्पुरीषं तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिꣳस्तदात्मन्प्राणं दधाति तद्यद्धास्त्येतदङ्गं नाभिप्राप्नुयात्प्राणो हास्य तदङ्ग नाभिप्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्मादेनꣳ सर्वमेवैतेन प्रच्छादयेत्॥५॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नितीन्द्रꣳ हि सर्वाणि भूतानि वर्धयन्ति समुद्रव्यचसं गिर इति महिमानमस्यैतदाह रथीतमꣳ रथीनमिति रथितमो ह्येष रथिनां वाजानाꣳ सत्पतिं पतिमित्यन्नं वै वाजा अन्नानाꣳ सत्पतिं पतिमित्येतदैन्द्रयानुष्टुभा निवपत्यैन्द्रꣳ हि पुरीषं तदेत - दर्धमग्नेर्यत्पुरीषमर्धमैष्टकम्॥६॥

तदाहुर्यत्सर्वैश्छन्दोभिः सर्वाभिर्देवताभिरिष्टका उपदधात्यथैतदेकयैकदेवत्यया निवपति कथमेतदर्धमग्नेरितीन्द्रो वै सर्वान्देवान् प्रति प्रतिस्तद्यदैन्द्र्या निवपति तेनैतदर्धमग्नेरथ यदनुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुब्वागु सर्वाणि छन्दाꣳसि तेनो एवार्धम्॥७॥

अथ विकर्णीं च स्वयमातृण्णां चोपदधाति वायुर्वै विकर्णी द्यौरुत्तमा स्वयमातृण्णा वायुं च

तद्दिवं चोपदधात्युत्तमे उपदधात्युत्तमे हि वायुश्च द्यौश्च सꣳस्पृष्टे सꣳस्पृष्टे हि वायुश्च द्यौश्च पूर्वां विकर्णीमुपदधात्यर्वाचीनं तद्दिवो वायुं दधाति तस्मादेषोऽर्वाचीनमेव वातः पवते॥८॥

यद्वेव विकर्णीमुपदधाति यत्र वा अदोऽश्वं चितिमवघ्रापयन्ति तदसावादित्य इमाँल्लोकान्त्सूत्रे समावयते तद्यत्तत्सूत्रं वायुः स स यः स वायुरेषा सा विकर्णी तद्यदेतामुपदधात्यसावेव तदादित्य[1] इमाँल्लोकान्त्सूत्रे समावयते॥९॥

यद्वेव विकर्णीं च स्वयमातृण्णां चोपदधात्यायुर्वै विकर्णी प्राणः स्वयमातृण्णायुश्च तत्प्राणं चोपदधात्युत्तमे उपदधात्युत्तमे ह्यायुश्च प्राणश्च सꣳस्पृष्टे सꣳस्पृष्टे ह्यायुश्च प्राणश्च पूर्वामुत्तरां विकर्णीमुपदधात्यायुषा तत्प्राणमुभयतः परिगृह्णाति॥१०॥

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन्यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् । आदस्य वातो अनुवाति शोचिरथ स्म ते व्रजनं कृष्णमस्तीति यदा वा एतस्य वातोऽनुवाति शोचिरथैतस्य व्रजनं कृष्णं भवति त्रिष्टुभोपदधाति त्रैष्टुभो हि वायुराग्नेय्याग्निकर्म ह्यनिरुक्तयानिरुक्तो हि वायुरथ यद्वात इत्याह वातो हि वायुः॥११॥

अथ स्वयमातृण्णामुपदधात्यायोष्ट्वा सदने सादयामीत्येष वा आयुस्तस्यैतत्सदनमवत इत्येष हीदꣳ सर्वमवति छायायामित्येतस्य हीदꣳ सर्वं छायायाꣳ समुद्रस्य हृदय इति समुद्रस्य ह्येतद्धृदयꣳ रश्मीवतीं भास्वतीमिति रश्मीवती हि द्यौर्भास्वत्या या द्यां भास्या पृथिवीमोर्वन्तरिक्षमित्येवꣳ ह्येष इमाँल्लोकानाभाति॥१२॥

परमेष्ठी त्वा सादयत्विति परमेष्ठी ह्येतां पञ्चमीं चितिमपश्यद्यद्वेव परमेष्ठिनोपदधाति प्रजापतिं

१. तथा दित्य TE,V2

विस्रस्तं देवता आदाय व्युदक्राम॑स्तस्य परमेष्ठी शिर आदायोत्क्रम्यातिष्ठत्तमब्रवीदुप मेहि प्रतिम एतद्धेहि येन मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे ततो भविष्यतीति त्वद्देवत्यमेव म एतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतत्परमेष्ठी प्रत्यदधात्तद्यैषोत्तमा स्वयमातृण्णैतदस्य तदात्मनस्तद्यदेतामत्रोपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति दिवस्पृष्ठे व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमिति दिवो ह्येतत्पृष्ठं व्यचस्वत्प्रथस्वद्दिवं यच्च दिवं दृ॑ह दिवं मा हि॑सीरित्यात्मानं यच्छात्मानं दृ॑हात्मानं मा हि॑सीरिव्येतद्विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानायेति प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणः प्रतिष्ठायै चरित्रायेतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा इम[२] उ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रं॑ सूर्यस्त्वाभि पात्विति सूर्यस्त्वाभि गोपायत्वित्येतन्मह्या स्वस्त्येति महत्या स्वस्त्येत्येतच्छर्दिषा शन्तमेनेति यच्छर्दिः शन्तमं तेनेत्येतन्नानोपदधाति नाना हि वायुश्च द्यौश्च सकृत्सादयति समानं तत्करोति समान॑ ह्यायुश्च प्राणश्च॥१३॥

ते वा उभे एव शर्करे भवत उभे स्वयमातृण्णे समान॑ ह्येवायुश्च प्राणश्चाथैने सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहाः प्राणेनैवैने एतत्संतनोति संदधाति ता अस्य सूददोहस इत्यापो वै सूदोऽन्नं दोहः सोम॑ श्रीणन्ति पृश्नय इत्यन्नं वै पृश्निर्जन्मन्देवानामिति संवत्सरो वै देवानां जन्म विश इति यज्ञो वै विशो यज्ञे हि सर्वाणि भूतानि विष्टानि त्रिष्वा रोचने दिव इति सवनानि वै त्रीणि रोचनानि सवनान्येतदाहानुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुब्वागु सर्वे प्राणा वाचा चैवैनमेतत्प्राणेन च संतनोति संदधाति सा वा एषैका सती सूददोहाः सर्वा इष्टका अनुसञ्चरति प्राणो वै सूददोहास्तस्मादयमेक एव प्राणः सन्त्सर्वाण्यङ्गनि सर्वमात्मानमनुसञ्चरति॥१४॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

२. स्वयमातृण्णो य उ My

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथ स्वयमातृण्णासु सामानि गायतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णास्ता एताः शर्करास्ता देवा उपधायै तादृशीरेवापश्यन्यथैताः शुष्काः शर्कराः॥१॥

तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथैषु लोकेषु रसमुपजीवनं दधामेति तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथैषु लोकेषु रसमुपजीवनमं दधामेति॥२॥

ते चेतयमाना एतानि सामान्यपश्यꣳ स्तान्यगायꣳस्तैरेषु लोकेषु रसमुपजीवनमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यदेतानि सामानि गायत्येष्वेवैतल्लोकेषु[1] रसमुपजीवनं दधाति॥३॥

स्वयमातृण्णासु गायतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा एष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति॥४॥

स वै भूर्भुवः स्वरित्येतासु व्याहृतिषु गायति भूरिति वा अयं लोको भुव इत्यन्तरिक्षलोकः स्वरित्यसौ लोक एष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति॥५॥

तानि वै नानाप्रस्तावानि समाननिधनानि तानि यन्नानाप्रस्तावानि नाना ह्यपश्यन्नथ यत्समाननिधनान्येका ह्येव यज्ञस्य प्रतिष्ठैकं निधनꣳ स्वर्ग एव लोकस्तस्मात्स्व-ज्योतिर्निधनानि॥६॥

अथैनꣳ हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतस्तस्मिन्देवा एतदमृतꣳ रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति॥७॥

यद्वेवैनꣳ हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्येतद्वा अस्मिन्नदोऽमूं पुरस्ताद्रम्यां तनूं मध्यतो दधाति रुक्मं च पुरुषं चाथैनमेतत्सर्वमेवोपरिष्टाद्रम्यया तन्वा प्रच्छादयति द्वाभ्यां द्वाभ्याꣳ द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदमृतꣳ रुपमुत्तमं दधाति पञ्चकृत्वः पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नैतदमृतꣳ रूपमुत्तमुं दधाति सहस्रेण सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वेणैवास्मिन्नेतदमृतꣳ

१. गयात्वेषु TE

रूपमुत्तमं दधाति पश्चादग्नेः[1] प्राङ्तिष्ठन्नथोत्तरतो दक्षिणाथ पुरस्तात्प्रत्यङथ जघनेन परीत्य दक्षिणत उदङतिष्ठꣳ स्तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथानु परीत्य पश्चात्प्राङितिष्ठꣳस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कर्म कृतं भवति॥८॥

सहस्रस्य प्रमासि सहस्रस्य प्रतिमासि सहस्रस्योन्मासि साहस्रोऽसि सहस्राय त्वेति सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वमसि सर्वस्मै त्वेत्येतत्॥९॥

अथातश्चितिपुरीषाणामेव मीमाꣳसायमेव कोकः प्रथमा चितिः पशवः पुरीषं यत्प्रथमां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयतीमं तल्लोकं पशुभिः प्रच्छादयति॥१०॥

अन्तरिक्षमेव द्वितीया चितिर्वयाꣳसि पुरीषं यद्द्वितीयां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयत्यन्तरिक्षं तद्वयोभिः प्रच्छादयति॥११॥

द्यौरेव तृतीया चितिर्नक्षत्राणि पुरीषं यत्तृतीयां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति दिवं तन्नक्षत्रैः प्रच्छादयति ॥१२॥

यज्ञ एव चतुर्थी चितिर्दक्षिणाः पुरीषं यच्चतुर्थीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यज्ञं तद्दक्षिणाभिः प्रच्छादयति॥१३॥

यजमान एव पञ्चमी चितिः प्रजा पुरीषं यत्पञ्चमीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यजमानं तत्प्रजया प्रच्छादयति॥१४॥

१. पश्चादग्रेः MD, My

स्वर्ग एव लोकः षष्ठी चितिर्देवाः पुरीषं यत्षष्ठीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति स्वर्गं तल्लोकं देवैः प्रच्छादयति॥१५॥

अमृतमेव सप्तमी चितिस्तामुत्तमामुपदधात्यमृतं तदस्य सर्वस्योत्तमं दधाति तस्मादस्य सर्वस्यामृतमुत्तमं तस्माद्देवा अनन्तर्हितास्तस्मादु तेऽमृता इत्यधिदेवतम्॥१६॥

अथाध्यात्मं यैवेयं प्रतिष्ठा यश्चायमवाङ्प्राणस्तत्प्रथमा चितिर्माꣳसं पुरीषं यत्प्रथमां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मनो माꣳसैः संच्छादयतीष्टका उपधायास्थीष्टका अस्थि तन्माꣳसैः संच्छादयति नाधस्तात्संच्छादयति तस्मादिने प्राणा अधस्तादसंच्छन्ना उपरिष्टात्तु प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मन उपरिष्टान्माꣳसैः संच्छादयति तस्मादस्त्यैतदात्मन उपरिष्टान्माꣳसैः संच्छादयति तस्मादस्त्यैतदात्मन उपरिष्टान्माꣳसैः संच्छन्नं नावकाशते॥१७॥

यदूर्ध्वं प्रतिष्ठाया अवाचीनं मध्यात्तद्द्वितीया चितिर्माꣳसं पुरीषं यद्द्वितीयां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मनो माꣳसैः संच्छादयतीष्टका उपधायास्थीष्टका अस्थि तन्माꣳसैः संच्छादयति पुरीष उपदधाति पुरीषेण प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मन उभयतो माꣳसैःसंच्छादयति तस्मादस्त्यैतदात्मन उभयतो माꣳसैः संच्छन्नं नावकाशते॥१८॥

मध्यमेन तृतीया चितिर्यदूर्ध्वं मध्यादवाचीनं ग्रीवाभ्यस्तच्चतुर्थी चितिर्ग्रीवा एव पञ्चमी चितिः शिर एव षष्ठी चितिः प्राणा एव सप्तमी चितिस्तामुत्तमामुपदधाति प्राणाꣳस्तदस्य सर्वस्योत्तमादधाति तस्मादस्य सर्वस्य प्राणा उत्तमाः पुरीष उपदधाति माꣳसं वै पुरीषं माꣳसेन तत्प्राणान्प्रतिष्ठापयति नोपरिष्टात्प्रच्छादयति तस्मादिमे प्राणा उपरिष्टादसंच्छन्नाः॥१९॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ओंअथातः शतरुद्रियं जुहोत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र रुद्रो देवता तस्मिन्देवा एतदमृतꣳ रूपमुत्तममदधुः स एषोऽत्र दीव्यमानोऽतिष्ठदन्नमिच्छमानस्तस्माद्देवा अबिभयुर्यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति ॥१॥

तेऽब्रुवन्नन्नमस्मै संभराम तेनैनꣳ शमयामेति तस्मा एतदन्नꣳ संभरंश्छान्तदेवत्यं[1] तेनैनमशमयꣳ-स्तद्यदेतं देवमेतेनाशमयꣳस्तस्माच्छान्तदेवत्यꣳ शान्तदेवत्यꣳ ह वै तच्छतरुद्रियमित्याचक्षते[2] परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि देवास्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति स एषोऽत्र दीप्यमानास्तिष्ठत्यन्नमिच्छमानस्तस्मा[3] एतदन्नꣳ संभरति शान्तदेवत्यं तेनैनꣳ शमयति॥२॥

जर्त्तिलैर्जुहोति जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्नाय जायत उभयम्वेतदन्नं यज्जर्तिला यच्च ग्राम्यं यच्चारण्यं यदह तिलास्तेन ग्राम्यं यदकृष्टे पच्यन्ते तेनारण्यमुभयेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ग्राम्येण चारण्येन च॥३॥

अर्कपर्णेन जुहोत्यन्नमर्कोऽन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति॥४॥

परिश्रित्सु जुहोत्यग्नय एते यत्परिश्रितस्तथो हास्यैता अग्निमत्येवाहुतयो हुता भवन्ति॥५॥

यद्वेवैतच्छतरुद्रियं जुहोति प्रजापतेर्विस्रस्ताद्देवता उदक्रामꣳस्तमेक एव देवो नाजहान्मन्युरेव सोऽस्मिन्नन्तर्विततोऽतिष्ठत्सोऽरोदीत्तस्य यान्यश्रूणि प्रास्कन्दꣳस्तान्यस्मिन्मन्यौ प्रत्यतिष्ठन्त्स एव शतशीर्षा रुद्रः समभवत्सहस्राक्षः शतेषुधिरथ या अन्या विप्रुषोऽपतꣳस्ता असंख्याता सहस्राणीमाँल्लोकाननु प्राविशꣳस्तद्यद्रुदितात्समभवꣳस्तस्माद्रुद्राः सोऽयꣳ शतशीर्षा रुद्रः

१. समभरंश्रुआन्त V2
२. रुद्रीय TE
३. दीव्यभान V1,TE

सहस्राक्षः शतेषुधिरधिज्यधन्वा प्रति हितायी भीषयमाणोऽतिष्ठदन्नमिच्छमानस्तस्माद्देवा अबिभयुः ॥६॥

ते प्रजापतिमब्रुवन्नस्माद्वै बिभीमो यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति सोऽब्रवीदन्नमस्मै संभरत तेनैनꣳ शमयतेति तस्मा एतदन्नꣳ समभरंश्छतरुद्रियं तेनैनमशमयꣳस्तद्यदेतꣳ शतशीर्षाणꣳ रुद्रमेतेनाशमयꣳ स्तस्माच्छतशीर्षरुद्रशमनीयꣳ शतशीर्षरुद्रशमनीयꣳ ह वै तच्छतरुद्रियमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्मा अयमेतदन्नꣳ सम्भरति शतरुद्रियं तेनैनꣳ शमयति॥७॥

गवेधुकासक्तुभिर्जुहोति यत्र वै सा देवता विस्रस्ताशयत्ततो गवेधुकाः समभवन्त्स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति॥८॥

अर्कपर्णेन जुहोत्येतस्य वै देवस्याशयादर्कः समभवत्स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति॥९॥

परिश्रित्सु जुहोति लोमानि वै परिश्रितो न वै लोमसु विषं न किं चन हिनस्त्युत्तरार्धेऽग्रेरुदङ्तिष्ठन्जुहोत्येतस्याꣳ ह दिश्येतस्य देवस्य गृहाः स्वायामेवैनमेतद्दिशि प्रीणाति स्वायां दिश्यवयजते॥१०॥

स वै जानुदघ्ने प्रथमꣳ स्वाहाकरोत्यथ इव वै तद्यज्जानुदघ्नमध इव तद्यदयं लोकस्तद्य इमं लोकꣳ रुद्राः प्राविशꣳ स्ताꣳ स्तत्प्रीणाति॥११॥

अथ नाभिदघ्ने मध्यमिव वै तद्यन्नाभिदघ्नं मध्यमिवान्तरिक्षलोकस्तद्येऽन्तरिक्षलोकꣳ रुद्राः प्राविशꣳ स्ताꣳ स्तत्प्रीणाति ॥१२॥

अथ मुखदघ्न उपरीव वै तद्यन्मुखदघ्नमुपरीव तद्यदसौ लोकस्तद्येऽमुं लोकꣳ रुद्राः प्राविशꣳस्ताꣳ स्तत्प्रीणाति स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहाकारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति॥१३॥

नमस्ते रुद्र मन्यव इति य एवास्मिन्त्सोऽन्तर्मन्युर्विततोऽतिष्ठत्तस्मा एवैतन्नमस्करोत्युतो त इषवे नमो बाहुभ्यामुत ते नम इतीष्ट्वा[४] व हि बाहुभ्यां च भीषयमाणोऽतिष्ठत्॥१४॥

स एष क्षत्रं देवो यः स शतशीर्षा समभवद्विश इम इतरे ये विपृङ्भ्यः समभवꣳस्तस्मा एतस्मै क्षत्रायैता विश एतं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्य एष प्रथमोऽनुवाकस्तेनैनमप्रीणꣳ स्तथैवास्मा अयमेतं पुरस्तादुद्धारमुद्धरति तेनैनं प्रीणाति तस्मादेष एकदेवत्यो भवति रौद्र एतꣳ ह्येतेन प्रीणाति॥१५॥

चतुर्दशैतानि यजूꣳषि भवन्ति त्रयोदश मासाः संवत्सरः प्रजापतिश्चतुर्दशः प्रजापरग्रिर्यावान-ग्रिर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति नमो नम इति यज्ञो वै नमो यज्ञेनैवैनमेतन्नमस्कारेण नमस्यति तस्मादु ह नायज्ञियं ब्रूयान्नमस्त इति यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त इति तादृक्तत्॥१६॥

अथ द्वन्द्विभ्यो जुहोति नमोऽमुष्मै चामुष्मै चेति तद्यथा वै ब्रूयादसौ त्वं च न एष च मा हिꣳसिष्टमित्येवमेतदाह नतराꣳ हि विदित आमन्त्रितो हिनस्ति॥१७॥

नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नम इत्येष एव हिरण्यबाहुः सेनानीरेष दिशां पतिस्तद्यत्किं चात्रैकदेवत्यमेतमेव तेन प्रीणाति क्षत्रमेव तद्विश्यविभागं करोति

४. इष्ट्वा च TE, P2

तस्माद्यद्विशस्तस्मिन् क्षत्रियोऽपि भागोऽथ या असंख्याता सहस्रणीमाँल्लोकाननु प्राविशन्नेतास्ता देवता याभ्य एतज्जुहोति ॥१८॥

अथ जातेभ्यो जुहोत्येतानि ह जातान्येते रुद्रा अनु प्रविविशुर्यत्र यत्रैते तदेवैनानेतत्प्रीणात्यथो एवꣳ हैतानि रुद्राणां जातानि देवानां वै विधामनु मनुष्यास्तस्मादु हेमानि मनुष्याणां जातानि यथा जातमेवैनानेतत्प्रीणाति तेषां वा उभयतो नमस्कारा अन्येऽन्यतरतो नमस्कारा अन्ये ते ह ते घोरतरा अशान्ततरा य उभयतो नमस्कारा उभयत एवैनानेतद्यज्ञेन नमस्कारेण शमयति ॥१९॥

स वा अशीत्यां च स्वाहाकरोति प्रथमे चानुवाकेऽथाशीत्यामथाशीत्यां च यानि चोर्ध्वानि यजूꣳष्यावतानेभ्योऽन्नमशीतयोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति॥२०॥

अथैतानि यजूꣳषि जपति नमो वः किरिकेभ्य इत्येतद्वास्य प्रतिज्ञाततमं धाम यथा प्रियो वा पुत्रो हृदयं वा तस्माद्यत्रैतस्मादेवाञ्छङ्केत तदेताभिर्व्याहृतिभिर्जुहुयादुप हैवैतस्य देवस्य प्रियं धाम गच्छति तथो हैनमेष देवो न हिनस्ति॥२१॥

नमो वः किरिकेभ्य इत्येते हीदꣳ सर्वं कुर्वन्ति देवानाꣳ हृदयेभ्य इत्यग्निर्वायुरादित्य एतानि ह तानि देवानाꣳ हृदयानि नमो विचिन्वत्केभ्य इत्येते हीदꣳ सर्वं विचिन्वन्ति नमो विक्षिणत्केभ्य इत्येते वै तं विक्षिणन्ति यं विचिक्षीषन्ति नम आनिर्हतेभ्य इत्येते ह्येभ्यो लोकेभ्योऽनिर्हताः॥२२॥

अथोत्तराणि जपति द्रापे अन्धसस्पत इत्येष वै द्रापिरेष वै तं द्रापयति यं दिद्रापयिषत्यन्धसस्पत इति सोमस्य पत इत्येतद्दरिद्र नीललोहितेति नामान्यस्यैतानि रूपाणि च नामग्राहमेवैन-

मेतत्प्रीणात्यासां प्रजानामेषां पशूनां मा भेर्मा रोड्मो च नः किञ्चनाममदिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥२३॥

स एष क्षत्रं देवस्तस्मा एतस्मै क्षत्रायैता विशोऽमुं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्योऽसौ प्रथमोऽनुवाकोऽथास्मा एतमुपरिष्टादुद्धारमुदहरꣳस्तेनैनमप्रीणꣳ अयमेतमुपरिष्टादुद्धारमुद्धरति तेनैनं प्रीणाति तस्मादप्येष एकदेवत्यो भवति रौद्र एवैतꣳ ह्येवैतेन प्रीणाति॥२४॥

सप्तैतानि यजूꣳषि भवन्ति सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति तान्युभयान्येकविꣳशतिः संपद्यन्ते द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविꣳश एतामभिसम्पदम् ॥२५॥

अथावतानानां जुहोत्येतद्वा एनां देवा एतेनान्नेन प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्धनूꣳष्यवातन्वꣳस्तथैवैनानयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्धनूꣳष्यवतनोति न ह्यवततेन धनुषा कं[५] चन हिनस्ति॥२६॥

एतद्वै सहस्रयोजन इत्येतद्ध परमं दूरं यत्सहस्रयोजनं तद्यदेव परमं दूरं तदेवैषामेतद्धनूꣳष्यवतनोति॥२७॥

यद्वेवाह सहस्रयोजन इत्ययमग्निः सहस्रयोजनं न ह्येतस्मादति[६] नेत्यन्यत्परमस्ति तद्यदग्नौ जुहोति तदेवैषाꣳ सहस्रयोजने धनूꣳष्यवतनोत्यसंख्याता सहस्राण्यस्मिन्महत्यर्णव इति यत्र यत्रैते तदेवैषामेतद्धनूꣳष्यवतनोति॥२८॥

दशैतानवतानाञ्जुहोति दशाक्षरा विराड्विराळग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैषामेतद्धनूꣳष्यवतनोति॥२९॥

५.किंचन TE,V1
६. ह्येतस्मादिति TE,VR

अथ प्रत्यवरोहाञ्जुहोत्येतद्वा एतदिमाँल्लोकानित ऊर्ध्वो रोहति स स पराङिव रोह इयमु वै प्रतिष्ठा ते देवा इमां प्रतिष्ठामभि प्रत्यायꣳस्तथैवैतद्यजमान इमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैति॥३०॥

यद्वेव प्रत्यवरोहत्येतद्वा एनानेतत्प्रीणन्नन्ववैति तत एवैतदात्मानमपोद्धरति[७] जीवात्वै तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेति॥३१॥

यद्वेव प्रत्यवरोहत्येतद्वा एतदेतान्रुद्रानित ऊर्ध्वान्प्रीणाति तान्पुनरमुतोऽर्वाचः॥३२॥

नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवीति तद्येऽमुष्मिँल्लोके रुद्रास्तेभ्य एतं नमस्करोति येषां वर्षमिषव इति वर्षꣳ ह तेषामिषवो वर्षेण ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳसिषन्ति॥३३॥

नमो अस्तु रुद्रेभ्यो येऽन्तरिक्ष इति तद्येऽन्तरिक्षलोके रुद्रास्तेभ्य एतं नमस्करोति येषां वात इषव इति वातो ह तेषामिषवो वातेन ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳसिषन्ति॥३४॥

नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामिति तद्येऽस्मिँल्लोके रुद्रास्तेभ्य एतं नमस्करोति येषामन्नमिषव इत्यन्नꣳ ह तेषामिषवोऽन्नेन ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳसिषन्ति॥३५॥

तेभ्यो दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वा इति दशाक्षरा विराड्विराळग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति॥३६॥

यद्वेवाह दश दशेति दश वा अञ्जलेरङ्गुलयो दिशि दिश्येवैभ्य एतदञ्जलिं करोति तस्मादु हैतद्भीतोऽञ्जलिं करोति तेभ्यो नमो अस्त्विति तेभ्य एव नमस्करोति ते नो मृलयन्त्विति त

७. अपोद्धरते My

एवास्मै मृलयन्ति ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जंभे दध्म इति यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततो ह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि॥३७॥

त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहाकारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति त्रिरित ऊर्ध्वो रोहति तत्षट तस्योक्तो बन्धुर्यद्येव त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति त्रिर्हि कृत्व ऊर्ध्वो रोहति तद्यावत्कृत्व ऊर्ध्वो रोहति तावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति॥३८॥

अथ तदर्कपर्णं चात्वाले प्रास्यत्येतद्वा एनेनैतद्रौद्रं कर्म करोति तदेतदशान्तं तदेतत्तिरः करोति नेदिदमशान्तं कश्चिदभितिष्ठात्तन्नेद्धिनसदिति तस्माच्चात्वाले यद्वेव चात्वालेऽग्निरेष यच्चात्वालस्तथो हैनदेषोऽग्निः सन्दहत्यथातः संपदेव॥३९॥

तदाहुः कथमस्यैतच्छतरुद्रियꣳ संवत्सरमग्निमाप्नोति कथꣳ संवत्सरेणाग्निना संपद्यत इति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्येतच्छतरुद्रियमथ त्रिꣳशदथ पञ्चत्रिꣳशत्ततो यानि षष्टिश्च त्रीणि च शतानि तावन्ति संवत्सरस्याहानि तत्संवत्सरस्याहान्याप्नोत्यथ यानि त्रिꣳशत्त्रिꣳ शन्मानस्य रात्रयस्तन्मानस्य रात्रीराप्नोति तदुभयानि संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोत्यथ यानि पञ्चत्रिꣳशत्स त्रयोदशो मासः स आत्मा त्रिꣳशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर एव पञ्चत्रिꣳशमेतावान्वै संवत्सर एवमु हास्यैतच्छतरुद्रियꣳ संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवꣳ संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत एतावत्य

उ वै शाण्डिलेऽग्नौ मध्यतो यजुष्मत्य इष्टका उपधीयन्तेऽग्नयो हैते पृथग्यदेता इष्टका एवमु हास्यैतेऽग्नयः पृथच्छतरुद्रियेणाभिहुता भवन्ति॥४०॥

तदाहुः कथमस्येतच्छतरुद्रियं महदुक्थमाप्नोति कथं महतोक्थेन संपद्यत इति यान्यमूनि पञ्चविꣳशतिर्यजूꣳष्यभितोऽशीतिः स पञ्चविꣳश आत्मा यत्र वा आत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छान्यथ या अशीतयः सैवाशीतीनामासिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यदूर्ध्वमशीतिभ्यो यदेवादो महत उक्थस्योर्ध्वमशीतिभ्य एतदस्य तदेवमु हास्यैतच्छतरुद्रियं महदुक्थमाप्नोत्येवं महतोक्थेन संपद्यते[८]॥४१॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथैनमतः परिषिञ्चत्येतद्वा एनं देवाः शतरुद्रियेण शमयित्वाऽथैनमेतद्भूय एवाशमयꣳ स्तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण[१] शमयित्वाऽथैनमेतद्भूय एव शमयति॥१॥

अद्भिः परिषिञ्चति शान्तिर्वा[२] आपः शमयत्येवैनमेतत्सर्वतः परिषिञ्चति सर्वत एवैनमेतच्छमयति त्रिष्कृत्वः परिषिञ्चति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतच्छमयति॥२॥

यद्वेवैनं परिषिञ्चतीमे वै लोका एषोऽग्निरिमाꣳस्तल्लोकानद्भिः परितनोति समुद्रेण हैनाꣳ स्तत्परितनोति सर्वतस्तस्मादिमाँल्लोकान्त्सर्वतः समुद्रः पर्येति दक्षिणावृत्तस्मादिमाँल्लो-कान्दक्षिणावृत्समुद्रः पर्येति॥३॥

अग्नीत्परिषिञ्चत्यग्निरेष यदाग्नीध्रो नो वा आत्मात्मानꣳ हिनस्त्यहिꣳ साया अश्मनोऽध्याश्मनो[३] ह्यापः प्रभवन्ति निकक्षान्निकक्षाद्ध्यापः प्रभवन्ति दक्षिणन्निकक्षाद्दक्षिणाद्धि निकक्षादापः प्रभवन्ति॥४॥

अश्मन्नूर्जं पर्वते शिश्रियाणामित्यश्मनि वा एषोर्क्पर्वतेषु[४] श्रिता यदापोऽद्भ्य ओषधीभ्यो

८. समृध्यते P1, TE
१. तथैवैनमेवमेतत् TE
२. शान्तिरापः My
३. अध्याश्मनो MD
४. एषोर्क्पृतेषु TE

वनस्पतिभ्यो अधि संभृतं पय इत्येतस्माद्ध्येतत्सर्वस्मादधि संभृतं पयस्तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः सꣳराणा इति मरुतो वै वर्षस्येशतेऽश्मꣳस्ते क्षुदिति निदधाति तदश्मनि क्षुधं दधाति तस्मादश्मा नाद्योऽथो स्थिरो वा अश्मा स्थिरा क्षुत्स्थिर एव तत्स्थिरं दधाति मयि त ऊर्गित्यपाधत्ते तदात्मन्नूर्जं धत्ते तथा द्वितीयं तथा तृतीयम्॥५॥

निधायोदहरणं त्रिर्विपल्ययते एतद्वा एनमेतल्लघूयतीव यदेनꣳ समन्तं पर्येति तस्मा एवैतन्निह्नुते हिꣳसायै॥६॥

यद्वेव विपल्ययत एतद्वा एनमेतदन्ववैति तत एवैतदात्मानमपोद्धरते जीवात्वै तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेति त्रिर्विपल्ययते त्रिर्हि कृत्वः पर्येति तद्यावत्कृत्वः पर्येति तावत्कृत्वो विपल्ययतेऽथ तमश्मानमुदहरणेऽवधायैतां दिशꣳ हरन्त्येषा वै नैर्ऋती दिङ्नैर्ऋत्यामेव तद्दिशि शुचं दधाति॥७॥

एतद्वा एनं देवाः शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं पाप्मानमपाघ्नꣳ स्तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं पाप्मानमपहन्ति॥८॥

बाह्येनाग्निꣳ हरतीमे वै लोका एषोऽग्निरेभ्यस्तल्लोकेभ्यो बहिर्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं वै वेदिरस्यैतद्बहिर्धा शुचं दधाति स वेदेर्दक्षिणायाꣳ श्रोणौ प्राङ्तिष्ठन्दक्षिणा निरस्यति यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति यमेव द्वेष्टि तमस्य शुगृच्छत्यमु[५] ते शुगृच्छत्विति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततो ह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि यदि न भिद्येत भेत्तवै

५. ऋच्छुत्वमं My

ब्रूयाद्यदा ह्येव स भिद्यतेऽथ तꣳशुगृच्छति यं द्वेष्ट्यप्रतीक्षमायन्त्यप्रतीक्षमेव तच्छुचं पाप्मानं जहति॥९॥

प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुत एतद्वा एनं देवाः शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूरकुर्वत तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुते॥१०॥

आसीनः कुर्वीतेत्यु हैक आहुरासीनो वै धेनुं दोग्धीति तिष्ठꣳ स्त्वेव कुर्वीतेमे वै लोका एषोऽग्निस्तिष्ठन्तीव वा इमे लोका अथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तर उदङ्प्राङ् तिष्ठन्पुरस्ताद्वा एषा प्रतीची यजमानं धेनुरुपतिष्ठते दक्षिणतो वै प्रतीचीं धेनुं तिष्ठन्तीमुपसीदन्ति॥११॥

स यत्राभ्याप्नोति तदभिमृश्यैतद्यजुर्जपतीमा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्त्वित्यग्निर्हैतासां धेनुकरणस्येष्टे तस्मादेतावतीनां देवतानामग्निमेवामन्त्रयत एका च दश चान्तश्च परार्धश्चेत्येष हावरार्ध्यो भूमा यदेका च दश चाथ हैष परार्ध्यो भूमा यदन्तश्च परार्धश्चावरार्धतश्चैवैना एतत्परार्धतश्च परिगृह्य देवा धेनूरकुर्वत तथैवैना अयमेतदवरार्धतश्चैव[६] परार्धतश्च परिगृह्य धेनूः कुरुते तस्मादपि नाद्रियेत बह्वीः कर्तुममुत्र वा एष एता ब्रह्मणा यजुषा बह्वीः कुरुतेऽथ यत्संतनोति कामानेव तत्संतनोति॥१२॥

यद्वेवेष्टका धेनूः कुरुते वाग्वा अयमग्निर्वाचा हि चितः स यदाहैका च दश चान्तश्च परार्धश्चेति वाग्वा एका वाग्दश वागन्तो वाक्परार्धो वाचमेव तद्देवा धेनुमकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वाचमेव धेनुं कुरुतेऽथ यत्संतनोति वाचमेव तत्संतनोत्येता मे अग्न इष्टका धेनवः सन्त्वमुत्रामुष्मिँल्लोक

६. चैवं H, My

इत्येतद्वा एनामस्मिँल्लोके[७] धेनूः कुरुतेऽथैना एतदमुष्मिँल्लोके धेनूः कुरुते तथो हैनमेता उभयोर्लोकयोर्भुञ्जन्त्यस्मिꣳश्चामुष्मिꣳश्च॥१३॥

ऋतवः स्थेत्यृतवो ह्येता ऋतावृध इति सत्यवृध इत्येतदृतुष्वास्थ[८] ऋतावृध इत्यहोरात्राणि तिष्ठन्ति घृतश्चुतो मधुश्चुत इति तदेना घृतश्चुतश्च[९] मधुश्चुतश्च कुरुते विराजो नामेत्येतद्वै देवा एता इष्टका नामभिरुपाह्वयन्त यथा यथैना एतदाचक्षते ता एनानभ्युपावर्तन्ताथ लोकंपृणा एव पराच्यस्तस्थुरहितनाम्न्यो निमेमिहत्यस्ता विराजो नामाकुर्वत ता एनानभ्युपावर्तन्त तस्माद्दश दशेष्टका उपधाय लोकंपृणयाभिमन्त्रयते तदेना विराजः कुरुते दशाक्षरा हि विराट् कामदुघा अक्षीयमाणा इति तदेनाः कामदुघा अक्षीयमाणाः कुरुते॥१४॥

अथैनं विकर्षति मण्डूकेनावकया वेतसशाखयैतद्वा एनं देवाः शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्याथैनमेतद्भूय एवाशमयꣳस्तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्याथैनमेतद्भूय एव शमयति सर्वतो विकर्षति सर्वत एवैनमेतच्छमयति॥१५॥

यद्वेवैनं विकर्षत्येतद्वै यत्रैतं प्राणा ऋषयोऽग्रेऽग्निꣳ समस्कुर्वꣳ स्तमद्भिरवौक्षꣳस्ता आपः समस्कन्दꣳस्ते मण्डूका अभवꣳस्ताः प्रजापतिमब्रुवन्यद्वै नः कमभूदवाक्तदगादिति सोऽब्रवीदेष वा एतस्य वनस्पतिर्वेत्त्विति वेत्तु संवेत्तु सो ह वै तं वेतस[१०] इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा अथ यदब्रुवन्नवाग्रः[११] कमगादिति ता अवाक्का अभवन्नवाक्का ह वै ता अवका इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्ता हैतास्त्रय्य आपो यन्मण्डूकोऽवका वेतसशाखैताभिरेवैनमेतत्त्रयीभिरद्भिः शमयति॥१६॥

यद्वेवैनं विकर्षति जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्नाय जायते सर्वम्वेतदन्नं यन्मण्डुकोऽवका वेतसशाखा पशवश्च ह्येता आपश्च वनस्पतयश्च सर्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति

७. एनाअमुष्मिँल्लोके TE
८. ऋतुष्वास्थ MD, My
९. घृतश्चमुतश्च मधुश्च्युतश्च My
१०. वैतस My, H
११. नवाङ्नः TE

मण्डूकेन पशूनां तस्मान्मण्डूकः पशूनामनुपजीवनीयतमो यातयामा हि सोऽवकाभिरपां तस्मादवका अपामनुपजीवनीयतमा यातयाम्न्यो हि ता वेतसेन वनस्पतीनां तस्माद्वेतसो वनस्पतीनामनुपजीवनीयतमो यातयामा हि सः॥१७॥

तानि वꣳशे प्रबध्य दक्षिणार्धेनाग्नेरन्तरेण परिश्रितः प्रागग्रे विकर्षति समुद्रस्य त्वावकयाग्ने परिव्ययामसि पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भवेति समुद्रियाभिस्त्वाद्भिः शमयाम इत्येतत्॥१८॥

अथ जघनार्धेनोदग्घिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिव्ययामसि पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भवेति यद्वै शीतस्य प्रशीतं तद्धिमस्य जरायु शीतस्य त्वा प्रशीतेन शमयाम इत्येतत्॥१९॥

अथोत्तरार्धेन प्रागुपज्मन्नुप वेतसेऽवतर नदीष्वा अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकिताभिरागहि सेमन्नो यज्ञं पावकवर्णꣳ शिवं कृधीति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥२०॥

अथ पूर्वार्धेन दक्षिणापामिदं न्ययनꣳ समुद्रस्य निवेशनं अन्याꣳस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भवेति यथैव यजुस्तथा बन्धुरित्यग्ने विकर्षत्यथेति अथेत्यथेति तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रात्मानमग्ने विकर्षत्यात्मा ह्येवाग्ने संभवतः संभवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राभ्यात्म[12] पक्षपुच्छानि विकर्षत्यभ्यात्ममेव तच्छान्तिं धत्ते परस्तादर्वाक् परस्तादेव तदर्वाचीꣳ शान्तिं धत्तेऽग्ने पावकरोचिषेति दक्षिणं पक्षꣳ स नः पावक दीदिव इति पुच्छं पावकया यश्चितयन्त्या कृपेत्युत्तरं पावकं पावकमिति यद्वै शिवꣳ शान्तं तत्पावकꣳ

१२. अभ्यात्मन् पक्ष My

शमयत्येवैनमेतत्सप्तभिर्विकर्षति सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विकर्षति तं वꣳशमुत्करेन्यस्य॥ २१॥

अथैनꣳ सामभिः परिगायत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतस्तस्मिन्देवा एतदमृतꣳ रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति सामानि भवन्ति प्राणा वै सामान्यमृतमु वै प्राणा अमृतमेवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति सर्वतः परिगायति सर्वत एवास्मिन्नेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति ॥२२॥

यद्वेवैनꣳ सामभिः परिगायत्येतद्वै देवा अकामयन्तानस्थिकमिममृतमात्मानं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं करवामहा इति तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं करवामहा इति॥ २३॥

ते चेतयमाना एतानि सामान्यपश्यꣳस्तैरेनं पर्यगायꣳस्तैरेतमात्मानमनस्थिकममृतमकुर्वत तथैवैतद्यजमानो यदेनꣳ सामभिः परिगायत्येतमेवैतदात्मानमनस्थिकममृतं कुरुते सर्वतः परिगायति सर्वत एवैतदेतमात्मानमनस्थिकममृतं कुरुते तिष्ठन्गायति तिष्ठन्तीव वा इमे लोका अथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरो हिंकृत्य गायति तत्र हि सर्वं कृत्स्नꣳ साम भवन्ति॥ २४॥

गायत्रं पुरस्ताद्गायत्यग्निर्वै गायत्रमग्निमेवास्यैतच्छिरः करोत्यथो शिर एवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति॥ २५॥

रथन्तरं दक्षिणे पक्ष इयं वै रथन्तरमियमु वा एषां लोकानाꣳ रसतमोऽस्याꣳ हीमे सर्वे रसा

रसन्तमꣳ ह वै तद्रथन्तरमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा इमामेवास्यैतद्दक्षिणं पक्षं करोत्यथो दक्षिणमेवास्यैतत्पक्षमनस्थिकममृतं करोति॥ २६॥

बृहदुत्तरे पक्षे द्यौर्वै बृहद्द्यौर्हि बर्हिष्ठा[13] दिवमेवास्यैतदुत्तरं पक्षं करोत्यथो उत्तरमेवास्यैतत्पक्षमनस्थिकममृतं करोति॥ २७॥

वामदेव्यमात्मन्प्राणो वै वामदेव्यं वायुरु प्राणः सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यद्वायुर्वायुमेवास्यैतदात्मानं करोत्यथो आत्मानमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति॥ २८॥

यज्ञायज्ञियं पुच्छं चन्द्रमा वै यज्ञायज्ञियं यो हि कश्च यज्ञः संतिष्ठत एतमेव तस्याहुतीनाꣳ रसो व्येति तद्यदेतं यज्ञो यज्ञोऽप्येति तस्माच्चन्द्रमा यज्ञायज्ञियं चन्द्रमसमेवास्यैतत्पुच्छं करोत्यथो पुच्छमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति॥ २९॥

अथ प्रजापतेर्हृदयं गायत्यसौ वा आदित्यो हृदयꣳ श्लक्ष्ण एष श्लक्ष्णꣳ हृदयं परिमण्डल एष परिमण्डलꣳ हृदयमात्मन्गायत्यात्मन्हि हृदयं निकक्षे निकक्षे हि हृदयं दक्षिणे निकक्षेऽतो हि हृदयं नेदीय आदित्यमेवास्यैतद्धृदयं करोत्यथो हृदयमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति॥ ३०॥

प्रजासु च प्रजापतौ च गायति तद्यत्प्रजासु गायति तत्प्रजासु हृदयं दधात्यथ यत्प्रजापतौ गायति तदग्नौ हृदयं दधाति॥ ३१॥

यद्वेव प्रजासु च प्रजापतौ च गायत्ययं वा अग्निः प्रजाश्च प्रजापतिश्च तद्यदग्नौ गायति तदेव प्रजासु च प्रजापतौ च हृदयं दधाति ता हैता अमृतेष्टकास्ता उत्तमा उपदधात्यमृतं तदस्य

१३. बहिष्ठा My

सर्वस्योत्तमं दधाति तस्मादस्य सर्वस्यामृतमुत्तमं नान्योऽध्वर्योर्गायेदिष्टका वा एतानि चितो ह स्याद्यदन्योऽध्वर्योर्गायेत् ॥३२॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

उपवसथीये[1]ऽहन्प्रातरुदित आदित्ये वाचं विसृजते वाचं विसृज्य पञ्चगृहीतमाज्यं गृह्णीते तत्र पञ्च हिरण्यशकलान् प्रास्यत्यथैतत्त्रयꣳ समासिक्तं भवति दधि मधु घृतं पात्र्यां वा स्थाल्यां वोरुबिल्यां तदुपरिष्टाद्दर्भमुष्टिं निदधाति॥१॥

अथाग्निमारोहति नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते अस्त्वर्चिष इत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र तस्मा अलं यद्धिꣳस्याद्यं जिहिꣳसिषेद्यमु वा एष हिनस्ति हरसा वैनꣳ शोचिषा वार्चिषा वा हिनस्ति तथो हैनमेष एतैर्न हिनस्त्यन्याꣳस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भवेति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥२॥

आरुह्याग्निꣳ स्वयमातृण्णां व्याघारयत्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः स्वयमातृण्णां व्याघारयति प्राणः स्वयमातृण्णां प्राणे तदन्नं दधाति॥३॥

यद्वेव स्वयमातृण्णां व्याघारयत्युत्तरवेदिर्हैषाग्नेरथ याममूं पूर्वां व्याघारयत्यध्वरस्य साथ हैषाग्नेस्तामेतद्व्याघारयति पश्यꣳ स्तत्र हिरण्यं व्याघारयति प्रत्यक्षं वै तद्यत्पश्यति प्रत्यक्षꣳ सोत्तरवेदिः प्रास्ता एवेह भवन्ति परोक्षं वै तद्यत्प्रास्ताः परोक्षमियमुत्तरवेदिः स्वाहाकारेण तां

१. उपवसथ्ये My , V2

व्याघारयति प्रत्यक्षं वै तद्यत्स्वाहाकारः प्रत्यक्षꣳ सोत्तरवेदिर्वेट्कारेणेमां परोक्षं वै तद्यद्वेट्कारः परोक्षमियमुत्तरवेदिराज्येनाज्येन ह्युत्तरवेदिं व्याघारयन्ति पञ्चगृहीतेन पञ्चगृहीतेन ह्युत्तरवेदिं व्याघारयन्ति व्यतिहारं व्यतिहारꣳ ह्युत्तरवेदिं व्याघारयन्ति॥४॥

नृषदे वेलिति प्राणो वै नृषन्मनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु प्राणोऽग्निस्तमेतत्प्रीणात्यप्सुषदे वेलिति योऽप्स्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति बर्हिषदे वेलिति य ओषधिष्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति वनसदे वेलिति यो वनस्पतिष्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति स्वर्विदे वेलित्ययमग्निः स्वर्विदिममेवैतदग्निं प्रीणाति यद्वेवाह नृषदेवेडप्सुषदे वेलित्यस्यैवैतान्यग्नेर्नामानि तान्येतत्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो एतानेवैतदग्नीनस्मिन्नग्नौ नामग्राहं दधाति पञ्चैता आहुतीर्जुहोति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥५॥

अथैनꣳ समुक्षति दध्ना मधुना घृतेन जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्नाय जायते सर्वम्वेतदन्नं यद्दधि मधु घृतꣳ सर्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति सर्वतः समुक्षति सर्वत एवैनमेतत्सर्वेणान्नेन प्रीणाति॥६॥

यद्वेवैनꣳ समुक्षत्यत्रैष सर्वोऽग्निः संꣳस्कृतस्तस्मिन्देवा एतद्रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमं दधात्यन्नं वै रूपमेतदु परममन्नं यद्दधि मधु घृतं तद्यदेव परमꣳ रूपं तदस्मिन्नतदुत्तमं दधाति सर्वतः समुक्षत्यपि बाह्येन परिश्रितः सर्वत एवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति दर्भैस्ते हि शुद्धा मेध्या अग्रैरग्रꣳ हि देवानाम्॥७॥

यद्वेवैनꣳ समुक्षत्येतद्वै यत्रैतं प्राणा ऋषयोऽग्रेऽग्निꣳ समस्कुर्वꣳस्तदस्मिन्नदोऽमुं पुरस्ताद्भागमकुर्वतादः सजूरब्दीयमथास्मिन्नेतꣳ सञ्चित उपरिष्टाद्भागमकुर्वत तद्यत्समुक्षति य

एवास्मिꣳस्ते प्राणा ऋषयः सञ्चित उपरिष्टाद्भागमकुर्वत तानेवैतत्प्रीणाति दध्ना मधुना घृतेन तस्योक्तो बन्धुः॥८॥

ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानामिति देवा ह्येते देवानां यज्ञिया उ यज्ञियानाꣳ संवत्सरीणमुप भागमासत इति संवत्सरीणꣳ ह्येत एतं भागमुपासतेऽहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्नित्यहुतादो हि प्राणाः स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्येति स्वयमस्य पिबन्तु मधुनश्च घृतस्य चेत्येतत्॥९॥

ये देवा देवेष्वधि देवत्वमायन्निति देवा ह्येते देवेष्वधि देवत्वमायन्ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्येत्ययमग्निर्ब्रह्म तस्यैते पुर एतारो येभ्यो न ऋते पवते धाम किं चनेति न हि प्राणेभ्य ऋते पवते धाम किं चन न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्नुष्विति नैव ते दिवि न पृथिव्यां यदेव प्राणभृत्तस्मिꣳस्त इत्येतद्द्वभ्याꣳ समुक्षति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्रिर्यावानग्रिर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समुक्षति॥१०॥

अथ प्रत्यवरोहति प्राणदा अपानदा इति सर्वे हैते प्राणा योऽयमग्निश्चितः स यदेतामत्रात्मनः परिदां न वदेतात्र हैवास्यैष प्राणान्वृञ्जीताथ यदेनामत्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्यैष प्राणान्न वृङ्क्ते प्राणदा अपानदा व्यानदा वर्चोदा वरिवोदा इत्येतद्दामेऽसीत्येवैतदाहास्याꣳस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भवेति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥११॥

प्रत्येत्य प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्याथास्मै व्रतं वार्धव्रतं वा प्रयच्छत्यथ प्रवर्ग्योपसद्भ्यामथ प्रवर्ग्यमुत्सादयत्याप्त्वा तं कामं यस्मै कामायैनं प्रवृणक्ति ॥१२॥

तं वै परिष्यन्द उत्सादयेत्तप्तो वा एष शुशुचानो भवति तं यदस्यामुत्सादयेदिमामस्य शुगृच्छेद्यदप्सूत्सादयेदपोऽस्य शुगृच्छेदथ यत्परिष्यन्द उत्सादयति तथो ह नैवापो हिनस्ति नेमां यदहाप्सु न प्रास्यति तेनापो न हिनस्त्यथ यत्समन्तमापः परियन्ति शान्तिर्वा आपस्तेनो इमां न हिनस्ति तस्मात्परिष्यन्द उत्सादयेत्॥१३॥

अग्नौ त्वेवोत्सादयेदिमे वै लोका एषोऽग्निरापः परिश्रितस्तं यदग्ना उत्सादयति तदेवैनं परिष्यन्द उत्सादयति॥१४॥

यद्वेवाग्ना उत्सादयतीमे वै लोका एषोऽग्निरग्निर्वायुरादित्यस्तदेते प्रवर्ग्याः स यदन्यत्राग्नेरुत्सादयेदेताꣳ स्तद्देवान्बहिर्धैभ्यो लोकेभ्यो दध्यादथ यदग्ना उत्सादयत्येतानेवैतद्देवानेषु लोकेषु दधाति॥१५॥

यद्वेवाग्ना उत्सादयति शिर एतद्यज्ञस्ययत्प्रवर्ग्य आत्मायमग्निश्चितः स यदन्यत्राग्नेरुत्सादयेद्बहिर्धास्माच्छिरो दध्यादथ यदग्ना उत्सादयत्यात्मानमेवास्यैतत्सꣳस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति स्वयमातृण्णया सꣳस्पृष्टं प्रथमं प्रवर्ग्यमुत्सादयति प्राणः स्वयमातृण्णा शिरः प्रवर्ग्य आत्मायमग्निश्चितः शिरश्च तदात्मानं च प्राणेन संतनोति संदधात्युत्साद्य प्रवर्ग्यं यथा तस्योत्सादनम्॥१६॥

प्रत्येत्याग्निं प्रहरिष्यन्नाहुतीश्च जुहोति समिधश्चादधात्येतद्वा एनं देवा एष्यन्तं पुरस्तादन्नेनाप्रीणन्नाहुतिभिश्च समिद्भिश्च तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन प्रीणात्याहुतिभिश्च समिद्भिश्च स वै पञ्चगृहीतं गृह्णीते तस्योक्तो बन्धुरथ षोडशगृह्णीतं गृहीते षोळशकलः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसंमितेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति यदु वा आत्मसंमितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति

तद्यत्कनीयो न तदवति समान्याꣳ स्रुचि गृह्णीते समानो हि स यमेतत्प्रीणाति वैश्वकर्मणाभ्यां जुहोति विश्वकर्माऽयमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति तिस्र आहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥१७॥

अथ समिध आदधाति यथा तर्पयित्वा परिवेविष्यात्तादृक्तदौदुम्बर्यो भवन्त्यूग्वै रस उदुम्बर ऊर्जैवैनमेतद्रसेन प्रीणात्यार्द्रा भवन्त्येतद्वै वनस्पतीनामनार्तं जीवं यदार्द्रं तद्यदेव वनस्पतीनामनार्तं जीवं तेनैनमेतत्प्रीणाति घृतेन्युत्ता भवन्त्याग्नेयं वै घृतꣳ स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति सर्वाꣳ रात्रिं वसन्ति तत्र हि ता रसेन संपद्यन्ते तिस्रः समिध आदधाति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥१८॥

यद्वेवैता आहुतीर्जुहोत्येतद्वा एनं तं देवा एष्यन्तं पुरस्तादन्नेन समस्कुर्वन्नेताभिराहुतिभिस्तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन सꣳस्करोत्येताभिराहुतिभिः स वै पञ्चगृहीतं गृह्णीते पञ्चधा विहितो वा अयꣳ शीर्षन्प्राणो मनो वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमेतमेवास्मिन्नेतत्पञ्चधा विहितꣳ शीर्षं प्राणं दधात्यग्निस्तिग्मेन शोचिषेति तिग्मवत्या शिर एवास्यैतया सꣳश्यति तिग्मताया अथ षोलशगृहीतं गृह्णीतऽष्टौ प्राणा अष्टावङ्गान्येतामभि संपदꣳ समान्याꣳ स्रुचि गृह्णीते समाने ह्येवात्मन्नङ्गानि च प्राणाश्च भवन्ति नाना जुहोत्यङ्गेभ्यश्च तत्प्राणेभ्यश्च विधृतिं करोति वैश्वकर्मणाभ्यां जुहोति

विश्वकर्मायमग्निस्तमेवैतत्सꣳस्करोति तिस्र आहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन सꣳस्करोति सप्तदशभिर्ऋग्भिः सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्सꣳस्करोत्येकविꣳशतिगृहीतेन द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविꣳश एतामभि संपदम्॥१९॥

यद्वेवैताः समिध आदधात्येतद्वा एनं देवाः सर्वं कृत्स्नꣳ सꣳस्कृत्याथैनमेतेनान्नेनाप्रीणन्नेताभिः समिद्भिस्तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नꣳ सꣳस्कृत्याथैनमेतेनान्नेन प्रीणात्येताभिः समिद्भिरौदुम्बर्यो भवन्त्यार्द्रा घृते न्युत्ता सर्वाꣳ रात्रिं वसन्ति तस्योक्तो बन्धुरुदेनमुत्तरां नयेन्द्रेमं प्रतरां नय यस्य कुर्मो गृहे हविरिति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तिस्रः समिध आदधाति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति तिस्र आहुतीर्जुहोति तत्षट् तस्योक्तो बन्धुः॥२०॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथातः संप्रेष्यत्युद्यच्छेध्ममुपयच्छोपयमनीरग्नये प्रहियमाणायानुब्रूह्यग्नीदेकस्प्ययानूदेहि ब्रह्मन्नप्रतिरथं जपते[1] तद्वै देवानुपप्रैष्यत एतं यज्ञं तꣳस्यमानान्दक्षिणतोऽसुरा रक्षाꣳ सि नाष्ट्रा व्यजिघाꣳसन्न[2] यक्ष्यध्वे न[3] यज्ञं तꣳस्यध्व इति॥१॥

ते देवा इन्द्रमब्रुवꣳस्त्वं वै नः श्रेष्ठो बलिष्ठो वीर्यवत्तमोऽसि त्वमिमानि रक्षाꣳसि प्रतियतस्वेति तस्य वै मे ब्रह्म द्वितीयमस्त्विति तथेति तस्मै वै बृहस्पतिं द्वितीयमकुर्वन्ब्रह्म वै बृहस्पतिस्त इन्द्रेण चैव बृहस्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान्रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहत्याभयेऽनाष्ट्रा एतं यज्ञमतन्वत॥२॥

तद्वा एतत्क्रियते यद्देवा अकुर्वन्निदं नु तानि रक्षाꣳसि देवैरेवापहतानि यत्वेतत्करोति यद्देवा

१. जपत्येत द्वै My,H,V2
२. अजिघाꣳसन् V2,H,My
३. ना TE

अकुर्वꣳस्तत्करवाणीत्यथो इन्द्रेण चैवैतद्बृहस्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान् रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहत्याभयेऽनाष्ट्र एतं यज्ञं तनुते स यस्स इन्द्रः एष सोऽप्रतिरथोऽथ यस्स बृहस्पतिः स ब्रह्मा तद्यद्ब्रह्माप्रतिरथं जपति॥३॥

आशुश्शिशानो वृषभो न भीम इत्यैन्द्रयोऽभिरूपा द्वादश भवन्ति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्रिर्यावानाग्रिर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्दक्षिणतोऽसुरान् रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहन्ति त्रिष्टुब्भिर्वज्रो वै त्रिष्टुब्वज्रेणैवैतद्दक्षिणतोऽसुरान् रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहन्ति ता द्वाविꣳशतिर्गायत्र्यः संपद्यन्ते तदाग्नेय्यो भवन्त्यग्निकर्म हि॥४॥

अथैनमुद्यच्छत्युदु त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिरिति तस्योक्तो बन्धुरथाभिप्रयन्ति पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरिति देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्या दिक्ष्वस्पर्धन्त ते देवा असुराणां दिशोऽवृञ्जत तथैवैतद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य दिशो वृङ्क्ते दैवीरिति तदेना दैवीः कुरुते यज्ञमवन्तु देवीरिति यज्ञमिममवन्तु देवीरित्येतदपामतिं दुर्मतिं बाधमाना इत्यशनाया वा अमतिरशनायामपबाधमाना इत्येतद्रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्तीरिति रय्यां च पोषे च यज्ञपतिमाभजन्तीरित्येतद्रायस्पोषे अधियज्ञो अस्थादिति रय्यां च पोषे चाधि यज्ञोऽस्था-दित्येतत्॥५॥

समिद्धे अग्ना अधि मामहान इति यजमानो वै मामहान उक्थपत्र इत्युक्थानि ह्येतस्य[४] पत्राणीड्य इति यज्ञिय इत्येतद्भीत इति धारित इत्येतत्तप्तं घर्मं परिगृह्य[५] यजन्तेति तप्तꣳह्येतं घर्मं परिगृह्य[६] यजन्तोर्जा यद्यज्ञमयजन्त देवा इत्यूर्जा ह्येतं यज्ञमयजन्त देवाः॥६॥

४. हेतस्य TE
५. परिगृह्य My
६. परिगृह्य My

दैव्याय धर्त्रे जोष्ट्र इति दैवो[७] ह्येष धर्ता जोष इतृतमो देवश्रीः श्रीमणाः शतपया इति देवश्रीर्ह्येष श्रीमणाः शतपयाः परिगृह्य देवा यज्ञमायन्निति परिगृह्य ह्येतं देवा यज्ञमायन्देवा देवेभ्यो अध्वर्यन्तो अस्थुरित्यध्वरो वै यज्ञो देवा देवेभ्यो यज्ञियन्तोऽस्थुरित्येतत्॥७॥

वीतꣳ हविः शमितꣳ शमिता यजध्या इतीष्टꣳ स्विष्टमित्येतत्तुरीयो यज्ञो यत्र हव्यमेतीत्यध्वर्युः पुरस्ताद्यजूꣳषि जपति होता पश्चादृचोऽन्वाह ब्रह्मा दक्षिणतोऽप्रतिरथं जपत्येष एव तुरीयो यज्ञस्ततो वाका आशिषो नो जुषन्तामिति ततो नो वाकाश्चाशिषश्च जुषन्तामित्येतत्॥८॥

सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सविता ज्योतिरुदयां३अजस्रमित्यसौ वा आदित्य एषोऽग्निः स एष सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सवितैतज्ज्योतिरुद्यच्छत्यजस्रं तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वानिति पशवो वै पूषा त्व एतस्य प्रसवे प्रेरते संपश्यन्विश्वा भुवनानि गोपा इत्येष वा इदꣳ सर्वꣳ संपश्यत्येष उ एवास्य सर्वस्य भुवनस्य गोप्ता॥९॥

तद्या अमुष्मादादित्यादर्वाच्यः पञ्चदिशस्ता एतद्देवा असुराणामवृञ्जताथो ता एवैतत्समारोहꣳस्ता उ एवैतद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता एवैतत्समारोहत्यथो एतद्वा एताभिर्देवा आतः[८] संप्राप्नुवꣳस्तथैवाभिरयमेतदातः संप्राप्नोति॥१०॥

अथाश्मानं पृश्निमुपदधात्यसौ वा आदित्योऽश्मा पृश्निरमुमेवैतदादित्यमुपदधाति पृश्निर्भवति रश्मिभिर्हि मण्डलं पृश्नि तमन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं चोपदधात्ययं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीय एतं तदिमौ लोकावन्तरेण दधाति तस्मादेष इमौ लोकावन्तरेण तपत्याग्नीध्रवेलायामन्तरिक्षं वा आग्नीध्रमेतं तदन्तरिक्षे दधाति तस्मादेषोऽन्तरिक्षायतनो व्यध्वे-

७. दैव्यो V2, My
८. अतः TE

व्यध्वे ह्येष इतः स एष प्राणः प्राणमेवैतदात्मन्धत्ते तदेतदायुरायुरेवैतदात्मन्धत्ते तदेतदन्नमायुर्ह्येतदन्नमु वा आयुरश्मा भवति स्थिरो वा अश्मा स्थिरं तदायुः कुरुते पृश्निर्भवति पृश्नीव ह्यन्नम्॥११॥

स उपदधाति विमान एष दिवो मध्य आस्त इति विमानो ह्येष दिवो मध्य आस्त आपप्रिवान्रोदसी अन्तरिक्षमित्युद्यन्वा एष इमाँल्लोकानापूरयति स विश्वाचीरभिचष्टे घृताचीरिति स्रुचश्चैतद्वेदीश्चाहान्तरा पूर्वमपरं च केतुमित्यन्तरेमं च लोकममुं चेत्येतदथो यच्चेदमेतर्हि चीयते यच्चादः पूर्वमचीयतेति॥१२॥

उक्षा समुद्रो अरुणः सुपर्ण इत्युक्षा ह्येष समुद्रोऽरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुराविवेशेति पूर्वस्य ह्येष एतं योनिं पितुराविशति मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मेति मध्ये ह्येष दिवो निहितः पृश्निरश्मा विचक्रमे रजसस्पात्यन्ताविति विक्रममाणो वा एष एषां लोकानामन्तान्पाति द्वाभ्यामुपदधाति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुब्भ्यां त्रैष्टुभो ह्येष न सादयत्यसन्नो ह्येष न सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहाः प्राण एष किं प्राणे प्राणं दध्यामिति[९] तं निधाय यथा न नश्येत्॥१३॥

अथोपायन्तीन्द्रं विश्वा अवीवृधन्निति तस्योक्तो बन्धुर्देवहूर्यज्ञ आ च वक्षत्सुम्नहूर्यज्ञ आ च वक्षदिति देवहूश्चैव यज्ञः सुम्नहूश्च यक्षदग्निर्देवो देवां३आ च वक्षदिति यक्षच्चैवाग्निर्देवो देवाना च वहत्वित्येतद्वाजस्य मा प्रसव उद्ग्राभेणोदग्रभीत्। अधा सपत्नानिन्द्रो मे निग्राभेणाधरां ३

९. दध्यादिति My

अकरिति यथैव यजुस्तथाबन्धुरुद्ग्राभं च निग्राभं च ब्रह्म देवा अवीवृधन्। अधा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान्व्यस्तामिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥१४॥

तद्या अमुष्मादादित्यादूर्ध्वाश्चतस्रो दिशस्ता एतद्देवा असुराणामवृञ्जताथो ता एवैतत्समारोहꣳस्ता उ एवैतद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता एवैतत्समारोहत्यथो एतद्वा एताभिर्देवा आतः संप्राप्नुवꣳस्तथैवाभिरयमेतदातः संप्राप्नोति॥१५॥

अथाग्निमारोहन्ति क्रमध्वमग्निना नाकमिति स्वर्गो वै लोको नाकः क्रमध्वमनेनाग्निनैतꣳ स्वर्गं लोकमित्येतदुख्यꣳ हस्तेषु बिभ्रत इत्युख्यꣳ ह्येत एतꣳ हस्तेषु बिभ्रति दिवस्पृष्ठꣳ स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वमिति दिवस्पृष्ठꣳ स्वर्गं लोकं गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वमित्येतत्॥१६॥

प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानिति प्राची वै दिगग्नेः स्वामनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्येतदग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेहेत्यस्य त्वमग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेहेत्येतद्विश्वा आशा दीद्यानो विभाहीति सर्वा आशा दीप्यमानो विभाहीत्येतदूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याशिषमाशास्ते॥१७॥

पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षाद्दिवमारुहमिति गार्हपत्या द्ध्याग्नीद्धीयमागच्छन्त्याग्नीद्धीयादाहवनीयं दिवो नाकस्य पृष्ठात्स्वर्ज्योतिरगामहमिति दिवो नाकस्य पृष्ठात्स्वर्गं लोकमगामहमित्येतत्स्वर्यन्तो नापेक्षन्त आद्याꣳ रोहन्ति रोदसी इति न हैव तेऽपेक्षन्ते ये स्वर्गं लोकं यन्ति यज्ञं ये विश्वतोधारꣳ सुविद्वाꣳसो वितेनिर इत्येष एव यज्ञो विश्वतोधार एत उ एव सुविद्वाꣳसो य एतं वितन्वते॥१८॥

अग्रे प्रेहि प्रथमो देवयतामितीममेतदग्निमाह त्वमेषां प्रेहि प्रथमो देवयतामिति चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानामित्युभयेषाꣳ हैतद्देवमनुष्याणां चक्षुरियक्षमाणा भृगुभिः सजोषा इति यजमानो भृगुभिः सजोषा इत्येतत्स्वर्यन्तु यजमानाः स्वस्तीति स्वर्गं लोकं यन्तु यजमानाः स्वस्तीत्येतत्॥१९॥

तद्या अमुष्मिँल्लोके पञ्चदिशस्ता एतद्देवा असुराणामवृञ्जताथो ता एवैतत्समारोहꣳस्ता उ एवैतद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेथो ता एवैतत्समारोहत्यथो एतद्वा एताभिर्देवा आतः संप्राप्नुवꣳस्तथैवाभिरयमेतदातः संप्राप्नोति॥२०॥

अथैनमभिजुहोत्येतद्वा एनं देवा ईयिवाꣳसमुपरिष्टादन्नेनाप्रीणन्नेतयाहुत्या तथैवैनमयमेतदीयिवाꣳ समुपरिष्टादन्नेन प्रीणात्येतयाहुत्या कृष्णायै शुक्लवत्सायै पयसा रात्रिर्वै कृष्णा शुक्लवत्सा तस्या असावादित्यो वत्सः स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणात्युपरि धार्यमाण उपरि हि स यमेतत्प्रीणाति दोहनेन दोहनेन हि पयः प्रदीयते॥२१॥

यद्वेवैनमभिजुहोति शिर एतद्यज्ञस्य यदग्निः प्राणः पयः शीर्षꣳस्तत्प्राणं दधाति यथा स्वयमातृण्णामभि प्रक्षरेदेवमभिजुहुयात्प्राणः स्वयमातृण्णा रस एष शिरश्च तत्प्राणं च रसेन संतनोति संदधाति नक्तोषासा समनसा विरूपे इति तस्योक्तो बन्धुः॥२२॥

अग्रे सहस्राक्षेति हिरण्यशकलैर्वा एष सहस्राक्षः शतमूर्धन्निति यददः शतशीर्षा रुद्रोऽसृज्यत शतं ते प्राणाः सहस्रं व्याना इति शतꣳ हैव तस्य प्राणाः सहस्रं व्याना यः शतशीर्षा त्वꣳ साहस्रस्य राय ईशिष इति त्वꣳ सर्वस्यै रय्या ईशिष इत्येतत्तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्येष

वै वाजस्तमेवैतत्प्रीणाति द्वाभ्यामभिजुहोति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदभिजुहोति॥ २३॥

अथैनं निदधाति सुपर्णोऽसि गरुत्मानित्येतद्वा एनमदो विकृत्या सुपर्णं गरुत्मन्तं विकरोति तꣳ सुपर्णं गरुत्मन्तं चिनोति तꣳ सुपर्णं गरुत्मन्तं कृत्वान्ततो निदधाति पृष्ठे पृथिव्याः सीद भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिवमुत्तभान तेजसा दिश उ दृꣳहेत्येवꣳ ह्येष एतत्सर्वं करोति॥ २४॥

आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादित्याजुह्वानो नः सुप्रतीकः पुरस्तादित्येतदग्ने स्वं योनिमासीद साधुयेत्येष वा अस्य स्वो योनिस्तꣳ साध्वासीदेत्येतददस्मिंत्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्निति द्यौर्वा उत्तरꣳ सधस्थं विश्वे देवा यजमानश्च सीदतेति तद्विश्वैर्देवैः सह यजमानꣳ सादयति द्वाभ्यां निदधाति तस्योक्तो बन्धुर्वषट्कारेण तस्योपरि बन्धुः॥ २५॥

अथास्मिंत्समिध आदधात्येद्वा एनं देवा ईयिवाꣳ समुपरिष्टादन्नेनाप्रीणन्त्समिद्भिश्चाहुतिभिश्च तथैवैनमयमेतदीयिवाꣳ समुपरिष्टादन्नेन प्रीणाति समिद्भिश्चाहुतिभिश्च॥ २६॥

स वै शमीमयीं प्रथमामादधात्येतद्वा एष एतस्यामाहुत्याꣳ हुतायां प्रादीप्यतोदज्वलत्तस्माद्देवा अबिभयुर्यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति त एताꣳ शमीमपश्यꣳ स्तयैनमशमयꣳ स्तद्यदेतꣳ शम्याशमयꣳ स्तस्माच्छमी तथैवैनमयमेतच्छम्या शमयति शान्त्या एव न जग्ध्यै ताꣳ सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम्। यामस्य कण्वो अदुहत्प्रपीनाꣳ सहस्रधारां पयसा महीं गामिति कण्वो हैनां ददर्श सा हास्मै सहस्रधारा सर्वान्कामान् दुदुहे तथैवैतद्यजमानाय सहस्रधारा सर्वान्कामान्दुदुहे॥ २७॥

अथ वैकङ्कतीमादधाति तस्या उक्तो बन्धुर्विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति द्यौर्वा अस्य परमं जन्म विधेम स्तोमैरवरे सधस्थ इत्यन्तरिक्षं वा अवरꣳ सधस्थं यस्माद्योनेरुदारिथा यजेतमित्येष वा अस्य स्वो योनिस्तं यज इत्येतत्प्रत्वे हवीꣳषि जुहुरे समिद्ध इति यदा वा एष समिध्यतेऽथैतस्मिन्हवीꣳषि प्रजुह्वति ॥२८॥

अथौदुम्बरीमादधात्यूर्ग्वै रस उदुम्बर ऊर्जैवैनमेतद्रसेन प्रीणाति कर्णकवतीं भवति पशवो वै कर्णकाः पशुभिरेवैनमेतदन्नेन प्रीणाति यदि कर्णकवतीं न विन्देद्दधि द्रप्समुपहत्यादध्यात्तद्यच्छधिद्रप्स उपतिष्ठते तदेव पशुरूपं प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इति विराजा दधात्यन्नं विराळन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति तिस्रः समिध आदधाति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥२९॥

अथाहुतीर्जुहोति यथा परिविष्यानुपाययेत्तादृक्तत्स्रुवेण पूर्वे स्रुचोत्तरामग्रे तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रꣳ हृदिस्पृशम्। ऋध्यामात ओहैरिति यस्ते हृदिस्पृक्स्तोमस्तं त ऋध्यासमित्येतत्पङ्क्त्यौ जुहोति पञ्चपदा पङ्क्तिः पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥३०॥

अथ वैश्वकर्मणीं जुहोति विश्वकर्मायमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति चित्तिं जुहोमि मनसा घृतेनेति चित्तमेषां जुहोमि मनसा च घृतेन चेत्येतद्यथा देवा इहागमन्निति यथा देवा इहागच्छानित्येतद्वीतिहोत्रा ऋतावृध इति सत्यवृध इत्येतत्पत्ये विश्वस्य भूमनो जुहोमि विश्वकर्मण इति

योऽस्य सर्वस्य भूतस्य पतिस्तस्मै जुहोमि विश्वकर्मण इत्येतद्विश्वाहादाभ्यꣳ हविरिति सर्वदैवाक्षितꣳ हविरित्येतत्॥३१॥

अथ पूर्णाहुतिं जुहोति सर्वमेतद्यत्पूर्णꣳ सर्वेणैवैनमेतत्प्रीणाति सप्त ते अग्ने समिध इति प्राणा वै समिधः प्राणाह्येतꣳ समिन्धत्ते सप्त जिह्वा इति यानमून्त्सप्त पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वꣳस्तेषामेतदाह सप्त ऋषय इति सप्त हि त ऋषय आसन्त्सप्तधाम प्रियाणीति छन्दाꣳस्येतदाह छन्दाꣳसि वा अस्य सप्तधाम प्रियाणि सप्तहोत्राः सप्तधा त्वा यजन्तीति सप्त ह्येतꣳ होत्रा सप्तधा यजन्ति सप्तयोनीरिति चितीरेतदाहापृणस्वेत्या प्रजायस्वेत्येतद्धृतेनेति रेतो वै घृतꣳ रेत एवैतदेषु लोकेषु दधाति स्वाहेति यज्ञो वै स्वाहाकारो यज्ञियमेवैतदिदꣳ सकृत्सर्वं करोति सप्त सप्तेति सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्तवः संवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति तिस्र आहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति तिस्रः समिध आदधाति तत्षट् तस्योक्तो बन्धुः॥३२॥

तिष्ठन्त्समिध आदधात्यस्थीनि वै समिधस्तिष्ठन्तीव वा अस्थीन्यासीन आहुतीर्जुहोति माꣳसानि वा आहुतय आसत इव वै माꣳसान्यन्तराः समिधो भवन्ति बाह्या आहुतयोऽन्तराणि ह्यस्थीनि बाह्यानि माꣳसानि॥३३॥

अथातः संपदेव षट् पुरस्ताज्जुहोति षळुपरिष्टात्षड्भिराश्मनः पृश्नेर्यन्ति द्वाभ्यामश्मानं पृश्निमुपदधाति चतुर्भिराग्नेर्यन्ति पञ्चभिरग्निमारोहन्ति तदेकान्नत्रिꣳशदाहुतिरेव त्रिꣳशत्तमी द्वाभ्यामग्निं निदधाति तद्द्वात्रिꣳशद्द्वात्रिꣳशदक्षरानुष्टुप्सैषानुष्टुप्॥३४॥

तद्या अमूस्तिस्रोऽनुष्टुभो गार्हपत्ये संपादयन्ति तासामेतामत्रैकामाहरन्ति तद्यदेतामत्राहरन्त्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र तस्मै नालमासीद्यदन्नमात्स्यन्त्सोऽग्निमब्रवीत्त्वयान्नमदानीति तथेति तस्माद्यदैवैतमत्राहरन्त्यथैषोऽलमन्नायालमाहुतिभ्यो भवति॥ ३५॥

अथो आहुः प्रजापतिरेवैतं प्रियं पुत्रमुरस्याधत्त इति स यो हैतदेनं वेदा हैवं प्रियं पुत्रमुरसि धत्ते यद्वेवैतमत्राहरन्ति यान्वै तान्त्सप्त पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वन्नयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यामेषां तामूर्ध्वाꣳ श्रियꣳ रसꣳ समुदौहन्नेष स यमेतमत्राग्निमाहरन्ति तद्यदेतमत्राहरन्ति यैवैतेषाꣳ सप्तानां पुरुषाणाꣳ श्रीर्यो रसस्तमेतदूर्ध्वꣳ समुदूहन्ति तदस्यैतच्छिर आत्मायमग्निश्चित आत्मानमेवास्यैतत्सꣳस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति॥ ३६॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अथातो वैश्वानरं जुहोत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳसकृतः स एषोऽत्र वैश्वानरो देवता तस्मा एतद्धविर्जुहोति तदेनꣳ हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानरः॥१॥

यद्वेवैतं वैश्वानरं जुहोति वैश्वानरं वा एतमग्निं जनयिष्यन्भवति तमदः पुरस्ताद्दीक्षणीयायाꣳ रेतोभूतꣳ सिञ्चति यादृग्वै योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यत्तत्र वैश्वानरꣳ रेतोभूतꣳ सिञ्चति तस्मादयमिह वैश्वानरो जायत उपाꣳशु तत्र भवति रेतो वै तत्र यज्ञ उपाꣳशु वै रेतः सिच्यते निरुक्त इह निरुक्तꣳ हि रेतो जातं भवति॥२॥

स यः स वैश्वानर इमे स लोका इयमेव पृथिवी विश्वमग्निर्नरोऽन्तरिक्षमेव विश्वं वायुर्नरो द्यौरेव विश्वमादित्यो नरस्ते ये त इमे लोका इदं तच्छिर इदमेव पृथिव्योषधयः श्मश्रूणि तदेतद्विश्वं वागेवाग्निः स नरः सोपरिष्टादस्य भवत्युपरिष्टाद्धस्या अग्निरिदमेवान्तरिक्षं तस्मादेतदलोमकमलोमकमिव ह्यन्तरिक्षं तदेतद्विश्वं प्राण एव वायुः स नरः स मध्येनास्य भवति मध्येन ह्यन्तरिक्षस्य वायुश्शिर एव द्यौर्नक्षत्राणि केशास्तदेतद्विश्वं चक्षुरेवादित्यः स नरस्तदवस्ताच्छीर्ष्णो भवत्यवस्ताद्धि दिव आदित्यस्तदस्यैतच्छिरो वैश्वानर आत्मायमग्निश्चित आत्मानमेवास्यैतत्सꣳस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति॥३॥

अथ मारुतान् जुहोति प्राणा वै मारुताः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति वैश्वानरꣳ हुत्वा शिरो वै वैश्वानरः शीर्षꣳ स्तत्प्राणान्दधात्येक एष भवत्येकमिव हि शिरः ससेतरे सप्तकपाला यदु वा

अपि बहुकृत्वः सप्त-सप्त सप्तैव तच्छीर्षण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति निरुक्त एष भवति निरुक्तमिव हि शिरोऽनिरुक्ता इतरेऽनिरुक्ता इव हि प्राणास्तिष्ठन्नेतं जुहोति तिष्ठतीव हि शिर आसीन इतरानासत इव हि प्राणाः॥४॥

तद्यौ प्रथमौ मारुतौ जुहोतीमौ तौ प्राणौ तौ मध्ये वैश्वानरस्य जुहोति मध्ये हीमौ शीर्ष्णः प्राणावथ यौ द्वितीयाविमौ तौ-तौ[1] समन्तिकतरं जुहोति समन्तिकतरमिव हीमौ प्राणावथ यौ तृतीयाविमौ तौ-तौ समन्तिकतरं जुहोति समन्तिकतरमिव हीमौ प्राणौ वागेवारण्येऽनूच्यः सोऽरण्येऽनूच्यो भवति बहु हि वाचा घोरं निगच्छति॥५॥

यद्वेव वैश्वानर मारुतान् जुहोति क्षत्रं वै वैश्वानरो विण्मारुताः क्षत्रं च तद्विशं च करोति वैश्वानरं पूर्वं जुहोति क्षत्रं तत्कृत्वा विशं करोत्येक एष भवत्येकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाः श्रियं करोति बहव इतरे विशि तद्भूमानं दधाति निरुक्त एष भवति निरुक्तमिव हि क्षत्रमनिरुक्ता इतरेऽनिरुक्तेव हि विट् तिष्ठन्नेतं जुहोति तिष्ठतीव हि क्षत्रमासीन इतरानास्तं इव हि विट् तं वा एतं पुरोऽनुवाक्यवन्तं याज्यवन्तं वषट्कृते स्रुचा जुहोति हस्तेनैवेतरानासीनः स्वाहाकारेण क्षत्रायैव तद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति॥६॥

तदाहुः कथमस्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्यवन्तो वषट्कृते स्रुचा हुता भवन्तीत्येतेषां वै सप्तपदानां मारुतानां यानि त्रीणि प्रथमानि पदानि सा त्रिपदा गायत्री पुरोऽनुवाक्याथ यानि

१. तौ तौ ना समन्तिक तरं TE,H

चत्वार्युत्तमानि सा चतुष्पदा त्रिष्टुब्याज्येदमेव कपुच्छलमयं दण्डः स्वाहाकारो वषट्कार एवमु हास्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्यवन्तो वषट्कृते स्रुचा हुता भवन्ति॥७॥

तद्यं प्रथमं दक्षिणतो मारुतं जुहोति यास्सप्त प्राच्यः स्रवन्ति ताः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि ता याः प्राच्यः स्रवन्ति॥८॥

अथ यं प्रथममुत्तरतो जुहोत्यृतवः स स सप्तकपालो भवति सप्त ह्यृतवः॥९॥

अथ यं द्वितीयं दक्षिणतो जुहोति पशवः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि ग्राम्याः पशवस्तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यप्सु तत्पशून्प्रतिष्ठापयति॥१०॥

अथ यं द्वितीयमुत्तरतो जुहोति सप्त ऋषयः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि सप्तर्षयस्तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यृतुषु तदृषीन् प्रतिष्ठापयति॥११॥

अथ यं तृतीयं दक्षिणतो जुहोति प्राणाः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि शीर्षन्प्राणास्तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यनन्तर्हिताꣳस्तच्छीर्ष्णः प्राणान् दधाति॥१२॥

अथ यं तृतीयमुत्तरतो जुहोति छन्दाꣳसि स स सप्तकपालो भवति सप्त हि चतुरुत्तराणि छन्दाꣳसि तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यनन्तर्हितानि तदृषिभ्यश्छन्दाꣳसि दधाति॥१३॥

अथ याः सप्त प्रतीच्यः स्रवन्ति सोऽरण्येऽनूच्यः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि ता याः प्रतीच्यः स्रवन्ति सोऽस्यैषोऽवाङ्प्राण एतस्य प्रजापतेस्सोऽरण्येऽनूच्यो भवति तिर इव वै

तद्यदरण्यं तिर इव तद्यदर्वाङ्प्राणस्तस्माद्य एतासां नदीनां पिबन्ति रिप्रतराः शपनतरा आहनस्य वादितरा भवन्ति तद्यद्यदेतदाहेदं मारुता इति तदस्मा अन्नं कृत्वा पिदधाति तेनैनं प्रीणाति॥१४॥

स यः स वैश्वानरोऽसौ स आदित्योऽथ ये ते मारुता रश्मयस्ते ते सप्त सप्तकपाला भवन्ति सप्त-सप्त हि मारुता गणाः॥१५॥

स जुहोति शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माꣳश्चेति नामान्येषामेतानि मण्डलमेवैतत्सꣳस्कृत्याथास्मिन्नेतान्रश्मीन्नामग्राहं प्रतिदधाति॥१६॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथातो वसोर्धारां जुहोत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एषोऽत्र वसुस्तस्मै देवा एतां धारां प्रागृह्णꣳस्तयैनमप्रीणꣳस्तद्यदेतस्मै वसव एतां धारां प्रागृह्णꣳस्तस्मादेनां वसोर्धारित्याचक्षते तथैवास्मा अयमेतां धारां प्रगृह्णाति तयैनं प्रीणाति॥१॥

यद्वेवैतां वसोर्धारां जुहोत्यभिषेक एवास्यैष एतद्वा एनं देवाः सर्वः कृत्स्नꣳ सꣳस्कृत्याथैनमेतैः कामैरभ्यषिञ्चन्नेतया वसोर्धारया तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नꣳ सꣳस्कृत्याथैनमेतैः कामैरभिषिञ्चत्येतया वसोर्धारयाज्येन पञ्चगृहीतेनौदुम्बर्या स्रुचा तस्योक्तो बन्धुः॥२॥

वैश्वानरꣳ हुत्वा शिरो वै वैश्वानरः शीर्ष्णो वा अन्नमद्यतेऽथो शीर्षतो वा अभिषिच्यमानोऽभिषिच्यते मारुतान् हुत्वा प्राणा वै मारुताः प्राणैरु वा अन्नमद्यतेऽथो प्राणेषु वा अभिषिच्यमानोऽभिषिच्यते तद्वा अरण्येऽनूच्ये वाग्वा अरण्येऽनूच्यो वाचो वा अन्नमद्यतेऽथो

वाचा वा अभिषिच्यमानोऽभिषिच्यते तदेतत्सर्वं वसु सर्वे ह्येते कामाः सैषा वसुमयी धारा यथा क्षीरस्य वा सर्पिषो वैवमारंभायैवेयमाज्याहुतिर्हूयते तद्यदेषा वसुमयी धारा तस्मादेनां वसोधरित्याचक्षते॥३॥

स आहेदं च म इदं च म इत्यनेन च त्वा प्रीणाम्यनेन चानेन च त्वाभिषिञ्चाम्यनेन चेत्येतदथो इदं च मे देहीदं च म इति सा यदैवैषा[1] धाराग्निं प्राप्नुयादथैतद्यजुः प्रतिपद्येत॥४॥

एतद्वा एनं देवा एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतान्कामानयाचन्त तेभ्य इष्टः प्रीतोऽभिषिक्त एतान्कामान्प्रायच्छत्तथैवैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतान्कामान्याचते तस्मा इष्टः प्रीतोऽभिषिक्त एतान्कामान्प्रयच्छति द्वौ-द्वौ कामौ संयुनक्त्यव्यवच्छेदाय यथा व्योकसौ संयुञ्ज्यादेवं यज्ञेन कलपन्तामिति॥५॥

एतद्वै देवा अब्रुवन्केनेमान्कामान् प्रतिग्रहीष्याम इत्यात्मनैवैत्यब्रुवन्यज्ञो वै देवानामात्मा यज्ञ उ एव यजमानस्य स यदाह यज्ञेन कल्पन्तामित्यात्मना मे कल्पन्तामित्येवैतदाह॥६॥

द्वादशसु कल्पयति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो तावतैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति चतुर्दशसु कल्पयत्यष्टासु कल्पयति दशसु कल्पयति त्रयोदशसु कल्पयति (त्रयोदश मासाः संवत्सरः प्रजापतिश्चतुर्दशः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो तावतैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चत्यष्टासु कल्पयति दशसु कल्पयति त्रयोदशसु कल्पयति त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चिरपुरीशषाणि यावनग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो तावतैवैतमेतदन्नेनाभिषिञ्चति। द्वादशसु कल्पयति द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो तावतैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति चतुर्दशसु कल्पयत्यष्टासु कल्पयति दशसु कल्पयति त्रयोदशसु कल्पयति)॥७॥

१.यथैवैषा TE

अथार्धेन्द्राणि जुहोति सर्वमेतद्यदर्धेन्द्राणि सर्वेणैवैनमेतत्प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदभिषिञ्चति॥८॥

अथ ग्रहान् जुहोति यज्ञो वै ग्रहा यज्ञेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो यज्ञेनैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति॥९॥

अथैतान् यज्ञक्रतूञ्जुहोत्यग्निश्च मे घर्मश्च म इत्येतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिः प्रीणात्यथो एतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिरभिषिञ्चति॥१०॥

अथायुजस्तोमाञ्जुहोत्येतद्वै देवाः सर्वान्कामानाप्त्वायुग्भिः स्तोमैः स्वर्गं लोकमायꣳस्तथैवैतद्यजमानः सर्वान्कामानाप्त्वायुग्भिः स्तोमैः स्वर्गं लोकमेति तद्वै त्रयस्त्रिꣳशादित्यन्तो वै त्रयस्त्रिꣳशोऽयुजाꣳ स्तोमानामन्तत एव तद्देवाः[२] स्वर्गं लोकमायꣳस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत एव स्वर्गं लोकमेति॥११॥

अथ युग्मतो जुहोत्येतद्वै छन्दाꣳस्यब्रुवन्यातयामा वा अयुजः स्तोमा युग्मभिर्वयꣳस्तोमैः स्वर्गं लोकमयामेति तानि युग्मभिः स्तोमैः स्वर्गं लोकमायꣳस्तथैवैतद्यजमानो युग्मभिः स्तोमैः स्वर्गं लोकमेति तद्वा अष्टाचत्वारिꣳशादित्यन्तो वा अष्टाचत्वारिꣳशो युग्मताꣳ स्तोमानामन्तत एव तच्छन्दाꣳसि स्वर्गं लोकमायꣳस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत एव स्वर्गं लोकमेति॥१२॥

स आहैका च मे तिस्रश्च मे चतस्रश्च मेऽष्टौ च म इति यथा वृक्षꣳ रोहन्नुत्तरानुत्तराꣳ शाखाꣳ समालम्भꣳ रोहेत्तादृक्तद्यद्वेव[३] स्तोमाञ्जुहोत्यन्नं वै स्तोमा अन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति॥१३॥

अथ वयाꣳसि जुहोति पशवो वै वयाꣳसि पशुभिरेवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो पशुभिरेवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति॥१४॥

२. एतद्देवाः TE, H
३. यदेव V2,TE, My

अथ नामग्राहं जुहोत्येतद्वै देवाः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षमप्रीणꣳस्तथैवैतद्यजमानः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षं प्रीणाति वाजाय स्वाहा प्रसवाय स्वाहेति नामान्यस्यैतानि नामग्राहमेवैनमेतत्प्रीणाति त्रयोदशैतानि नामानि भवन्ति त्रयोदशमासाः संवत्सरस्त्रयोद-शाग्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति यद्वेव नामग्राहं जुहोति नामग्राहमेवैनमेतदभिषिञ्चति॥१५॥

अथाहेयं ते राण्मित्राय यन्तासि यमनः ऊर्जे त्वा वृष्ट्यै त्वा प्रजानां त्वाधिपत्यायेत्यन्नं वा ऊर्गन्नं वृष्टिरन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति यद्वेवाह्येयं ते राण्मित्राय यन्तासि यमनः ऊर्जे त्वा वृष्टयै त्वा प्रजानां त्वाधिपत्यायेतीदं ते राज्यमभिषिक्तो ऽसीत्येतन्मित्रस्य त्वं यन्तासि यमनः ऊर्जे च नोऽसि वृष्टयै च नोऽसि प्रजानां च न आधिपत्यायासीत्युपब्रुवत एवैनमेतदेतस्मै नः सर्वस्मा अस्यैतस्मै त्वा सर्वस्मा अभ्यषिचामहीति तस्मादु हेदं मानुषꣳ राजानमभिषिक्तमुपब्रुवते॥१६॥

अथ कल्पाञ्जुहोति प्राणा वै कल्पाः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधात्यायुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतामित्येतानेवास्मिन्नेतत्क्लृप्तान् प्राणान् दधाति द्वादश कल्पान् जुहोति द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतत्क्लृप्तान्प्राणान् दधाति यद्वेव कल्पान् जुहोति प्राणा वै कल्पा अमृतमु वै प्राणा अमृतेनैवैनमेतदभिषिञ्चति॥१७॥

अथाह स्तोमश्च यजुश्च ऋक्च साम च बृहच्च रथन्तरं चेति त्रयी हैषा विद्यान्नं वै त्रयी विद्यान्नेनैवैनमेतत्प्रीणात्यथो अन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति स्वर्देवा अगन्मामृता अभूमेति स्वर्हि गच्छत्यमृतो हि भवति प्रजापतेः प्रजा अभूमेति प्रजापतेर्हि प्रजा भवति वेट् स्वाहेति वषट्कारो हैष परोक्षं यद्वेट्कारो वषट्कारेण वा वै स्वाहाकारेण वा देवेभ्योऽन्नं प्रदीयते तदेनमेताभ्यामुभाभ्यां प्रीणाति वषट्कारेण च स्वाहाकारेण चाथो एताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यामभिषिञ्चत्यत्र ताꣳ स्रुचमनुप्रास्यति यदत्राज्यलिप्तं तन्नेद्वहिर्धाग्निरसदिति॥१८॥

तस्यै वा एतस्यै वसोर्धारायै द्यौरेवात्माभ्रमूधो विद्युत्स्तनो धारैव धारा दिवोऽधि गामागच्छति तस्यै गौरेवात्मोध एवोधस्तनस्तनो धारैव धारा गोरधि यजमानं तस्यै यजमान एवात्मा बाहुरूधः स्रुक् स्तनो धारैव धारा यजमानादधि देवान् देवेभ्योऽधि गां गोरधि यजमानं तदेतदनन्तमक्षय्यं[४] देवानामन्नं परिप्लवते[५] स यो हैतदेवं वेदैवꣳ हैवास्यैतदनन्तमक्षय्यमन्नं[६] भवत्यथातः संपदेव॥१९॥

तदाहुः कथमस्यैषा वसोर्धारा संवत्सरमग्निमाप्नोति कथꣳ संवत्सरेणाग्निना संपद्यत इति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्येषा वसोर्धाराथ षलथ पञ्चत्रिꣳशत्ततो यानि षष्टिश्च त्रीणि च शतानि तावन्ति संवत्सरस्याहानि तत्संवत्सरस्याहान्याप्नोत्यथ यानि षट् षड्ढा ऋतवस्तदृतूनाꣳ रात्रिराप्नोति तदुभयानि संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोत्यथ यानि पञ्चत्रिꣳशत् स त्रयोदशो मासः स आत्मा त्रिꣳशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर एव पञ्चत्रिꣳशमेतावान्वै संवत्सर एवमु हास्यैषा वसोर्धारा संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवꣳ संवत्सरेणाग्निना संपद्यत एतावत्य उ वै शाण्डिलेऽग्नौ मध्यतो यजुष्मत्य इष्टका उपधीयन्तेऽग्नयो हैते पृथग्यदेता इष्टका एवमु हास्यैतेऽग्नयः पृथग्वसोर्धारयाभिहुता भवन्ति॥२०॥

तदाहुः कथमस्यैषा वसोर्धारा महदुक्थमाप्नोति कथं महतोक्थेन संपद्यत इत्येतस्या एव वसोर्धारायै यानि नव प्रथमानि यजूꣳषि तत्त्रिवृच्छिरोऽथ यान्यष्टाचत्वारिꣳशत्तौ चतुर्विꣳशौ पक्षावथ यानि पञ्चविꣳशतिः स पञ्चविꣳश आत्माथ यान्येकविꣳशतिस्तदेकविꣳशं पुच्छमथ यानि त्रयस्त्रिꣳशत्स वशोऽथ या अशीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यदूर्ध्वमशीतिभ्यो यदेवादो महत उक्थस्योर्ध्वमशीतिभ्य एतदस्य तदेवमु हास्यैषा वसोर्धारा महदुक्थमाप्नोत्येवं महतोक्थेन संपद्यते॥२१॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

४. अक्षीयं My अक्षयं V2
५. परिप्लवते TE
६. तमक्षयं My

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथातो वाजप्रसवीयं जुहोत्यन्नं वै वाजोऽन्नप्रसवीयꣳ[1] हास्यैतदन्नमेवास्मा एतेन प्रसौत्येतद्वा एनं देवा एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतद्भूय एवाप्रीणꣳस्तथैवैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतद्भूय एव प्रीणाति॥१॥

यद्वेवैतद्वाजप्रसवीयं जुहोत्यभिषेक एवास्यैष एतद्वा एनं देवा एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतद्भूय एवाभ्यषिञ्चꣳस्तथैवैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्धारयाथैनमेतद्भूय एवाभिषिञ्चति॥२॥

सर्वौषधं भवति सर्वमेतदन्नं यत्सर्वौषधꣳ सर्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चमसेनौदुम्बरेण स्रुवेण तयोरुक्तो बन्धुश्चतुःस्रक्ती भवतश्चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेन प्रीणात्यथो सर्वाभ्य एवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेनाभिषिञ्चति॥३॥

यद्वेवैतद्वाजप्रसवीयं[2] जुहोत्येता ह देवताः सुता एतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मा इष्टाः प्रीता एतꣳ सवमनुमान्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदग्नौ जुहोति तदग्निमभिषिञ्चत्यथ यदेताभ्यो देवताभ्यो जुहोति तदु तान् देवान् प्रीणाति य एतस्य सवस्येशते॥४॥

अथ वा एतत्पार्थान्यभि[3] जुहोत्येतद्वै देवा अकामयन्तात्रैव सर्वैः सवैः सूयेमहीति तेऽत्रैव सर्वैः सवैरसूयन्त तथैवैतद्यजमानोऽत्रैव सर्वैः सवैः सूयते॥५॥

तद्यानि पार्थानि तानि राजसूयस्य वाजप्रसवीयं तद्यत्तानि जुहोति तद्राजसूयेनसूयतेऽथ यानि*

१. प्रसव्यꣳ My V2
२. प्रसव्यं My
३. पार्थान्यपि TE
* From यानि to next यानि missing in TE

चतुर्दशोत्तराणि ततो यानि सप्तपूर्वाणि तानि वाजपेयस्य वाजप्रसवीयं[४] तद्यत्तानि जुहोति तद्वाजपेयेन सूयतेऽथ यानि सप्तौत्तराणि तान्यग्नेस्तद्यत्तानि जुहोति तदग्निसवेन सूयते॥६॥

स वै राजसूयस्य पूर्वाणि जुहोत्यथ वाजपेयस्य राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति सम्राड्वाजपेयेन राज्यमु वा अग्रेऽथ साम्राज्यं तस्माद्वाजपेयेनेष्ट्वा न राजसूयेन यजेत प्रत्यवरोहः स यथा सम्राट्सन् राजा स्यात्तादृक्तदग्रेरुत्तमानि जुहोति सर्वे हैते स वा यदग्निसवः सर्वꣳ हैतदग्निसवेन सुतो भवति राजा च सम्राट् च तस्मादग्नेरुत्तमानि जुहोति॥७॥

अथैनं कृष्णाजिनेभिषिञ्चति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञ एवैनमेतदभिषिञ्चति लोमतश्छन्दाꣳसि वै लोमानि छन्दः स्वेवैनमेतदभिषिञ्चत्युत्तरतस्तस्योपरि बन्धुः प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा॥८॥

तꣳ हैके दक्षिणतोऽग्रेरभिषिञ्चन्ति दक्षिणतो वा अन्नस्योपचारस्तदेनमन्नस्यार्धादभिषिञ्चाम इति न तथा कुर्यादिषा वै दिक्पितॄणां क्षिप्रे हैतां दिशं प्रैति यं तथाभिषिञ्चति ॥९॥

आहवनीय उ हैकेऽभिषिञ्चन्ति स्वर्गो वै लोक आहवनीयस्तदेनꣳ स्वर्गे लोकेऽभिषिञ्चाम इति न तथा कुर्याद्देवो वाऽस्यैष आत्मा मानुषोऽयमनेन हास्य ते मर्त्येनात्मनैतं दैवमात्मानमनुप्रसजन्ति यं तथाभिषिञ्चन्ति॥१०॥

उत्तरत एवैनमभिषिञ्चेदेषा होभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राची स्वायामेवैनमेतद्दिश्यायत्तं प्रतिष्ठितमभिषिञ्चति न वै स्व आयतने प्रतिष्ठितो रिष्यति॥११॥

४. प्रसव्यं My

आसीनं भूतमभिषिञ्चेदास्त इव वै भूतस्तिष्ठन्तं बुभूषन्तं तिष्ठतीव वै बुभूषन्वस्ताजिने पुष्टिकाममभिषिञ्चेत्कृष्णाजिने ब्रह्मवर्चसकाममुभयोरुभयकामं तदुत्तरतः पुच्छस्योत्तरलोम प्राचीनग्रीवमुपस्तृणाति॥१२॥

आस्पृष्टं परिश्रितस्तद्यत्कृष्णाजिनमास्पृष्टं परिश्रितो भवति तथो हास्यैष दैव आत्मा कृष्णाजिनेऽभिषिक्तो भवत्यथ यदेनमन्वारब्धमग्निं तिष्ठन्तमभिषिञ्चति तथा हैतस्माद्दैवादभिषेकान्न व्यवच्छिद्यतेऽग्नौ हुत्वाथैनमभिषिञ्चति दैवो वा अस्यैष आत्मा मानुषोऽयं देवा उ वा अग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथैनं तस्यैव परिशिष्टेनाभिषिञ्चत्यत्र तꣳ स्रुवमनुप्रास्यति॥१३॥

अथैनं दक्षिणं बाहुमनु पर्यावृत्याभिषिञ्चति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येनाभिषिञ्चामीति वाग्वै सरस्वती तस्या इदꣳ सर्वं यन्त्रꣳ सवितृप्रसूत एवैनमेतदनेन सर्वेण सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रेणाग्ने साम्राज्येनाभिषिञ्चत्यत्र तं चमसमनुप्रास्यति यदत्र विलिप्तं तन्नेद्बहिर्धाग्नेरसदिति॥१४॥

तं वै मध्ये पार्थानामभिषिञ्चति संवत्सरो वै पार्थानि संवत्सरस्यैवैनमेतन्मध्यत आदधाति षट्पुरस्ताज्जुहोति षलुपरिष्टात् षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनमेतत्सुषुवाणमुभयतः परिगृह्णाति बृहस्पतिः पूर्वेषामुत्तमो भवतीन्द्र उत्तरेषां प्रथमो ब्रह्म वै बृहस्पतिः क्षत्रमिन्द्रो ब्रह्मणा चैवैनमेतत्क्षत्रेण च सुषुवाणमुभयतः परिगृह्णाति॥१५॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अथातो राष्ट्रभृतो जुहोति राजानो वै राष्ट्रभृतस्ते हि राष्ट्राणि बिभ्रत्येता ह देवताः सुता एतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मा इष्टाः प्रीता एतꣳ सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यद्राजानो राष्ट्राणि बिभ्रति राजान उ एते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभृतः॥१॥

यद्वेवैता राष्ट्रभृतो जुहोति प्रजापतेर्विस्रस्तान्मिथुनान्युदक्रामन्गन्धर्वाप्सरसो भूत्वा तानि रथो भूत्वा पर्यगच्छत्तानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्यात्मन्धत्त आत्मन्कुरुते॥२॥

स यः स प्रजापतिर्व्यस्रꣳ सतायमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्यस्मात्तानि मिथुनान्युद-क्रामन्नेतास्ता देवता याभ्य एतज्जुहोति गन्धर्वाप्सरोभ्यो जुहोति गन्धर्वाप्सरसो हि भूत्वोदक्रामन्नथो गन्धेन च वै रूपेण च गन्धर्वाप्सरसश्चरन्ति तस्माद्यः कश्च मिथुनमुपप्रैति गन्धं चैव स रूपं च कामयते॥३॥

मिथुनानि जुहोति मिथुनाद्वा अधि प्रजातिर्यो वै प्रजायते स राष्ट्रं भवत्यराष्ट्रं वै स भवति यो न प्रजायते तद्यन्मिथुनानि राष्ट्रं बिभ्रति मिथुना उ एते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभृत आज्येन द्वादशगृहीतेन ता उ द्वादशैवाहुतयो भवन्ति तस्योक्तो बन्धुः॥४॥

पुꣳसे पूर्वस्मै जुहोत्यथ स्त्रीभ्यः पुमाꣳसं तद्वीर्येणात्यादधात्येकस्मा इव पुꣳसे जुहोति बह्वीभ्य

इव स्त्रीभ्यस्तस्मादप्येकस्य पुꣳसो बह्व्यो जाया भवन्त्युभाभ्यां वषट्कारेण च स्वाहाकारेण च पुꣳसे जुहोति स्वाहाकारेणैव स्त्रीभ्यः पुमाꣳसमेव तद्वीर्येणात्यादधाति॥५॥

ऋताषाड्ढृतधामेति सत्यसाट् सत्यधामेत्येतदग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरस इत्यग्निर्ह गन्धर्व ओषधिभिरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्राम मुदो नामेत्योषधयो वै मुद ओषधिभिर्हीदꣳ सर्वं मोदते स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति सन इदं ब्रह्म क्षत्रं गोपायत्वित्येतत्तस्मै[1] स्वाहावाट् ताभ्यः स्वाहेति तस्योक्तो बन्धुः॥६॥

सꣳहित इत्यसौ वा आदित्यः सꣳहित एष ह्यहोरात्रे संदधाति विश्वसामेत्येष ह्येव सर्वꣳ साम सूर्यो गन्धर्वस्तस्य मरीचयोऽप्सरस इति सूर्यो ह गन्धर्वो मरीचिभिरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्रामायुवो नामेत्यायुवाना इव हि मरीचयः प्लवन्ते स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति तस्योक्तो बन्धुः॥७॥

सुषुम्ण इति सुयज्ञिय इत्येतत्सूर्यरश्मिरिति सूर्यस्येव हि चन्द्रमसो रश्मयश्चन्द्रमा गन्धर्वस्तस्य नक्षत्राण्यप्सरस इति चन्द्रमा ह गन्धर्वो नक्षत्रैरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्राम भेकुरयो नामेति भाकुरयो ह नामैतेभाꣳ हि नक्षत्राणि कुर्वन्ति स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति तस्योक्तो बन्धुः॥८॥

इषिर इति क्षिप्र इत्येतद्विश्वव्यचा इत्येष हीदꣳ सर्वं व्यचः करोति वातो गन्धर्वः। तस्यापो अप्सरस इति वातो ह गन्धर्वोऽद्भिरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्रामोर्जो नामेत्यापो वा ऊर्जोऽद्भ्यो ह्यूर्ग्जायते स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति तस्योक्तो बन्धुः॥९॥

भुज्युः सुपर्ण इति यज्ञो वै भुज्युर्यज्ञो हि सर्वाणि भूतानि भुनक्ति यज्ञो गन्धर्वः। तस्य दक्षिणा अप्सरस इति यज्ञो ह गन्धर्वो दक्षिणाभिरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्राम स्तावा नामेति दक्षिणा

१. सन to गोपायत्वेतत् missing in MD, H and P1

वै स्तावा दक्षिणाभिर्हि यज्ञस्तूयतेऽथो यो वै कश्च दक्षिणां ददाति[२] स्तूयत एव स स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति तस्योक्तो बन्धुः॥१०॥

प्रजापतिर्विश्वकर्मेति प्रजापतिर्वै विश्वकर्मा स हीदꣳ सर्वमकरोन्मनो गन्धर्वः। तस्य ऋक्सामान्यप्सरस इति मनो ह गन्धर्व ऋक्सामैरप्सरोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्रामेष्टयो नामेत्यृक्सामानि वा एष्टय ऋक्सामैर्ह्याशासत इति तोऽस्त्विवत्थं नोऽस्त्विति स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति तस्योक्तो बन्धुः॥११॥

अथ रथशीर्षे जुहोत्येष वै स सव एतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता देवता सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै नाज्येन पञ्चगृहीतेन ता उ पञ्चैवाहुतयो हुता भवन्ति तस्योक्तो बन्धुः शीर्षतः शीर्षतो वा अभिषिच्यमानोऽभिषिच्यत उपरि धार्यमाण उपरि हि स यमेतदभिषिञ्चति समानेन मन्त्रेण समानो हि स यमेतदभिषिञ्चति सर्वतः[३] परिहारꣳ सर्वतो हि स यमेतदभिषिञ्चति॥१२॥

यद्वेव रथशीर्षे जुहोत्यसौ वा आदित्य एष रथ एतद्वै तद्रूपं कृत्वा प्रजापतिरेतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्यात्मन्धत्त आत्मन्कुरुत उपरि धार्यमाण उपरि हि स य एतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत समानेन मन्त्रेण समानो हि स य एतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्ताऽऽत्मन्नकुरुत सर्वतः परिहारꣳ सर्वतो हि स य एतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत॥१३॥

स नो भुवनस्य पते प्रजापत इति भुवनस्य ह्येष पतिः प्रजापतिर्यस्य त उपरि गृहा यस्य

२. दधाति TE

३. सर्वतैवैनमाभिचिञ्चाति found extra in TE given within brackets

वेहेत्युपरि च ह्येतस्य गृहा इह चास्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्रायेत्ययं वा अग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं च महि शर्म यच्छ स्वाहेति महच्छर्म यच्छ स्वाहेत्येतत्॥१४॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ वातहोमाञ्जुहोतीमे वै लोका एषोऽग्निर्वायुर्वातहोमा एषु तल्लोकेषु वायुं दधाति तस्मादयमेषु[1] लोकेषु वायुः॥१॥

बाह्येनाग्निमाहरत्यासो वा अस्य स वायुर्य एषु लोकेष्वथ य इमाँल्लोकान्परेण वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति बहिर्वेदेरियं वै वेदिरासो वा अस्य स वायुर्योऽस्यामथ य इमां परेण वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यञ्जलिना न ह्येतस्येतीवाभिपत्तिरस्ति स्वाहाकारेण जुहोति ह्यधोऽधो धुरमसौ वा आदित्य एष रथोऽर्वाचीनं तदादित्याद्वायुं दधाति तस्मादेषोऽर्वाचीनमेवातः पवते॥२॥

समुद्रोऽसि नभस्वानित्यसौ वै लोकः समुद्रो नभस्वानार्द्रदानुरित्येष ह्यार्द्रं दधाति तद्योऽमुष्मिँल्लोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहेति शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत्॥३॥

मारुतोऽसि मरुतां गण इत्यन्तरिक्षलोको वै मारुतो मरुतां गणस्तद्योऽन्तरिक्षलोके वायुस्तस्मिन्नेतद्दधाति शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहेति शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत्॥४॥

अवस्यूरसि दुवस्वानित्ययं वै लोकोऽवस्यूर्दुवस्वाꣳस्तद्योऽस्मिंल्लोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहेति शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत्॥५॥

त्रिभिर्जुहोति त्रय इमे लोका अथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तैव तदेषु लोकेषु वायुं दधाति॥६॥

१. तस्मादिम एषु TE

यद्वेव वातहोमाञ्जुहोत्येतमेवैतद्रथं युनक्त्येतद्वै देवा एतꣳ रथꣳ सर्वेभ्यः कामेभ्योऽयुञ्जत युक्तेन समश्नवामहा इति तेन युक्तेन सर्वान्कामान्त्समाश्वनुवत तथैवैतद्यजमान एतꣳ रथꣳ सर्वेभ्यः कामेभ्यो युङ्क्ते युक्तेन समश्नवा इति तेन युक्तेन सर्वान्कामान्त्समश्नुते॥७॥

वातहोमैर्युनक्ति प्राणा वै वातहोमाः प्राणैरेवैनमेतद्युनक्ति त्रिभिर्युनक्ति त्रयो वै प्राणाः प्राण उदानो व्यानस्तैरेवैनमेतद्युनक्ति हस्ताभ्याꣳ हस्ताभ्याꣳ हि योग्यं युञ्जन्त्यधोऽधो[२] धुरमधोऽधो हि धुरं योग्यं युञ्जन्ति विपरिक्रामं विपरिक्रामꣳ हि योग्यं युञ्जन्ति॥८॥

स दक्षिणायुग्यमेवाग्रे युनक्त्यथ सव्यायुग्यमथ दक्षिणाप्रष्टिमेवं देवत्रेतरथा मानुषे तं नाभियुञ्ज्यान्नेद्युक्तमभियुनजानीति वाहनं तु दद्याद्युक्तेन भुनजा इति तमुपर्येव हरन्त्याध्वर्योरावसथादुपरि ह्येष तमध्वर्यवे दधाति स हि तेन करोति तं तु दक्षिणानां कालेऽनुदिशेत॥९॥

अथ रुड्मतीर्जुहोत्यत्रैष[३] सर्वोऽग्निः सꣳस्कृत स एषोऽत्र रुचमैच्छत्तस्मिन्देवा एताभी रुड्मतीभी[४] रुचमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति॥१०॥

यद्वेव रुड्मतीर्जुहोति[५] प्रजापतेर्विस्रस्ताद्गुदक्रामत्तं यत्र देवाः समस्कुर्वꣳ स्तदस्मिन्नेताभी रुड्मतीभी[६] रुचमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधति॥११॥

२.अधोऽधो धुरमधोऽधो हि धुरं योग्यं युञ्जन्ति हस्ताभ्यां हस्ताभ्यां हि योग्यं युञ्जति MD and V2 have this mutually intercharged sequence
३. रुग्मतीः TE
४. रुग्मयीभिः TE
५. रुग्मती TE
६. रुग्मयी TE

यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो या वो देवाः सूर्ये रुचो रुचं नो देहि ब्राह्मणेष्विति रुचꣳ रुचमित्यमृतत्वं वै रुगमृतत्वमेवास्मिन्नेतद्दधाति तिस्त्र आहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्रुचं दधाति ॥१२॥

अथ वारुणीं जुहोत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतः स एर्षोऽत्र वरुणो देवता तस्मा एतद्धविर्जुहोति तदेनꣳ हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते वारुण्यर्चा स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वया देवतया प्रीणाति ॥१३॥

यद्वेव वारुणीं जुहोति प्रजापतेर्विस्रस्ताद्वीर्यमुदक्रामत्तं यत्र देवा समस्कुर्वꣳस्तदस्मिन्नेतया वीर्यमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति वारुण्यर्चा क्षत्रं वै वरुणो वीर्यं वै क्षत्रं वीर्येणैवास्मिन्नेतद्वीर्यं दधाति॥१४॥

तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति तत्त्वा याचे ब्रह्मणा वन्दमान इत्येतत्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिरिति तदयमाशास्ते यजमानो हविर्भिरित्येतदुहेलमानो वरुणेह बोधीत्यक्रुध्यन्नो वरुणेह बोधीत्येतदुरुशꣳस मा न आयुः प्रमोषीरित्यात्मनः परिदां वदते॥१५॥

अथार्काश्वमेधयोः सन्ततीर्जुहोत्ययं वा अग्निरर्कोऽसावादित्योऽश्वमेधस्तौ सृष्टौ नानैवास्तां तौ देवा एताभिराहुतिभिः समतन्वन्त्समदधुस्तथैवैनावयमेतदेताभिराहुतिभिः सन्तनोति संदधाति॥१६॥

स्वर्ण घर्मः स्वाहेत्यसौ वा आदित्यो घर्मोऽमुं तदादित्यमस्मिन्नग्नौ घर्मस्तदमुमादित्यमस्मिन्नग्नौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

स्वर्णार्कः स्वाहेत्ययमग्निरर्कस्तदिममग्निममुष्मिन्नादितये[७] प्रतिष्ठापयति॥१८॥

स्वर्णशुक्रः स्वाहेत्यसौ वा आदित्यः शुक्रस्तं पुनरमुत्र दधाति॥१९॥

स्वर्णज्योतिः स्वाहेत्ययमग्निर्ज्योतिस्तं पुनरिह दधाति॥२०॥

स्वर्णसूर्यः स्वाहेत्यसौ वा आदित्यः सूर्यस्तदमुमादित्यमस्य[८] सर्वस्योत्तमं दधाति तस्मादेषोऽस्य सर्वस्योत्तमः पञ्चैता आहुतीर्जुहोति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनावेतत्संतनोति संदधाति यद्वेवाह स्वर्णघर्मः स्वाहा स्वर्णार्कः स्वाहेत्यस्यैवैतान्यग्नेर्नामानि तान्येतत्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो एतानेवैतदग्नीनस्मिन्नग्नौ नामग्राहं दधाति पञ्चैता आहुतीर्जुहोति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥२१॥

अथात आहुतीनामेवावपनस्य यां कां च ब्राह्मणवतीमाहुतिं विद्यात्तामेतस्मिन् काले जुहुयात्कामेभ्यो वा एतꣳ रथं युङ्क्ते तद्यां कां चात्राहुतिं जुहोत्यासां ताꣳ सतीं जुहोति॥२२॥

तदाहुर्न जुहुयान्नेदतिरेचयानीति स वै जुहुयादेव कामेभ्यो वा एता आहुतयो हूयन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति॥२३॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ प्रत्येत्य धिष्ण्यानां काले धिष्ण्यान्निवपत्यग्नय एते यद्धिष्ण्या अग्नीनेवैतच्चिनोति ता एता विशः क्षत्रमयमग्निश्चितः क्षत्रं च तद्विशं च करोत्यमुं पूर्वं चिनोत्यथेमान् क्षत्रं तत्कृत्वा

७. अर्क इमं तदग्निं My
८. सूर्य अमुं तदादित्यं My

विशं करोत्येक एष भवत्येकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाꣳ श्रियं करोति बहव इतरे विशि तद्भूमानं दधाति पञ्चचितिक एष भवत्येकचितिका इतरे क्षत्रं तद्वीर्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्यवत्तरं करोत्यूर्ध्वमेतं चिनोति क्षत्रं तदूर्ध्वं चितिभिश्चिनोति तिरश्च इतरान् क्षत्रायैवैतद्विशमधस्तादुपनिषादिनीं करोत्युभाभ्यां यजुष्मत्या च लोकंपृणया चैतं चिनोती माँल्लोकंपृणयैव चिनोति क्षत्रं वै लोकंपृणा क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधाति॥१॥

उभयाꣳश्चिनोत्यध्वरस्य चाग्नेश्चाध्वरस्य पूर्वानथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुर्यं-यमेवाध्वरधिष्ण्यं निवपति तं - तं चिनोत्याग्नीध्रीयं प्रथमं चिनोति तꣳ हि प्रथमं निवपति दक्षिणत उदयङ्ङासीनस्तस्योक्तो बन्धुः॥२॥

तस्मिन्नष्टाविष्टका उपदधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोति तासामश्मा पृश्निर्नवमो नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तानेवास्मिन्नेतद्दधाति यश्चितेऽग्निर्निधीयते स दशमो दश वै प्राणा मध्यमाग्नीध्रं मध्यतस्तत्प्राणान्दधाति मध्ये ह वा एतत्प्राणाः सन्त इति चेति चात्मानमनु व्युच्चरन्ति॥३॥

एकविꣳशतिꣳ होत्रीय उपदधात्येकविꣳशतिर्वेव परिश्रितस्तस्योक्तो बन्धुरेकादश ब्राह्मणाच्छꣳस्य एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभ इन्द्र ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छꣳस्यष्टावष्टावितरेषु तस्योक्तो बन्धुः॥४॥

षण्मार्जालीये षड्वा ऋतवः पितरस्तꣳ हैतमृतवः पितरो दक्षिणतः पर्यूहिरे स एषामेष दक्षिणतः स वा इतीममुपदधातीतीमानित्यमुं विशमेवैतत्क्षत्रमभि संमुखां करोति॥५॥

अथैनान्परिश्रिद्भिः परिश्रयत्यापो वै परिश्रितोऽद्भिरेवैनाꣳस्तत्परितनोति स वै पर्येव निदधाति क्षत्रꣳ हैता अपां याः खातेन यन्त्यथ हैता विशो यानीमानि वृथोदकानि स यदमुं खातेन परिश्रयति क्षत्रे तत्क्षत्रं दधाति क्षत्रं क्षत्रेण परिश्रयत्यथ यदिमान्पर्येव निदधाति विशि तद्विशं दधाति विशा विशं परिश्रयति तेषां वै यावत्य एव यजुष्मत्यस्तावत्यः परिश्रितः क्षत्रायैव तद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति॥६॥

अथैषु पुरीषं निवपति तस्योक्तो बन्धुस्तूष्णीमनिरुक्ता हि विलथाग्नीषोमीयस्य पशुपुरोलाशमनु दिशामवेष्टिं निर्वपति दिश एषोऽग्निस्ताभ्य एतानि हवीꣳषि निर्वपति तदेना हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते पञ्च भवन्ति पञ्च हि दिशः॥७॥

तदाहुर्दशहविषमेवैतामिष्टिं निर्वपेत्सा सर्वस्तोमा सर्वपृष्ठा सर्वाणि छन्दाꣳसि सर्वा दिशः सर्व ऋतवः सर्वम्वेतदयमग्निस्तदेवꣳ हविषा देवताः करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते दश भवन्ति दशाक्षरा विराड्विराळग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥८॥

तद्वै देवस्वामेवैतानि हवीꣳषि निर्वपेदेता ह देवताः सुता एतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मा इष्टाः प्रीता एवꣳ सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै

राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति स यस्मै न तद्यदेता देवताः सुता एतेन सवेन यद्वैनमेता देवता एतस्मै सवाय सुवते तस्मादेता देवस्वः॥९॥

ता वै द्विनाम्न्यो भवन्ति द्विनामा वै सवेन सुतो भवति यस्मै वै सवाय सूयते[1] येन वा सवेन सूयते तदस्य द्वितीयं नामाष्टौ भवन्त्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥१०॥

तदाहुर्नैतानि हवीꣳषि निर्वपेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्वपेदेव कामेभ्यो वा एतानि हवीꣳषि निरुप्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै किं च पशुपुरोळाशमनु हविर्निरुप्यते पशावेव स मध्यतो मेधो धीयत उभयानि निर्वपत्यध्वरस्य चाग्नेश्चाध्वरस्य पूर्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोलाशो भवत्युपाꣳश्वेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्रेष्येति[2] पशुपुरोलाशस्याहानुब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीळेष्टा देवताः भवन्त्यसमवहितꣳ स्विष्टकृते॥११॥

अथैनं पूर्वाभिषेकेणाभिमृशति सविता त्वा प्रसवानाꣳ[3] सुवतामेष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजेति ब्राह्मणानेवापोद्धरत्यनाद्यान् करोति॥१२॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

१. सुवते V2 , My
२. प्रेषेति TE
३. त्वा सवानाꣳ MD

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथ प्रातः प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यन्नग्निं युनक्ति युक्तेन समश्नवा इति तेन युक्तेन सर्वान् कामान्त्समश्नुते तं वै पुरस्तात्सर्वस्य कर्मणो युनक्ति तद्यत्किञ्चात्र ऊर्ध्वं क्रियते युक्ते तत्सर्वꣳ समाधीयते परिधिषु युनक्त्यग्नय एते यत्परिधयोऽग्निभिरेव तदग्निं युनक्ति॥१॥

स मध्यमं परिधिमुपस्पृश्यैतद्यजुर्जपत्यग्निं युनज्मि शवसा घृतेनेति बलं वै शवोऽग्निं युनज्मि बलेन च घृतेन चेत्येतद्दिव्यꣳ सुपर्णं वयसा बृहन्तमिति दिव्यो वा एष सुपर्णो वयसो बृहन्धूमेन तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वो रुहाणा अधि नाकमुत्तममिति स्वर्गो वै लोको नाकस्तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वर्गं लोकꣳ रोहन्तोऽधि नाकमुत्तममित्येतत्॥२॥

अथ दक्षिण इमौ ते पक्षा अजरौ पतत्रिणौ याभ्याꣳ रक्षाꣳ स्यपहꣳस्यग्न इति यथैव[1]यजुस्तथा बन्धुस्ताभ्यां पतेम सुकृतामु लोकं यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणा इत्यमूनेतदृषीनाह॥३॥

अथोत्तर इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युरित्यमृतं वै हिरण्यममृतपक्षः शकुनो भर्तेत्येतन्महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिꣳसीरित्यात्मनः परिदां वदते॥४॥

तद्यन्मध्यमं यजुः स आत्माथ ये अभितस्तौ पक्षौ तस्मात्ते पक्षवती भवतः पक्षौ हि तौ त्रिभिर्युनक्ति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्युनक्ति॥५॥

अथ राजानमभिषुत्याग्नौ जुहोत्येष वै स सव एतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता देवताः सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदग्नौ

१. यथैव.....बन्धु missing in MD

जुहोति तदग्निमभिषिञ्चति सोऽस्यैष दैव आत्मा सोमाभिषिक्तो भवत्यमृताभिषिक्तोऽथ भक्षयति तदात्मानमभिषिञ्चाति सोऽस्यायमात्मा सोमाभिचिक्तो भवत्यमृताभिचिक्तोऽग्नौ हुत्वाथ भक्षयति दैवो वा अस्यैष आत्मा मानुषोऽयं देवा उ वा अग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति॥६॥

अथैनं विमुञ्चत्याप्त्वा तं कामं यस्मै कामायैनं युङ्क्ते यज्ञायज्ञियꣳ स्तोत्रमुपाकरिष्यन्त्स्वर्गो वै लोको यज्ञायज्ञियमेतस्य वै गत्या एनं युङ्क्ते तदाप्त्वा तं कामं यस्मै कामायैनं युङ्क्ते तं वै पुरस्तात्स्तोत्रस्य विमुञ्चति स यदुपरिष्टात्स्तोत्रस्य विमुञ्चेत्पराङ् हैतꣳ स्वर्गं लोकमति प्रणश्येदथ यत्पुरस्तात्स्तोत्रस्य विमुञ्चति तत्संप्रति स्वर्गं लोकमाप्त्वा विमुञ्चति परिधिषु विमुञ्चति परिधिषु ह्येनं युनक्ति यत्र वाव योग्यं युञ्जन्ति तदेव तद्विमुञ्चन्ति ॥७॥

स सन्ध्योरुपस्पृश्यैते यजुषी जपति तथा द्वे यजुषी त्रीन्परिधीननु विभवतो दिवो मूर्धासि पृथिव्या नाभिरिति दक्षिणे विश्वस्य मूर्धन्नधितिष्ठसि श्रित इत्युत्तरे मूर्धवतीभ्यां मूर्धा ह्यस्यैषोऽप्सुमतीभ्यामग्नेरेतद्वैश्वानरस्य स्तोत्रं यद्यज्ञायज्ञियꣳ शान्तिर्वा आपस्तस्मादप्सुमतीभ्यां द्वाभ्यां विमुञ्चति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्या वत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विमुञ्चति त्रिभिर्युनक्ति तत्पञ्च पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति॥८॥

तꣳ हैके प्रायणीय एवातिरात्रे युञ्जन्त्युदयनीये विमुञ्चन्ति सꣳस्था रूपं वा एतद्यद्विमोचनं किं पुरा सꣳस्थायै सꣳस्था रूपं कुर्यामेति न तथा कुर्यादहरहर्वा एष यज्ञस्तायतेऽहरहः सन्तिष्ठतेऽहरहरेनꣳ स्वर्गस्य लोकस्य गत्यै युङ्क्तेऽहरहरेनꣳ स्वर्गं लोकं गच्छति तस्मादहरहरेव युञ्जयादहरहर्विमुञ्चेदथो यथा य एवातिरात्रे सामिधेनीरनूच्य ब्रूयादुदयनीय एवातोऽनुवक्तास्मीति तादृक्तत्तस्मादहरहरेव युञ्ज्यादहरहर्विमुञ्चेत्तद्धैतच्छाण्डिल्यः कङ्कतीयेभ्योऽहरहः कर्म प्रदिश्य प्रवव्राजाहरहरेव वो युनजानहरहर्विमुञ्चानिति तस्मादहरहरेव युञ्ज्यादहरहर्विमुञ्चेत्॥९॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अथातः पयोव्रततायै पयोव्रतो दीक्षितः स्याद्देवेभ्यो ह वा अमृतमपचक्राम ॥१॥

ते होचुः श्रमेण तपसेदमन्विच्छामेति तच्छ्रमेण तपसाऽन्वैच्छꣳस्ते दीक्षित्वा पयोव्रता अभवन्नेतद्वै तपो यो दीक्षित्वा पयोव्रतोऽसत्तस्य घोषमाशुश्रुवुः॥२॥

ते होचुर्नेदीयो भवति भूयस्तप उपायामेति ते त्रीन्स्तनानुपेयुस्तत्परादृदृशुः॥३॥

ते होचुर्नेदीयो वै भवति भूयस्तप उपायामेति ते द्वौ स्तना उपेयुस्तन्नेदीयसः परादृदृशुः॥४॥

ते होचुर्नेदीयो वै भवति भूयस्तप उपायामेति त एकꣳ स्तनमुपेयुस्तदधिजगाम न त्वभिपत्तुꣳ शेकुः॥५॥

ते होचुरधि वा अगन्न त्वभिपत्तुꣳ शक्नुमः सर्वं तप उपायामेति त उपवसथेऽनाशकमुपेयुरेतद्वै सर्वं तपो यदनाशकस्तस्मादुपवसथे नाश्नीयात्॥६॥

तत्प्रातरभिपद्याभिषुत्याग्रावजुहवुस्तदग्नावमृतमददुः सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यदग्निस्तद्यदग्नावमृतमदधुस्तदात्मन्नमृतमदधत ततो देवा अमृता अभवꣳस्तद्यत्तदमृतꣳ सोमः सः॥७॥

तदद्यापि यजमानः श्रमेण तपसान्विच्छति स दीक्षित्वा पयोव्रतो भवत्येतद्वै तपो यो दीक्षित्वा पयोव्रतोऽसत्तस्य घोषमाशृणोतीत्यहे क्रय इति स त्रीन्त्स्तनानुपैति तत्परापश्यति स द्वौ स्तना

उपैति तं नेदीयसः परापश्यति स एकꣳ स्तनमुपैति तदधिगच्छति न त्वभिपत्तुꣳ शक्नोति स उपवसथेऽनाशकमुपैत्येतद्वै सर्वं तपो यदनाशकस्तस्मादुपवसथे नाशनीयात्॥८॥

तत्प्रातरभिपद्याभिषुत्याग्नौ जुहोति तदग्नावमृतं दधात्यथ भक्षयति तदात्मन्नमृतं धत्ते सोऽमृतो भवत्येतद्वै मनुष्यस्याऽमृतत्वं यत्सर्वमायुरेति तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेत्यग्नौ हुत्वाथ भक्षयति दैवो वा अस्यैष आत्मा मानुषोऽयं देवा उ वा अग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति॥९॥

अथातः समिष्टयजुषामेव मीमाꣳसा देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दायमुपेयुर्वाचमेव सत्यानृते सत्यं चैवानृतं च त उभय एव सत्यमवदन्नुभयेऽनृतं ते ह सदृशं वदन्तः सदृशा एवासुः॥१०॥

ते देवा उत्सृज्यानृतꣳ सत्यमन्वालेभिरेऽसुरा उ होत्सृज्य सत्यमनृतमन्वालेभिरे॥११॥

तद्धेदꣳ सत्यमीक्षाञ्चक्रे यदसुरेष्वास देवा वा उत्सृज्यानृतꣳ सत्यमन्वालप्सत हन्त तदयानीति तद्देवानाजगाम॥१२॥

अथानृतमु हेक्षाञ्चक्रे यद्देवेष्वासासुरा वा उत्सृज्य सत्यमनृतमन्वालप्सत हन्त तदयानीति तदसुरानाजगाम॥१३॥

ते देवाः सर्वꣳ सत्यमवदन्त्सर्वमसुरा अमृतं ते देवा आसक्ति सत्यं वदन्त एषा वीरतरा इवासुरनाढ्यतरा इव तस्मादु हैतद्य आसक्ति सत्यं वदत्यैषा वीरतर-इवैव भवत्यनाढ्यतर इव स ह त्वेवान्ततो भवति देवा ह्येवान्ततोऽभवन्॥१४॥

अथ हासुरा आसक्त्यनृतं वदन्त ऊष इव पिपिसुराढ्या इवासुस्तस्मादु हैतद्य आसक्त्यनृतं वदत्यूष इवैव पिश्यत्याढ्य-इव भवति परा ह त्वेवान्ततो भवति परा ह्यसुरा अभवꣳस्तद्यत्तत्सत्यं त्रयी सा विद्या॥१५॥

ते देवा अब्रुवन्यज्ञं[1] कृत्वेदꣳ सत्यं तनवामहा इति ते दीक्षणीयां निरवपꣳस्तदुहासुरो अनुबुबुधिरे यज्ञं वै कृत्वा तद्देवाः सत्यं तन्वते प्रेत तदाहरिष्यामो यदस्माकं तत्रेति तस्य समिष्टयजुरहुतमासाथाजग्मुस्तस्मात्तस्य यज्ञस्य समिष्टयजुर्न जुह्वति ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यत्कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनः प्रेयुः॥१६॥

तेषु प्रेतेषु प्रायणीयं निरवपꣳस्तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्य शंयोरुक्तमासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञः शंम्यन्तस्ते देवा असुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥१७॥

तेषु प्रेतेषु राजानं क्रीत्वा पर्युह्याथास्मा आतिथ्यꣳ हविर्निरवपꣳस्तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्येळोपहूतासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञ इळान्तस्ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥१८॥

तेषु प्रेतषूपसदोऽतन्वत ते तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य देवता एवायजन्न प्रयाजान्नानुयाजानुभयतो

१. देवा अचुर्यज्ञं My,V2

यज्ञस्योदसादयन भूयिष्ठꣳ हि तत्रात्वरन्त तस्मादुपसत्सु तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य देवता एव यजति न प्रयाजान्नानुयाजानुभयतो यज्ञस्योत्सादयति॥१९॥

त उपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालेभिरे तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्य समिष्टयजूꣳष्यहुता-न्यासुरथाजग्मुस्तस्मात्तस्य पशोः समिष्ट यजूꣳषि न जुह्वति ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥२०॥

तेषु प्रेतेषु प्रातः प्रातःसवनमतन्वत तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावत्प्रातः सवनमथाजग्मुस्ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥२१॥

तेषु प्रेतेषु माध्यन्दिनꣳसवनमतन्वत तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावन्माध्यन्दिन मथाजग्मुस्ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥२२॥

तेषु प्रेतेषु सवनीयेन पशुनाचरꣳस्तदु हासुरा अन्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावदेवस्य पशोः क्रियतेऽथाजग्मुस्ते देवा असुरान् प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः॥२३॥

तेषु प्रेतेषु तृतीयसवनमतन्वत तत्समस्थापयन्यत्समस्थापयꣳस्तत्सर्वꣳ सत्यमाप्नुवꣳ स्ततोऽसुरा अपपुप्रुविरे[२] ततो देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद॥२४॥

ते देवा ऊचुर्ये[३] न इमे यज्ञाः सामि सꣳस्थिता यानिमान्विजहतोऽगामोप तज्जानीत

२. अपपुप्लुविरे My
३. देवा अब्रुवन्ये MD

यथेमान्यज्ञान्त्सꣳस्थापयामेति[४] तेऽब्रुवꣳश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथेमान्यज्ञान् सꣳस्थापयामेति॥ २५॥

ते चेतयमाना एतानि समिष्टयजूꣳ व्यपश्यꣳस्तान्यजुहवुस्तैरेतान्यज्ञान्त्समस्थापयन्यत्समस्थापयꣳ स्तस्मात्सꣳस्थितयजूꣳष्यथ यत्समयजꣳस्तस्मात्समिष्टयजूꣳषि॥ २६॥

ते वा एते नव यज्ञा नवैतानि समिष्टयजूꣳषि तद्यदेतानि जुहोत्येतानेवैतद्यज्ञान्त्सꣳस्थापयत्युभयानि जुहोत्यध्वरस्य चाग्नेश्चाध्वरस्य पूर्वाण्यथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुर्द्वे अग्ने[५] जुहोति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्यज्ञꣳ सꣳस्थापयतीष्टो यज्ञो भृगुभिरिष्टो अग्निराहुतः पिपर्त्तु न इति तान्युभयान्येकादश संपद्यन्त एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्वीर्यं त्रिष्टुब्वीर्यमे वैतद्यज्ञमभिसंपादयति यद्वेवैकादशैकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभ इन्द्र इन्द्रो यज्ञस्यात्मेन्द्रो देवता तद्य एव यज्ञस्यात्मा या देवता तस्मिन्नेवैतद्यज्ञमन्ततः प्रतिष्ठापयति॥ २७॥

समिष्टयजूꣳषि हुत्वावभृथं यन्त्यवभृथादुदेत्योदयनीयेन चरित्वानूबन्ध्यस्य पशुपुरोळाशमनु देविकानाꣳ हवीꣳषि निर्वपत्येतद्वै प्रजापतिः प्राप्य राध्वेवामन्यत स दिक्षु प्रतिष्ठायेदꣳ सर्वं दधद्विदधदतिष्ठद्यद्दधद्विदधदतिष्ठत्तस्माद्धाता तथैवैतद्यजमानो दिक्षु प्रतिष्ठायेदꣳ सर्वं दधद्विदधत्तिष्ठति॥ २८॥

यद्वेवैतानि हवीꣳषि निर्वपति दिश एषोऽग्निस्ता उ एवामूः पुरस्ताद्दर्भस्तम्बं च लोगेष्टका - श्चोपदधाति ताः प्राणभृतः प्रथमायां चितौ सर्वैव द्वितीया सर्वा तृतीया सर्वा चतुर्थ्यथ पञ्चम्यै

४.यज्ञान् missing in MD
५.अग्नौ TE

चितेरसपत्ना नाकसदः पञ्चचूलास्ता ऊर्ध्वा उत्क्रामन्त्य आयꣳस्ताभ्यः प्रजापतिरबिभेत्सर्वं वा इदमिमाः पराच्योऽत्येष्यन्तीति ता धाता भूत्वा पर्यगच्छत्तासु प्रत्यतिष्ठत्॥२९॥

स यः स धातासौ स आदित्योऽथ यत्तद्दिशां परमं क्रान्तमेतत्तद्यस्मिन्नेष एतत्प्रतिष्ठितस्तपति॥३०॥

स यः स धातायमेव स धात्रो द्वादशकपालः पुरोळाशो द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्धाताथ यत्तद्दिशां परमं क्रान्तमेतानि तानि पूर्वाणि हवीꣳष्यनुमत्यै चरू एकायै चरुः सिनीवाल्यै चरुः कुह्वै चरुस्तद्यदेतानि निर्वपति यदेव तद्दिशां परमं क्रान्तं तस्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति तꣳ सर्वं जुहोत्येतस्यैव कृत्स्नतायै ता वा एता देव्यो दिशो ह्येताश्छन्दाꣳसि वै दिशश्छन्दाꣳसि देव्योऽथैष कः प्रजापतिस्तद्यद्देव्यश्च कश्च तस्माद्देविकाः पञ्च भवन्ति पञ्च हि दिशः॥३१॥

तदाहुर्नैतानि हवीꣳषि निर्वपन्नेदतिरेचयानीति[६] तानि वै निर्वपेदेव कामेभ्यो वा एतानि हवीꣳषि निरुप्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै किं च पशुपुरोळाशमनु हविर्निरुप्यते पशावेव स मध्यतो मेधो धीयत उभयानि निर्वपत्यध्वरस्य चाग्नेश्चाध्वरस्य पूर्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोळाशो भवत्युपाꣳश्वेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्रेष्येति पशुपुरोळाशस्याहानुब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि[७] समानः स्विष्टकृत्समानीला तस्य वा एतस्य पशोर्जुह्वति समिष्टयजूꣳष्यभ्यवयन्ति हृदयशूलेनावभृथꣳ सꣳस्था ह्येष पशुर्हृदयशूलेन चरित्वा॥३२॥

६. निर्वपेन्नेदति MD
७. इष्टिर्वा TE.H

प्रत्येत्य वैश्वकर्मणानि जुहोति विश्वानि कर्माण्ययमग्निस्तान्यस्यात्र सर्वाणि कर्माणि कृतानि भवन्ति तान्येतत्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो विश्वकर्मा यमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति ॥३३॥

यद्वेव वैश्वकर्मणानि जुहोति प्रायणं च ह्यग्नेरुदयनं च सावित्राणि प्रायणं वैश्वकर्मणान्युदयनꣳ स यत्सावित्राण्येव जुहुयान्न वैश्वकर्मणानि यथा प्रायणमेव कुर्यान्नोदयनं तादृक्तदथ यद्वैश्वकर्मणान्येव जुहुयान्न सावित्राणि यथोदयनमेव कुर्यान्न प्रायणं तादृक्तत् ॥३४॥

उभयानि जुहोति प्रायणं च तदुदयनं च करोत्यष्टावमूनि भवन्त्येवमिमानि तद्यथा प्रायणं तथोदयनं करोति स्वाहाकारोऽमीषां नवमो भवत्येवमेषां तद्यथा प्रायणं तथोदयनं करोत्याहुतिरमीषां दशमी भवत्येवमेषां तद्यथा प्रायणं तथोदयनं करोति सन्ततां तत्राहुतिं जुहोति रेतो वै तत्र यज्ञो रेतसोऽविच्छेदाय स्रुवेणेह स्वाहाकारं निरुक्तꣳ हि रेतो जातं भवति॥३५॥

यदाकूतात्समसुस्रोद्धृदो वा मनसो वा संभृतं चक्षुषो वेत्येतस्माद्धेतत्सर्वस्मादग्रे कर्म समभवत्तदनु प्रेत सुकृतामु लोकं यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणा इत्यमूनेतदृषीनाह॥३६॥

एतꣳ सधस्थ परि ते ददामीति स्वर्गो वै लोकः सधस्थस्तदेनꣳ स्वर्गाय लोकाय परिदधाति यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र तꣳ स्म जानीत परमे व्योमन्निति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥३७॥

एतं जानाथ परमे व्योमन्देवाः सधस्थाविद रूपमस्य यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैरिष्टापूर्ते कृणवथाविरस्मा इति यथैव यजुस्तथा बन्धुरुद्बुध्यस्वाग्ने येन वहसीति तयोरुक्तो बन्धुः॥३८॥

प्रस्तरेण परिधिना स्रुचा वेद्या च बर्हिषा ऋचेमं यज्ञं नो नय स्वर्देवेषु गन्तव इत्येतैर्नो यज्ञस्य रूपैः स्वर्गं लोकं गमयेत्येतत्॥३९॥

यद्दत्तं यत्परादानं यत्पूर्तं याश्च दक्षिणाः तदग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्देवेषु नो दधदिति यच्चैव संप्रति दद्मो यच्चासंप्रति तन्नोऽयमग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्गे लोके दधात्वित्येतत्॥४०॥

यत्र धारा अनपेता मधोर्घृतस्य च याः। तदग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्देवेषु नो दधदिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥४१॥

अष्टौ वैश्वकर्मणानि जुहोत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्रियवित्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति वैश्वकर्मणानि हुत्वा नाम करोति यदा वै सर्वः कृत्स्नो जातो भवत्यथ नाम कुर्वन्त्यत्र वा एष सर्वः कृत्स्नो जातो भवति नाम कृत्वा॥४२॥

अथैनमुपतिष्ठते सर्वेण वा एष एतमात्मना चिनोति स यदेतामत्रात्मनः परिदां न वदेतात्र हैवास्यैष आमानं वृञ्जीताथ यदेतामत्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्यैष आत्मानं न वृङ्क्ते ये अग्नयः पाञ्चजन्या अस्यां पृथिव्यामधि तेषामसि त्वमुत्तमः प्र नो जीवातवे सुवेति ये के चाग्नयः पञ्चचितिका अस्यां पृथिव्यामधि तेषामसि त्वꣳ सत्तमः प्रो अस्मान् जीवनाय सुवेत्येतदनुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुब् वागु सर्वाणि छन्दाꣳसि सर्वैरेवास्मा एतच्छन्दोभिर्निह्नुत उपस्थायाग्निꣳ समारोह्य निर्मथ्योदवसानीयया यजते॥४३॥

अथ मैत्रावरुण्या पयस्यया यजते देवत्रा वा एष भवति य एतत् कर्म करोति दैवम्वेतन्मिथुनं यन्मित्रावरुणौ स यदेतयानिष्ट्वा मानुष्यां चरेत्प्रत्यवरोहः स यथा दैवः सन्मानुषः स्यात्तादृक्तदथ यदेतया मैत्रावरुण्या पयस्यया यजते दैवमेवैतन्मिथुनमुपैत्येतयेष्ट्वा कामं यथा प्रतिरूपं चरेत्॥४४॥

यद्वेवैतया मैत्रावरुण्या पयस्यया यजते प्रजापतेर्विस्रस्ताद्रेतः परापतत्तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतया मैत्रावरुण्या पयस्यया रेतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति स यः स प्रजापतिर्व्यस्रंसतायमेव स योऽयमग्निञ्चीयतेऽथ यदस्मात्तद्रेतः परापतदेषा सा पयस्या मैत्रावरुणी भवति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदाना उ वै रेतः सिक्तं विकुरुतः पयस्या भवति पयो हि रेतो यज्ञो भवति यज्ञो ह्येव यज्ञस्य रेत उपांशु भक्त्युपांशु हि रेतः सिच्यतेऽन्तो भवत्यन्ततो हि रेतो धीयते॥४५॥

तस्यै वाज़िनेन चरन्ति तस्मिन्दक्षिणां ददाति तूपरौ मिथुनौ दद्यादित्यभ्याज्ञाय नैवमन्य इति ह स्माह माहित्थिः स्रवत्यु हैषाग्निचित आहुतिः सोमाहुतिर्यामनिष्टके जुहोति॥४६॥

स स्वयमातृण्णा एवोपदधीतेमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा इम उ लोका एषोऽग्निश्चितः॥४७॥

ऋतव्या एवोपदधीत संवत्सरो वा ऋतव्याः संवत्सर एषोऽग्निश्चितः॥४८॥

विश्वज्योतिष एवोपदधीतैता वै देवता विश्वज्योतिष एता उ देवता एषोऽग्निश्चितः॥४९॥

पुनश्चितिमेवोपदधीत पुनर्यज्ञो हैष उत्तरा हैषा देवयज्या पुनर्यज्ञमेवैतदुपधत्त उत्तरामेव देवयज्यामुप हैनं पुनर्यज्ञो नमतीति न तथा कुर्याद्यो वाव चितेऽग्निर्निधीयते तामेवेष्टकामेष सर्वोऽग्निरभिसंपद्यते तद्यदग्नौ जुहोति तदैवास्य यथा सर्वस्मिञ्छाण्डिले सञ्चिते पक्षपुच्छवत्याहुतयो हुताः स्युरेवमस्यैता आहुतयो हुता भवन्ति सर्वाणि वा एष भूतानि सर्वान् देवान् गर्भो भवति योऽग्निं बिभर्ति स योऽसंवत्सरभृतं चिनुत एतानि ह स सर्वाणि भूतानि गर्भं भूतं निर्हते योन्वा[९] इमं मानुषं गर्भं निर्हन्ति तन्वेव परिचक्षतेऽथ किं य एतं देवो ह्येष नासंवत्सरभृतस्यर्त्विजा भवितव्यमिति ह स्माह वात्स्यो नेदस्य देवरेतसस्य निर्हण्यमानस्य मेघसानीति॥५०॥

षण्मास्यमन्तमं चिन्वीतेत्याहुः षण्मास्या वा अन्तमागर्भा जाता जीवन्तीति स यज्यत्संवत्सरभृते महदुक्थꣳ शꣳसेदृगशीतीः शꣳसेदसर्वं वै तद्यदसंवत्सरभृतोऽसर्वं तद्यदृगशीतयो विकृष्टं त्वेनꣳ स भूयो विकर्षेद्यदि चैव संवत्सरभृतः स्याद्यदि चासंवत्सरभृतः सर्वमेव महदुक्थꣳ शꣳसेदथ ह शाण्डिल्यायनः प्राच्यां जगाम तꣳ ह दैय्यांपातिरुवाच शण्डिल्यायन कथमग्निश्चेतव्यो ग्लायामो ह संवत्सरभृतायाग्निमु चिकीषामह[१०] इति॥५१॥

स होवाच कामं न्वा एतꣳ स चिन्वीत येन पुरा संवत्सरं भृतः स्यात्तꣳ ह्येव तं भृतꣳ सन्तं चिनुत इति॥५२॥

कामम्वेवैनꣳ स चिन्वीत यः संवत्सरमभिषविष्यन्त्स्यादेष वा एनं प्रत्यक्षमन्नेन बिभर्त्येताभिराहुतिभिः॥५३॥

९. योन्वेव MD
१०. चिकीषामहा My

कामम्वेवैनꣳ स चिन्वीत यः संवत्सरमग्निहोत्रं जुहुयाद्बिभर्ति वा एनमेष योऽग्निहोत्रं जुहोति॥५४॥

कामम्वेवैनꣳ स चिन्वीत यः संवत्सरं जातः स्यात्प्राणो वा अग्निस्तमेतद्बिभर्त्यथ ह वै रेतः सिक्तं प्राणोऽन्ववरोहति तद्विन्दते तद्यज्जातं-जातं विन्दते तस्माज्जातवेदास्तस्मादप्येवंवित्कामꣳ सद्योभूतं चिन्वीत यदु ह वा एवंवित्पिबति वा पाययति वा तदेवास्य यथा सर्वस्मिञ्च्छाण्डिलेऽग्नौ सञ्चिते पक्षपुच्छवत्याहुतयो हुताः स्युरेवमस्यैता आहुतयो हुता भवन्ति॥५५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

इन्द्र एतत्सप्तर्चमपश्यन्न्यूनस्याप्त्या अतिरिक्तस्यानतिरिक्त्यै व्यृद्धस्य समृद्ध्या अथ ह वा ईश्वरोऽग्निं चित्वा किञ्चिद्दौरितमापत्तोर्विवाह्वलितोर्यद्वा यदा ह वा एतच्छ्यापर्णः सायकायनः शुश्रावाथ हैतत्कर्मोपदधर्ष॥१॥

सैषा त्रयस्य समृद्धिरग्नेः समृद्धिर्योऽग्निं चिनुते तस्य समृद्धिर्योऽग्निं चिनोति तस्य समृद्धिस्तद्य-देतेनोपतिष्ठते यदेवास्यात्र विद्वान्वाविद्वन्वाति हि[1] रेचयति न वाभ्यापयति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्नोति यदस्य किञ्चानासं य उ तस्यामनुष्टुभृचि कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथो एतस्मादेवैतत्कर्मणो रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहन्ति नो हैनमनुव्याहारिणस्तृण्वते तस्मादप्येवंवित्कामं परस्मा अग्निं चिनुयादीश्वरो ह श्रेयान्भवितोः॥२॥

वार्त्रहत्याय शवसे सहदानुं पुरूहूत क्षियन्तमिति वार्त्रघ्नीभ्यां प्रथमाभ्यामुपतिष्ठत एतद्वै देवा

१. वा My

वृत्रं पाप्मानꣳ हत्वापहतपाप्मान एतत्कर्माकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वृत्रं पाप्मानꣳ हत्वापहतपाप्मैतत् कर्म कुरुते॥३॥

वि न इन्द्र मृधो जहि मृगो न भीमः कुचरो गरिष्ठा इति वैमृधीभ्यां द्वितीयाभ्यामेतद्वै देवा मृधः पाप्मानꣳ हत्वापहतपात्मान एतत्कर्माकुर्वत तथैवैतद्यजमानो मृधः पाप्मानꣳ हत्वापहतपाप्मैतत्कर्म कुरुते॥४॥

वैश्वानरो न ऊतये पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यामिति वैश्वानरीभ्यां तृतीयाभ्यामेतद्वै देवा वैश्वानरेण पाप्मानं दग्ध्वापहतपाप्मान एतत्कर्माकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वैश्वानरेण पाष्मानं दग्ध्वापहतपाप्मैतत्कर्म कुरुते॥५॥

अश्याम तं काममग्ने तवोतीत्येकया कामवत्यैतद्वै देवाः षळृचेन पाप्मानमपहत्यैकया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्कामानात्मनन्नकुर्वत तथैवैतद्यजमानः षळृचेन पाप्मानमपहत्यैकया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्कामानात्मन् कुरुते॥६॥

सप्तर्चं भवति सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्तवः सप्त दिशः सप्त देवलोकाः सप्त स्तोमाः सप्त पृष्टानि सप्त छन्दाꣳसि सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः सप्त शीर्षन्प्राणा यत्किञ्च सप्तविधमधिदेवत मध्यात्मं तदेनेन सर्वमाप्नोति ता अनुष्टुभमभिसंपद्यन्ते वाग्वा अनुष्टुब्वाचैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तम्॥७॥

अष्टर्चेनोपतिष्ठेतेत्यु हैक आहुर्वयं ते अद्य ररिमा हि काममिति द्वितीयया कामवत्या सप्त पूर्वास्तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति

यदस्य किञ्चानाप्तमथो एवꣳ समं देवते भजेते इति न तथा कुर्यादिता वाव सप्ताष्टावनुष्टुभो भवन्ति स योऽष्टर्चे कामोऽत्रैव तमाप्नोति॥८॥

ऐन्द्राग्नीभिरुपतिष्ठत ऐन्द्रोग्नोऽग्निर्या वानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तमिन्द्राग्नी उ वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तम्॥९॥

तद्धैके कर्मणः कर्मण एवैतां प्रतिपदं कुर्वतेऽपहतपाप्मान एतत्कर्म करवामहा इति पुरीषवतीं चितिं कृत्वोपतिष्ठेतेत्यु हैक आहुस्तत्र हि सा सर्वा कृत्स्ना भवतीति स यथा कामयेत तथा कुर्यादिति नु चयनस्य॥१०॥

अथातोऽचयनस्य त्रयो ह वै समुद्रा अग्निर्यजुषां महाव्रतꣳ साम्नां महदुक्थमृचाꣳ स यो[२] हैतानि परस्मै करोत्येतान्ह स समुद्राञ्छोषयते ताञ्छुष्यतोऽन्वस्य छन्दाꣳसि शुष्यन्ति छन्दाꣳस्यनु लोको लोकमन्वात्मात्मानमनु प्रजा पशवः स ह श्वः श्व एव पापीयान् भवति य एतानि परस्मै करोत्यथ य एतान्यकृत्वा परस्मा अपि सर्वैरन्यैर्यज्ञक्रतुभिर्याजयेदेतेभ्यो हैवास्य समुद्रेभ्यश्छन्दाꣳसि पुनराप्यायन्ते छन्दाꣳस्यनु लोको लोकमन्वात्मात्मानमनु प्रजा पशवः स ह श्वः श्व एव श्रेयान्भवति य एतानि परस्मै न करोत्यथैष ह वा अस्य दैवोऽमृत आत्मा स य एतानि परस्मै करोत्येतꣳ ह सदैवममृतमात्मानं परस्मै प्रयच्छत्यथ शुष्क एव स्थाणुः परिशिष्यते॥११॥

२. स य एतानि V2

तदेके कृत्वा कुर्वते हि प्रति वा कारयन्त एषा प्रायश्चित्तिरिति न तथा कुर्याद्यथा शुष्कꣳ स्थाणुमुदकेनाभिषिञ्चेत्तादृक्तत्पूयेद्वा वै स वि वा म्रित्येन्नैतस्य प्रायश्चित्तिरस्तीत्येव विद्यादथ ह स्माह शाण्डिल्यस्तुरो ह कावषेयः कारोत्यां देवेभ्योऽग्निं चिकाय तꣳ ह देवाः पप्रच्छुर्मुने यदलोक्यामग्निचित्यामाहुरथ कस्माद चैषीरिति॥१२॥

स होवाच किं नु लोक्यं किमलोक्यमात्मा वै यज्ञस्य यजमानोऽङ्गान्यृत्विजो यत्र वा आत्मा तदङ्गानि यत्रो अङ्गानि तदात्मा यदि वा ऋत्विजोऽलोका भवन्त्यलोक उ तर्हि यजमान उभये हि समानलोका भवन्ति दक्षिणासु त्वेव न संवदितन्यꣳ संवादेनैवर्त्विजोऽलोका इति॥१३॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ इति साचितिकाण्डं समाप्तम् ॥

अग्निरहस्यकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अग्निरेष पुरस्ताच्चीयते संवत्सर उपरिष्टान्महदुक्थꣳ शस्यते प्रजापतेर्विस्रस्तस्याग्रꣳ रसोऽगच्छत्॥१॥

स यः स प्रजापतिर्व्यस्त्रꣳसत संवत्सरः सोऽथ यान्यस्य तानि पर्वाणि व्यस्त्रꣳ सन्ताहोरात्राणि तानि॥२॥

स यः स संवत्सरः प्रजापतिर्व्यस्त्रꣳ सतायमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्यस्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्त्रꣳ सन्तेष्टका एव तास्तद्यदेता उपदधाति यान्येवास्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्त्रꣳ सन्त तान्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तदेतदत्रैव यजुश्चितमत्रासम्॥३॥

अथ योऽस्य सोऽग्रꣳ रसोऽगच्छन्महत्तदुक्थं तमस्यतꣳ रसमृक्सामाभ्यामनुयन्ति तद्यत्तत्र यजुः पुरस्तादेत्यभिनेतैव तदेति यथादो मेऽमुत्रैकं तदाहरिष्यामीत्येवं तद्यजुः पुरस्तादेति तꣳ संवत्सर आप्नुवन्ति॥४॥

तमध्वर्युर्ग्रहेण गृह्णाति यत्तद्गृह्णाति तस्माद्ग्रहस्तस्मिन्नुद्गाता महाव्रतेन रसं दधाति सर्वाणि हैतानि सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिन्त्सर्वैः सामभी रसं दधाति तस्मिन्होता महतोक्थेन रसं दधाति सर्वा हैता ऋचो यन्महदुक्थं तदस्मिन्त्सर्वाभिर्ऋग्भी रसं दधाति ते यदा स्तुवते यदानुशꣳसति॥५॥

अथास्मिन्नेतं वषट्कृते जुहोति तदेनमेष रसोऽस्येति न वै महाव्रतमिदꣳस्तुतꣳ शेत इति

पश्यन्ति नो महदिदमुक्थमित्यग्निमेव पश्यन्त्यात्माह्यग्निस्तदेनमेते उभे रसो भूत्वापीत ऋक्च साम च तदुभे ऋक्सामे यजुरपीतः॥६॥

स एष मिथुनोऽग्निः प्रथमा च चितिर्द्वितीया च तृतीया च चतुर्थी चाथ पञ्चम्यै चितेर्यश्चितेऽग्निर्निधीयते तन्मिथुनं मिथुन उ एवायमात्मा॥७॥

अङ्गुष्ठा इति पुमाꣳसोऽङ्गुलय इति स्त्रियः कर्णाविति पुमाꣳसौ भ्रुवाविति स्त्रिया ओष्ठाविति पुमाꣳसौ नासिके इति स्त्रियौ दन्ता इति पुमाꣳसो जिह्वेति स्त्री सर्व एव मिथुनः सोऽनेन मिथुनेनात्मनैतन्मिथुनमग्निमप्येति॥८॥

एषात्रापीतिरप्यहैवं मिथुन इत्थꣳ ह त्वेवापि मिथुनो वागेवेयं योऽयमग्निश्चितो वाचा हि चीयतेऽथ यश्चितेऽग्निर्निधीयते स प्राणः प्राणो वै वाचो वृषा प्राणो मिथुनं वाग्वेवायमात्माथ य आत्मन्प्राणस्तस्मिन्मिथुनꣳ सोऽनेन मिथुनेनात्मनैतन्मिथुनमग्निमप्येति॥९॥

एषोऽत्रापीतिर्न ह वा अस्यापुत्रतायै काचन शङ्का भवति य एवमेतौ मिथुनावात्मानं चाग्निं च वेदान्नꣳ ह त्वेवायमात्मा दक्षिणान्नं वनुते यो न आत्मेति ह्यप्यृषिणाभ्युक्तं तदिदमन्नं जग्धं द्वेधा भवति यदस्यामृतमूर्ध्वं तन्नाभेरूर्ध्वैः प्राणैरुच्चरति तद्वायुमप्येत्यथ यन्मर्त्यं पराक्तन्नाभिमत्येति तद्द्वयं भूत्वेमामप्येति मूत्रं च पुरीषं च तद्यदिमामप्येति योऽयमग्निश्चितस्तं तदप्येत्यथ यद्वायुमप्येति यश्चितेऽग्निर्निधीयते तं तदप्येत्येषो एवात्रापीतिः॥१०॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिरिमांल्लोकानैप्सत्स एतं वयोविधमात्मानमपश्यदग्निं तं व्यधत्त तेनेमं लोकमाप्नोत्स द्वितीयं वयोविधमात्मानमपश्यन्महाव्रतं तद्व्यधत्त[1] तेनान्तरिक्षमाप्नोत्स तृतीयं वयोविधमात्मानमपश्यन्महदुक्थं तद्व्यधत्त तेन दिवमाप्नोत्॥१॥

अयं वाव लोक एषोऽग्निश्चितोन्तरिक्षं महाव्रतं द्यौर्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयादग्निं महाव्रतं महदुक्थꣳ सह हीमे लोका असृज्यन्त तद्यदग्निः प्रथमश्चीयतेऽयꣳह्येषां लोकानां प्रथमोऽसृज्यतेत्यधिदेवतम्॥२॥

अथाध्यात्मं मन एवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह हि मनः प्राणो वाक्तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते मनो हि प्रथमं प्राणानाम्॥३॥

आत्मैवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह ह्यात्मा प्राणो वाक्तद्यदग्निः प्रथमश्चीयत आत्मा हि प्रथमः संभवतः संभवति॥४॥

शिर एवाग्निः प्राणो महाव्रतमात्मा महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह हि शिरः प्राण आत्मा तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते शिरो हि प्रथमं जायमानस्य जायते तस्माद्यत्रैतानि सर्वाणि सह क्रियन्ते महदेवोक्थमातमां ख्यायत आत्मा हि महदुक्थम्॥५॥

तदाहुर्यदेतानि सर्वाणि सह दुरुपापानि कैतेषामुपासिरिति ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमे ज्योतिष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन यजेत तस्य वा एतस्य ज्योतिष्टोमस्याग्निष्टोमस्य त्रिवृद्बहिष्पवमानं तद्व्रतस्य शिरः पञ्चदश सप्तदशा उत्तरौ पवमानौ तौ पक्षौ पञ्चदशꣳ होतुराज्यꣳ सप्तदशं

१. तद्व्यधत्त TE

पृष्ठमेकविꣳशं यज्ञायज्ञियं तत्पुच्छं तयोर्वा एतयोः पञ्चदश सप्तदशयोर्द्वात्रिꣳशत्स्तोत्रियास्ततो याः पञ्चविꣳशतिः स पञ्चविꣳश आत्माथ याः सप्तातियन्ति ताः परिमादः पशवो हैताः पशवः परिमाद एतावद्वै महाव्रतं तदेतदत्रैव महाव्रतमाप्नोति॥६॥

अथ होता सप्त छन्दाꣳसि शꣳसति चतुरुत्तराण्येकर्चानि विरालष्टमानि तेषां तिस्रश्चाशीतयोऽक्षराणि पञ्च चत्वारिꣳशच्च ततो या अशीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यानि पञ्च चत्वारिꣳशत्ततो यानि पञ्चविꣳशतिः स पञ्चविꣳश आत्मा यत्र वा आत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छान्यथ यानि विꣳशतिस्तदावपनमेतावद्वै महदुक्थं तदेतदत्रैव महदुक्थमाप्नोति तानि वा एतानि सर्वाणि ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोम आप्यन्ते तस्मादु ज्योतिष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन यजेत॥७॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिः प्रजा असृजत स ऊर्ध्वेभ्य एव प्राणेभ्यो देवानसृजत येऽवाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजा अथोर्ध्वमेव मृत्युं प्रजाभ्योऽत्तारमसृजत॥१॥

तस्य ह प्रजापतेरर्धमेव मर्त्यमासीदर्धममृतं तद्यदस्य मर्त्यमासीत्तेन मृत्योरबिभेत्स बिभ्यदिमां प्राविशद्यं भूत्वा मृच्चापश्च॥२॥

स मृत्युर्देवानब्रवीत्क्व नु सोऽभूद्यो नोऽसृष्टेति त्वद्भिभ्यदिमां प्राविक्षदिति[1] सोऽब्रवीत्तं वा अन्विच्छाम तꣳ संभराम न वा अहं तꣳ हिꣳसिष्यामीति तं देवा अस्या अधि

१. प्राविशदिति।

समभरन्यदस्याप्स्वासीत्ता अपः समरभरन्नथ यदस्यां तां मृदं तदुभयꣳ संभृत्य मृदं चापश्चेष्टकामकुर्वꣳ स्तस्मादेतदुभयमिष्टका भवति मृच्चापश्च॥३॥

तदेता वा अस्य ताः पञ्च मर्त्यास्तन्व आसँल्लोमत्वङ्माꣳसमस्थि मज्जाथैता अमृता मनो वाक्प्राणश्चक्षुःश्रोत्रꣳ स यः स प्रजापतिर्यमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या अस्य ताः पञ्च मर्त्यास्तन्व आसन्नेतास्ता पुरीषचितयोऽथ या अमृता एतास्ता इष्टकाचितयः॥४॥

ते देवा अब्रुवन्नमृतमिमं करवामेति तस्यैताभ्याममृताभ्यां तनूभ्यामेतां मर्त्यां तनूं परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिभ्यां पुरीषचितिं तथा द्वितीयां तथा तृतीयां तथा चतुर्थीम्॥५॥

अथ पञ्चमीं चितिमुपधाय पुरीषं निवपति तत्र विकर्णां च स्वयमातृण्णां चोपदधाति हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमभ्यादधाति सा सप्तमी चितिस्तदमृतमेवमस्यैताभ्याममृताभ्यां तनूभ्यामेतां मर्त्यां तनूं परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिभ्यां पुरीषचितिं ततो वै प्रजापतिरमृतोभवत्तथैवैतद्यजमान एतममृतमात्मानं कृत्वा सोऽमृतो भवति॥६॥

ते वै देवास्तं नाविदुर्यद्येनꣳ सर्वं वा कुर्वन्नवा सर्वं यद्यति वा रेचयन्न वाभ्यापयꣳस्त एतामृचमपश्यन्धामच्छदग्निरिन्द्रो ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः सचेतसो विश्वेदेवा यज्ञं प्रावन्तु नः शुभ इति तस्या अस्त्येवाग्नेयमस्त्यैन्द्रमस्ति वैश्वदेवं तद्यदस्या आग्नेयं यदेवैतस्याग्नेराग्नेयं तदस्य तेन समस्कुर्वन्यदैन्द्रं तदैन्द्रेण यद्वैश्वदेवं तद्वैश्वदेवेन तमत्रैव सर्वं कृत्स्नꣳ समस्कुर्वꣳ

स्तद्यदेतयोपतिष्ठते यदेवास्यात्रा विद्वान्वा[1]ऽविद्वान्वाऽति वा रेचयति न वाभ्यापयति तदेवास्यैतया सर्वमाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तम्॥७॥

अनुष्टुब्धामच्छद्भवति वाग्वा अनुष्टुब्वाग्धामच्छद्वाचैवास्य तदाप्नोति यदस्य किं चानाप्तं पुरीषवतीं चितिं कृत्वोपतिष्ठेतेत्युहैक आहुस्तत्र हि सा सर्वा कृत्स्ना भवतीति तदु वा आहुर्यविष्ठवत्यैवोपतिष्ठेतैतद्धास्य प्रियं धाम यद्यविष्ठ इति तद्यदस्य प्रियं धाम तेनास्य तदाप्नोति यदस्य किं चानाप्तमाग्नेय्याग्निकर्म हि गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किं चानाप्तमनिरुक्तया सर्वं वा अनिरुक्तꣳ सर्वेणैवास्य तदाप्नोति यदस्य किं चानाप्तं त्वं यविष्ठ दाशुष इति तस्योक्तो बन्धुꣳ पुरीषवतीं चितिं कृत्वोपतिष्ठेत तत्र हि सा सर्वा कृत्स्ना भवति॥८॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

उभयꣳ हैतदग्रे प्रजापतिरास मर्त्यं चैवामृतं च तस्य प्राणा एवामृता आसुः शरीरं मर्त्यꣳ स एतेन कर्मणैतयावृतैकधाजरममृतमात्मानमकुरुत तथैवैतद्यजमान उभयमेव भवति मर्त्यं चैवामृतं च तस्य प्राणा एवामृता भवन्ति शरीरं मर्त्यꣳ स एतेन कर्मणैतया वृतैकधाजरममृतमात्मानं कुरुते॥१॥

स प्रथमां चितिं चिनोति सा हास्यैषा प्राण एव तद्वै तदमृतममृतꣳ हि प्राणः सैषामृतचितिरथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्मज्जैव तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यो हि मज्जा तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति

१. विद्वान्वोऽविद्वा

तेनास्यैतदमृतं भवति द्वितीयां चितिं चिनोति सा हास्यैषापान एव तद्वै तदमृतममृतꣳ ह्यपानः सैषामृतचितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतदस्थ्येव[1] तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यꣳ ह्यस्थि तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥ २॥

तृतीयां चितिं चिनोति सा हास्यैषा व्यान एव तद्वै तदमृतममृतꣳ हि व्यानः सैषामृतचितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति[2] तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतत्स्नावैव तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यꣳ हि स्नाव तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥ ३॥

चतुर्थीं चितिं चिनोति सा हास्यैषोदान एव तद्वै तदमृतममृतꣳह्युदानः सैषामृतचितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्माꣳ समेव तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यꣳहि माꣳसं तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥ ४॥

पञ्चमीं चितिं चिनोति सा हास्यैषा समान एव तद्वै तदमृतममृतꣳ हि समानः सैषामृतचितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्मेद एव तद्वैतन्मर्त्यं मर्त्यꣳ हि मेदस्तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥ ५॥

षष्ठीं चितिं चिनोति सा हास्यैषा वागेव तद्वैतदमृतममृतꣳ हि वाक्सैषामृतचितिस्तदे-

१. तदस्थ्येव My
२. गृह्णाति तेना My

तन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतदसृगेव त्वगेव तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यꣳ ह्यसृङ्मर्त्यात्वक्तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥६॥

ता वा एताः षळिष्टकाचितयः षट्पुरीष चितयस्तद्द्वादश द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तत्प्रजापतिरेकधाजरममृतमात्मानमकुरुत तथैवैतद्यजमान एकधा जरममृतमात्मानं कुरुते॥७॥

अथ विकर्णीं च स्वयमातृण्णां चोपधाय हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमभ्यादधाति रूपमेव तत्प्रजापतिर्हिरण्मयमन्तत आत्मनोऽकुरुत तद्यदन्ततस्तस्मादिदमन्त्यमात्मनो रूपं तस्मादाहुर्हिरण्मयः प्रजापतिरिति तथैवैतद्यजमानो रूपमेव हिरण्मयमन्तत आत्मनः कुरुते तद्यदन्ततस्तस्मादिदमन्त्यमात्मनो रूपं तस्माद्ये चैतद्विदुर्ये च न हिरण्मयोऽग्निचिदमुष्मिँल्लोके संभवतीत्येवाहुः॥८॥

तदधैतच्छाण्डिल्यश्च सात्तरथवाहणिश्चाचार्यान्तेवासिनौ व्यूदाते रूपमेवास्यैतदिति ह स्माह शाण्डिल्यो लोमानीति सात्तरथवाहणिः॥९॥

स होवाच शाण्डिल्यो रूपं वाव लोमवद्रूपमलोमकꣳ रूपमेवास्यैतदिति तद्वै तत्तथा यथा तच्छाण्डिल्य उवाच सञ्चितेऽग्निः प्रणीयते प्रणीतादूर्ध्वꣳ समिध आहुतय इति हूयन्ते॥१०॥

प्राणेन वै देवा अन्नमदन्त्यग्निरु देवानां प्राणस्तस्मात् प्राग्देवेभ्यो जुह्वति प्राणेन हि देवा अन्नमदन्त्यपानेन मनुष्या अन्नमदन्ति तस्मात्प्रत्यङ्मनुष्येष्वन्नं धीयतेऽपानेन हि मनुष्या अन्नमदन्ति॥११॥

तदाहुर्न वयसोऽग्निचिदश्नीयाद्वयो वा एष रूपं भवति योऽग्निं चिनुत ईश्वर आर्तिमार्तोस्तस्मान्न वयसोऽग्निचिदश्नीयादिति तद्वै काममेवैवंविदश्नीयादग्नेर्वा एष रूपं भवति योऽग्निं चिनुते सर्वं वा इदमग्नेरन्नꣳ सर्वं म इदमन्नमित्येवैवंविद्विद्यादिति॥१२॥

तदाहुः किं तदग्नौ क्रियते येन यजमानः पुनर्मृत्युमपजयतीत्यग्निर्वा एष देवता भवति योऽग्निं चिनुतेऽमृतमु वाऽग्निः श्रीर्देवाः श्रियं गच्छति यशो देवा यशो ह भवति य एवं वेद॥१३॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

सर्वे हैते यज्ञा योऽयमग्निश्चितः स यत्पशुमालभते तदग्न्याधेयमथ यदुखाꣳ संभरति तान्यग्न्याधेयहवीꣳष्यथ यद्दीक्षते तदग्निहोत्रमथ यद्दीक्षितः समिधावादधाति ते अग्निहोत्राहुती॥१॥

ते वै सायं प्रातरादधाति सायं प्रातर्ह्यग्निहोत्राहुती जुह्वति समानेन मन्त्रेण समानेन हि मन्त्रेणाग्निहोत्राहुती जुह्वत्यथ यद्वनीवाहनं च भस्मनश्चाभ्यवहरणं तौ दर्शपूर्णमासावथ यद्गार्हपत्यं

चिनोति तानि चातुर्मास्यान्यथ यदूर्ध्वं गार्हपत्यादासर्वौषधात्ता इष्टयोऽथ यदूर्ध्वꣳ सर्वौषधात्प्राचीनं चितिभ्यस्ते पशुबन्धा य एवैतेषु यज्ञेषु विष्णुक्रमास्ते विष्णुक्रमा यज्जप्यं तद्वात्सप्रम्॥२॥

सौम्योऽध्वरः प्रथमा चितिर्यत्प्राचीनꣳ सर्वेभ्यो राजसूयो द्वितीया वाजपेयस्तृतीयाश्वमेधश्चतुर्थ्याग्निसवः पञ्चमी यैश्चितꣳ सामभिः परिगायति तन्महाव्रतमथ यत्तत्रोद्गातुः पुरस्ताज्जप्यं तच्छतरुद्रियं वसोर्धारा महदुक्थमथ यदूर्ध्वꣳ सामभ्यः प्राचीनं वसोर्धारायै यदेव तत्र होतुः पुरस्ताज्जप्यं तत्तदथ यदूर्ध्वं वसोर्धारायै ते गृहमेधा एतावन्तो वै सर्वे यज्ञास्तानग्निनाप्नोति॥३॥

अथातो यज्ञवीर्याणामेव सायं प्रातर्ह वा अमुष्मिंल्लोकेऽग्निहोत्रहुदश्नाति तावती ह तस्मिन्यज्ञ ऊर्गर्धमासेऽर्धमासे दर्शपूर्णमासयाजी चतुर्षु चतुर्षु मासेषु चातुर्मास्ययाजी षट्सु षट्सु पशुबन्धयाजी संवत्सरे संवत्सरे सोमयाजी शते-शते संवत्सरेष्वग्निचित्काममश्नाति कामं नतद्धैतद्यावच्छतꣳ संवत्सरास्तावदमृतमनन्तमपर्यन्तꣳ स यो हैतदेवं वेदैवꣳ हैवास्यैतदमृतमनन्तमपर्यन्तं भवति तस्य यदपीषीकयेवोपहन्यात्तदेवास्यामृतमनन्तमपर्यन्तं भवति॥४॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिः स्वर्गं लोकमजिगाꣳसत्सर्वे वै पशवः प्रजापतिपुरुषोऽश्वो गौरविरजः स एतै रूपैर्नाशक्नोत्स एतं वयोविधमात्मानमपश्यदग्निं तं व्यधत्त सोऽनुपसमुह्यानुपाधायोदपिपतिषत्स नाशक्नोत्स उपसमुह्योपाधायोदपतत्तस्मादप्येतर्हि वयाꣳसि यद्वैव पक्षा उपसमूहन्ते यदा पत्राणि विसृजन्तेऽथोत्पतितुꣳ शक्नुवन्ति॥१॥

तं वा अङ्गुलिभिर्मिमीते पुरुषो वै यज्ञस्तेनेदꣳ सर्वं मितं तस्यैषावमा मात्रा यदङ्गुलयस्तद्यास्यावमा मात्रा तामस्य तदाप्नोति तयैनं तन्मिमीते॥२॥

चतुर्विꣳशत्याङ्गुलिभिर्मिमीते चतुर्विꣳशत्यक्षरा वै गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनं तन्मिमीते स चतुरङ्गुलमेवोभयतोऽन्तरत उपसमूहति चतुरङ्गुलमुभयतो बाह्यतो व्युदूहति तद्यावदेवोपसमूहति तावद्व्युदूहति तन्नाहैवातिरेचयति नो कनीयः करोति तथा पुच्छस्य तथोत्तरस्य पक्षस्य॥३॥

अथ निर्णामौ पक्षयोः करोति निर्णामौ हि वयसः पक्षयोर्भवतो वितृतीये हि वयसः पक्षयोर्निणामौ भवतोन्तरे वितृतीयेऽन्तरे हि वितृतीये वयसः पक्षयोर्निर्णामौ भवतः स चतुरङ्गुलमेव पुरस्तादुदूहति चतुरङ्गुलं पश्चादुपसमूहति तद्यावदेवोदूहति तावदुपसमूहति तन्नाहैवातिरेचयति नो कनीयꣳ करोति॥४॥

स तस्मिन्निर्णाम एकामिष्टकामुपदधाति तद्येयं वयसः पततो निर्णामादेका नाड्युपशेते तां तत्करोत्यथो इदमथ वक्रौ पक्षौ करोति वक्रौ हि वयसः पक्षौ भवतः स चतुरङ्गुलमेव

पश्चादुदूहति चतुरङ्गुलं पुरस्तादुपसमूहति तद्यावदेवोदूहति तावदुपसमूहति तन्नाहैवाति रेचयति नो कनीयः करोति॥५॥

अथ रूपमुत्तमं करोत्यत्रैष सर्वोऽग्निः सꣳस्कृतस्तस्मिन्देवा एतद्रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमं दधाति स सहस्रमृज्वालिखिता इष्टकाः करोति सहस्रमित्यालिखिताः सहस्रमित्यालिखिताः॥६॥

अथ पञ्चमीं चितिमुपधाय त्रेधाग्निं विमिमीते स मध्यमे वितृतीये सहस्रमृज्वालिखिता इष्टका उपदधाति तद्यानीमानि वयसः प्रत्यञ्चि शीर्ष्ण आपुच्छादृजूनि लोमानि तानि तत्करोत्यथ सहस्रमित्यालिखिता दक्षिणत उपदधाति तद्यानीमानि वयसो दक्षिणतो वक्राणि लोमानि तानि तत्करोत्यथ सहस्रमित्यालिखिता उत्तरत उपधाति तद्यानीमानि वयस उत्तरतो वक्राणि लोमानि तानि तत्करोति सहस्रेण सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वेणैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति त्रिभिः सहस्रैस्त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति॥७॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

यान्वै तान्त्सप्त पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वन्त्स प्रजापतिरभवत्स प्रजा असृजत स प्रजाः सृष्ट्वोर्ध्व उदक्रामत्स एतं लोकमगच्छद्यत्रैष एतत्तपति नो ह तर्ह्यन्य एतस्मादत्र यज्ञिय आस तं देवा यज्ञेनैव यष्टुमध्रियन्त॥१॥

तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति यज्ञेन हि तं यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्निति ते हि धर्माः प्रथमेऽक्रियन्त ते ह नाकं महिमानः सचन्तेति स्वर्गो वै लोको नाको देवा महिमानस्ते देवाः स्वर्गं लोकꣳ सचन्त ये तं यज्ञमयजन्नित्येतद्यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवा इति प्राणा वै साध्या देवास्त एतमग्र एवमसाधयन्नेतदेव बुभूषन्तस्त उ एवाप्येतर्हि साधयन्ति पश्चेदमन्यदभवद्यजत्रममर्त्यस्य भुवनस्य भूनेति पश्चाहैवेदमन्यद्य -

ज्ञियमास यत्किञ्चामृतꣳ सुपर्णो अङ्ग सवितुर्गरुत्मान्पूर्वो जातः स उ अस्यानुधर्मेति प्रजापतिर्वै सुपर्णो गरुत्मानेष सवितैतस्य प्रजापतिरनु धर्ममित्येतत्॥२॥

स वै सप्तपुरुषो भवति सप्तपुरुषो ह्ययं पुरुषो यच्चत्वार आत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मा त्रयः पक्षपुच्छानि॥३॥

तं वा उद्बाहुना पुरुषेण मिमीते पुरुषो वै यज्ञस्तेनेदꣳ सर्वं मितं तस्यैषा परमा मात्रा यदुद्बाहुस्तद्यास्य परमा मात्रा तामस्य तदाप्नोति तयैनं तन्मिमीते तत्रोप यत्प्रपदेनाभ्युच्छ्रितो भवति तत्परिश्रिद्भिराप्नोति तस्मादु बाह्येनैव लेखां परिश्रिद्भ्यः खनेत्॥४॥

अथ पक्षयोररत्नी उपादधाति पक्षयोस्तद्वीर्यं दधाति बाहू वै पक्षौ बाहुभ्यामु वा अन्नमद्यतेऽन्नायैव तमवकाशं करोति तद्यत्पक्षयोररत्नी उपदधात्यरत्निमात्राद्ध्यन्नमद्यतेऽथ पुच्छे वितस्तिमुपादधाति प्रतिष्ठायां तद्वीर्यं दधाति प्रतिष्ठा वै पुच्छꣳ हस्तो वितस्तिर्हस्तेन वा अन्नमद्यतेऽन्नायैव तमवकाशं करोति तद्यत्पुच्छे वितस्तिमुपादधात्यन्न एवैनं तत्प्रतिष्ठापयति तद्यत्तत्र कनीय उपादधात्यन्नेह्येवैनं तत्प्रतिष्ठापयत्यथो एतावद्वा इदं मितं भवत्येतावदिदं तद्यदेवं मिमीत एतस्यैवाप्त्यै॥५॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

या वा इयं वेदिः सप्तविधस्यैषा वेदेर्मात्रा स देवयजमनमध्यवसाय पूर्वया द्वारा पत्नीशालं प्रपद्य गार्हपत्यायोद्धत्यावोक्षति गार्हपत्यस्योद्धतात्सप्तप्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति ततः प्राञ्चं व्यामं विमिमीते तस्य मध्य आहवनीयायोद्धत्यावोक्षति पूर्वार्धाद्व्यामस्य त्रीन्प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति स वेद्यन्तः॥१॥

ते वा एते व्यामैकादशाः प्रक्रमा अन्तरा वेद्यन्तं च गार्हपत्यं चैकादशाक्षरा त्रिष्टुब् वज्रस्त्रिष्टुब् वीर्यं त्रिष्टुब् वज्रेणैवैतद्वीर्येण यजमानः पुरस्ताद्यज्ञमुखाद्रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहन्ति सैषा वेदेर्योनिरेतस्यै वै योनेर्देवा वेदिं प्राजनयन्नथ य एष व्यामः सा गार्हपत्यस्य योनिरेतस्यै वै योनेर्देवा गार्हपत्यं प्राजनयन्गार्हपत्यादाहवनीयꣳ स वेद्यन्तात्षट्त्रिꣳशत्प्रक्रमां प्राचीं वेदिं विमिमीते त्रिꣳशतं पश्चात्तिरश्चीं चतुर्विꣳशतिं पुरस्तात्तन्नवतिः सैषा नवतिप्रक्रमा वेदिस्तस्याꣳ सप्तविधमग्निं विदधाति॥२॥

तदाहुः कथमेष सप्तविध एतया वेद्या संपद्यत इति दश वा इमे पुरुषे प्राणाश्चत्वार्यङ्गान्यात्मा पञ्चदश एवं द्वितीय एवं तृतीये षट्सु पुरुषेषु नवतिरथैकः पुरुषोऽत्येति पाङ्क्तो वै पुरुषो लोमत्वङ्मांसमस्थि मज्जा पाङ्क्तो इयं वेदिश्चतस्रो दिश आत्मा पञ्चम्येवमेष सप्तविध एतया वेद्या संपद्यते॥३॥

तद्धैक उत्तरा विधा विधास्यन्त एताꣳश्च प्रक्रमानेतं च व्याममनुवर्धयन्ति योनिमनुवर्धयाम इति न तथा कुर्यान्न वै जातं गर्भं योनिरनुवर्धते यावद्वाव योनावन्तर्गर्भो भवति तावदेव योनिर्वर्धत एतावत्यु वा अत्र गर्भस्य वृद्धिः॥४॥

ते ये ह तथा कुर्वन्त्येतꣳ ह ते पितरं प्रजापतिꣳ संपदश्च्यावयन्ति त इष्ट्वा पापीयाꣳसो भवन्ति पितरꣳ हि प्रजापतिꣳ संपदश्च्यावयन्ति सा यावत्येषा सप्त विधस्य वेदिस्तावतीं चतुर्दश कृत्वा एकशतविधस्य वेदिं विमिमीते॥५॥

अथ षट्त्रिꣳशत्प्रक्रमाꣳ रज्जुं मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन्भागान्प्राच उपदधाति निःसृजति चतुरोऽथ त्रिꣳशत्प्रक्रमां मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन् भागान्पश्चादुपदधाति निःसृजति चतुरोऽथ चतुर्विꣳशति प्रक्रमां मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन् भागान् पुरस्तादुपदधाति निःसृजति चतुर इति नु वेदिविमानम्॥६॥

अथाग्नेर्विधा अष्टाविꣳशतिः प्राञ्चः पुरुषा अष्टाविꣳशतिस्तिर्यञ्चः स आत्मा चतुर्दश पुरुषा दक्षिणः पक्षश्चतुर्दशोत्तरश्चतुर्दश पुच्छं चतुर्दशारत्नीन्दक्षिणे पक्ष उपदधाति चतुर्दशोत्तरे चतुर्दश वितस्तीः पुच्छ इति न्वष्टानवतेः पुरुषाणां मात्रा साधिमानानाम्॥७॥

अथ त्रिपुरुषाः रज्जुं मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्यै चतुरो भागानात्मन्नुपदधाति त्रीन्पक्षपुच्छेष्वथारत्निमात्रीं मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्य त्रीन्भागान्दक्षिणे पक्ष उपदधाति त्रीनेवोत्तरे निःसृजति चतुरोऽथ वितस्तिमात्रीं मिमीते ताꣳ सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन्भागान्पुच्छ उपदधाति निःसृजति चतुर एवमेष एकशतविध एतया वेद्या सम्पद्यते॥८॥

तदाहुर्यत्त्रयोदश पुरुषा अतियन्ति कथमेते संपदो न च्यवन्त इति या वा एतस्य सप्तमस्य पुरुषस्य संपत्सैवैतेषाꣳ सर्वेषाꣳ संपदथो आहुः प्रजापतिरेवात्मानं विधाय तस्य यत्र यत्र न्यूनमासीत्तदेतैः समापूरयत तेनो एवाऽपि संपन्न इति॥९॥

तद्धैक एकविधं प्रथमं विदधात्यथैकोत्तरमापरिमितविधान्न तथा कुर्यात्सप्तविधो वा अग्रे प्रजापतिरसृजत स आत्मानं विदधान ऐत्स एकशतविधेऽतिष्ठत स योऽर्वाचीनꣳ सप्तविधाद्विधत्त एतꣳ [६]तदा पितरंप्रजापतिं विच्छिनत्ति स इष्ट्वा पापीयान् भवति यथा श्रेयाꣳ सꣳ हिꣳसित्वाऽथ य एकशतविधमति विधत्तेऽस्मात्स सर्वस्मा इव बहिर्धा निष्पद्यते सर्वमुहीदं प्रजापतिस्तस्मादु सप्तविधमेव प्रथमं विदधीताथैकोत्तरमैकशतविधादेकशतविधं तु नातिविदधीत नाहैतं पितरं प्रजापतिं विच्छिनत्ति नो अस्मात्सर्वस्माद्बहिर्धा निष्पद्यते॥१०॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

संवत्सरो वै प्रजापतिरग्निरु सर्वे कामाः सोऽयꣳ संवत्सरꣳ प्रजापतिरकामयताग्निꣳ सर्वान्कामानात्मानमभिसञ्चिन्वीयेति स एकशतधात्मानं व्यधत्त स एकशतधात्मानं विधायाग्निꣳ सर्वान्कामानात्मानमभिसमचिनुत स सर्वे कामा अभवत्तस्मान्न कश्चन बहिर्धा कामोऽभवत्तस्मादाहुः संवत्सरः सर्वे कामा इति न ह संवत्सरात्कश्चन बहिर्धा कामोऽस्ति तथैवैतद्यजमान एकशतधात्मानं विधायाग्निꣳ सर्वान् कामानात्मानमभिसञ्चिनुते स सर्वे कामा भवति तस्मान्न कश्चन बहिर्धा कामो भवति॥१॥

स यः स संवत्सरोऽसौ स आदित्यः स एष एकशतविधस्तस्य रश्मयः शतं विधा एष एवैकशततमो य एष तपत्यस्मिन्त्सर्वस्मिन् प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्यजमान एकशतधात्मानं विधायास्मिन्त्सर्वस्मिन् प्रतितिष्ठति॥२॥

अथ वा एकशतविधः सप्तविधमभिसंपद्यत एकशतधा वा असावादित्यो विहितः सप्तसु देवलोकेषु प्रतिष्ठितः सप्त वै देवलोकाश्चतस्रो दिशस्त्रय इमे लोका एते वै सप्त देवलोकास्तेष्वेषु प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्यजमान एकशतधात्मानं विधाय सप्तसु देवलोकेषु प्रतितिष्ठति॥३॥

६. एतꣳ ह स पितरं My
एतꣳ ह स तदा पितरं TE

यद्वेवैकशतविधः सप्तविधमभिसंपद्यत एकशतधा वा असावादित्यो विहितः सप्तस्वृतुषु सप्तसु स्तोमेषु सप्तसु पृष्ठेषु सप्तसु छन्दस्सु सप्तसु प्राणेषु सप्तसु दिक्षु प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्यजमान एकशतधात्मानं विधायैतस्मिन्त्सर्वस्मिन् प्रतितिष्ठति॥४॥

यद्वेवैकशतविधः सप्तविधमभिसंपद्यत एकशतधा वा असावादित्यो विहितः सप्ताक्षरे ब्रह्मन् प्रतिष्ठितः सप्ताक्षरं वै ब्रह्मगित्येकमक्षरं यजुरिति द्वे सामेति द्वे अथ यदतोन्यद्ब्रह्मैव तद्व्यक्षरं वै ब्रह्म तदेतत्सर्वꣳ सप्ताक्षरं ब्रह्म तस्मिन्नेष प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्यजमान एकशतधात्मानं विधाय सप्ताक्षरे ब्रह्मन्प्रतितिष्ठति तस्मादु सप्तभिः-सप्तभिः परिश्रयन्ति तस्मादेकशतविधः[७] सप्तविधमभिसंपद्यते अथ वै सप्तविध एकशतविधमभिसंपद्यते॥५॥

सप्तविधो वा अग्रे प्रजापतिरसृज्यत स एतमेकशतधात्मानं विहितमपश्यत्प्राणभृत्सु पञ्चाशदिष्टकाः पञ्चाशद्यजूꣳषि तच्छतꣳ सादनं च सूददोहाश्चैकशततमे तत्समानꣳ सादयित्वा हि सूददोहसाधिवदति स एतेनैकशतविधेनात्मनेमां जितिमजयदिमां व्यष्टिं व्याश्नुत तथैवैतद्यजमान एतेनैकशतविधेनात्मनेमां जितिं जयतीमां व्यष्टिं व्यश्नुत एवमु सप्तविध एकशतविधमभिसंपद्यते स य एवैकशतविधः स सप्तविधो यः सप्तविधः स एकशतविध इति नु विधानाम्॥६॥

अथातश्चयनस्यैवान्तरोपसदौ चिनोत्येतद्वै देवा अबिभयुर्यद्वै न इममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त एताः पुरोऽपश्यन्नुपसद इमानेव लोकानिमे वै लोकाः पुरस्ताः प्रापद्यन्त ताः प्रपद्याभयेऽनाष्ट्र एतमात्मानꣳ समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमान एताः पुरः प्रपद्याभयेऽनाष्ट्र एतमात्मानꣳ सꣳस्कुरुते॥७॥

७. तस्मादेकसप्तविधः TE

यद्वेवान्तरोपसदौ[८] चिनोत्येतद्वै देवा अबिभयुर्यद्वै न इममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त एतान्वज्रानपश्यन्नुपसदो वज्रो वा उपसदस्तान्प्रापद्यन्त तान्प्रपद्याभयेऽनाष्ट्र एतमात्मानꣳ समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमान एतान्वज्रान्प्रपद्याभयेऽनाष्ट्र एतमात्मानꣳ सꣳस्कुरुते॥८॥

एतदु ह यज्ञे तपो यदुपसदस्तपो वा उपसदस्तद्यत्तपसि चीयते तस्मात्तापश्चितस्तद्वै यावदेवोपसद्भिश्चरन्ति तावत्प्रवर्ग्येण संवत्सरमेवोपसद्भिश्चरन्ति संवत्सरं प्रवर्ग्येण॥९॥

अहोरात्राणि वा उपसद आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुं तदादित्यमहोरात्रेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेषोऽहोरात्रेषु प्रतिष्ठितः॥१०॥

अथ यदि चतुर्विꣳशतिश्चतुर्विꣳशतिर्वा अर्धमासा अर्धमासा उपसद आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुं तदादित्यमर्धमासेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेषोऽर्धमासेषु प्रतिष्ठितः॥११॥

अथ यदि द्वादश द्वादश वै मासा मासा उपसद आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुं तदादित्यं मासेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेषा मासेषु प्रतिष्ठितः॥१२॥

अथ यदि षट् षड्वा ऋतव ऋतव उपसद आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुं तदादित्यमृतुषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेव ऋतुषु प्रतिष्ठितः॥१३॥

अथ यदि तिस्रस्त्रयो वा इमे लोका इमे लोका उपसद आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुं तदादित्यमेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेष एषु लोकेषु प्रतिष्ठितः॥१४॥

८. पसदो H, My

अथातश्चितिपुरीषाणामेव मीमाꣳसा मासं प्रथमा चितिर्मासं पुरीषमेतावान्वासन्तिक ऋतौ कामस्तद्यावान्वासन्तिक ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥१५॥

मासं द्वितीया मासं पुरीषमेतावान् ग्रैष्म ऋतौ कामस्तद्यावान्ग्रैष्म ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मान-मभिसञ्चिनुते॥१६॥

मासं तृतीया मासं पुरीषमेतावान्वार्षिक ऋतौ कामस्तद्यावान्वार्षिक ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥१७॥

मासं चतुर्थी मासं पुरीषमेतावाञ्छरद ऋतौ कामस्तद्यावञ्छारद ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥१८॥

अथ पञ्चम्यै चितेरसपत्ना विराजश्च प्रथमाहमुपदधाति स्तोमभागा एकैकामन्वहं ताः सकृत्सादयति सकृत्सूददोहसाधिवदति तूष्णीं मासꣳ स्तोमभागाः पुरीषमभिहरन्त्येतावान्हैमन्तिक ऋतौ कामस्तद्यावान् हैमन्तिक ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥१९॥

मासꣳ षष्ठी मासं पुरीषमेतावाञ्छैशिर ऋतौ कामस्तद्यावाञ्छैशिर ऋतौ कामस्तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुत एतावान्वै द्वादशसु मासेषु कामषट्स्वृतुषु तद्यावान्द्वादशसु मासेषु कामः षट्स्वृतुषु तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते[९]॥२०॥

अथ त्रीण्यहान्युपातियन्ति यदहः शतरुद्रियं जुहोति यदहरुपवसथो यदहः प्रसुतस्तद्यत्तेष्वहः सूपसदा चरन्ति तानि तस्य मासस्याहोरात्राण्यथ यत्प्रवर्ग्येण तदु तस्मिन्नृतावादित्यं

९. सञ्चिनोति TE, H, M

प्रतिष्ठापयत्येतावान्वै त्रयोदशसु मासेषु कामः सप्तस्वृतुषु तद्यावाꣳ स्त्रयोदशसु मासेषु कामः सप्तस्वृतुषु तं तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते॥ २१॥

स संवत्सरं प्रसुतः स्यात्सर्वं वै संवत्सरः सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्वमाप्नोति यदि संवत्सर न शक्नुयाद्विश्वजिता सर्वपृष्ठेनातिरात्रेण यजेत तस्मिन्त्सर्ववेदसं दद्यात्सर्वं वै विश्वजित्सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठोऽतिरात्रः सर्वꣳ सर्ववेदसꣳ सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्वमाप्नोति॥ २२॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

संवत्सरो वै प्रजापतिरेकशतविधस्तस्याहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतवः षष्टिर्मासस्याहोरात्राणि मासि वै संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्यन्ते चतुर्विꣳशतिरर्धमासास्त्रयोदश मासास्त्रय ऋतवस्ताः शतविधाः संवत्सर एवैकशततमी विधा॥ १॥

स ऋतुभिरेव सप्तविधः षल्ऋतवः संवत्सर एव सप्तमी विध तस्यैतस्य संवत्सरस्यैतत्तेजो य एष तपति तस्य रश्मयः शतं विधा मण्डलमेवैकशततमी विधा॥ २॥

स दिग्भिरेव सप्तविधो ये प्राच्यां दिशि रश्मयः सैका विधा ये दक्षिणायाꣳ सैका ये प्रतीच्याꣳ सैका य उदीच्याꣳ सैका य ऊर्ध्वायाꣳ सैका येऽवाच्याꣳ सैका मण्डलमेव सप्तमी विधा तस्यैतस्य परस्तात्कामप्रोलोकोऽमृतं वै कामप्रममृतमेवास्य तत्परस्तात्तद्यत्तदमृतमेतत्तद्यदेतद-र्चिर्दीप्यते॥ ३॥

तदेतद्वसु चित्रꣳ राधस्तदेष सविता विभक्ताभ्यः प्रजाभ्यो विभजत्यप्योषधिभ्योऽपि वनस्पतिभ्यो

भूय इव ह त्वेकाभ्यः प्रयच्छति कनीय इवैकाभ्यस्तद्याभ्यो भूयः प्रयच्छति ता ज्योक्तमां जीवन्ति याभ्यः कनीयः कनीयस्ताः॥४॥

तदेतदृचाभ्यनूक्तं[1] विभक्तारꣳ हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः सवितारं नृचक्षसमिति तदेतत्सर्वमायुर्दीर्घमनन्तꣳ हि तद्यदिदमाहुर्दीर्घं त आयुरस्तु सर्वमायु[2] रिहीत्येष ते लोक एतत्तेऽस्त्विति हैवैतत्॥५॥

पश्यन्ती वाग्वदति तदेतदेकशतविधेन वैवासव्यꣳ शतायुतया वा य एवैकशतविधं विधत्ते यो वा शतं वर्षाणि जीवति सहैवैतदमृतमाप्नोति तस्माद्ये चैतद्विदुर्ये च न लोक्या शतायुतेत्येवाहुस्तस्मादु ह न पुरायुषः स्वकामी प्रेयादलोक्यꣳ हैत उ वाव लोका यदहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरः॥६॥

तद्येऽर्वाग्विꣳशेषु वर्षेषु प्रयन्त्यहोरात्रेषु तेषु[3] लोकेषु सृज्यन्ते[4]ऽथ ये परोविꣳशेष्वर्वाक्चत्वारिꣳशेष्वर्धमासेषु तेऽथ ये परश्चत्वारिꣳशेष्वर्वाक्षष्ठेषु मासेषु तेऽथ ये परः षष्ठेष्वर्वागशीतेष्वृतुषु तेऽथ ये परोऽशीतेष्वर्वाक्शतेषु संवत्सरे तेऽथ य एव शतं वर्षाणि यो वा भूयाꣳसि जीवति स हैवैतदमृतमाप्नोति॥७॥

बहुभिर्ह वै यज्ञैरेकमहरेका रात्रिर्मिता स य एवैकशतविधं विधत्ते यो वा शतं वर्षाणि जीवति स हैवैनदद्धातमामाप्नोत्येष वा एकशतविधं विधत्ते य एनꣳ संवत्सरं बिभर्ति तस्मादेनꣳ संवत्सरभृतमेव चिन्वीतेत्यधिदेवतम्॥८॥

१. तदेतद्दृचाभ्युक्तं PI, TE (श्यनूक्तं)
२. आयुरेही H
३. ते लोकेषु My
४. सज्यन्ते H, TE

अथाधियज्ञं यानमूनेकशतमुद्वाहून्पुरुषान्मिमीते स विधैकशतविधः स चितिभिरेव सप्तविधः षळृतव्यवत्यश्चितयोऽग्निरेव सप्तमी विधा स उ वा इष्टकैकशतविधो याः पञ्चाशत्प्रथमा इष्टका याश्चोत्तमास्ताः शतं विधा अथ या एतदन्तरेणेष्टका उपधीयन्ते सैवैकशततमी विधा॥९॥

स उ एव यजुस्तेजा यजुरेकशतविधो यानि पञ्चाशत्प्रथमानि यजूꣳषि यानि चोत्तमानि ताः शतं विधा अथ यान्येतदन्तरेण यजूꣳषि क्रियन्ते सैवैकशततमी विधैवमु सप्तविध एकशतविधो भवति स यः शतायुतायां कामो य एकशतविधेये सप्तविधेन हैव तमेवंविदाप्नोति॥१०॥

एवं वाव सर्वे यज्ञा एकशत विधा अग्निहोत्रादृग्भिर्यजुर्भिः पदैरक्षरैः कर्मभिः सामभिः स यः शतायुतायां कामो य एकशतविधे यः सप्तविधे यज्ञेन यज्ञेन हैव तमेवंविदाप्नोतीत्यु एवाधियज्ञम्॥११॥

अथाध्यात्मं पञ्चेमाश्चतुर्विधा अङ्गुलयो द्वे कल्कुषी दोरꣳ सफलकं चाक्षश्च तत्पञ्चविꣳशतिरेवमिमानीतराण्यङ्गानि ताः शतं विधा आत्मैवैकशततमी विधोक्तꣳ सप्तविधतायै॥१२॥

स उ एव प्राणतेजाः प्राणैकशतविधोन्वङ्गमङ्गेऽङ्गे हि प्राणः स यःशतायुतायां कामो य एकशतविधे यः सप्तविधे यः सर्वेषु यज्ञेषु विद्यया हैव तमेवंविदाप्नोति सर्वैर्हि यज्ञैरात्मानꣳ संपन्नं विदे॥१३॥

त्रीणि वा इमानि पञ्चविधानि संवत्सरोऽग्निः पुरुषस्तेषां पञ्च विधा अन्नं पानꣳ श्रीर्ज्योतिरमृतं

यदेव संवत्सरेऽन्नं तदन्नं या आपस्तत्पानꣳ रात्रिरेव श्रीः श्रियाꣳ हैतद्रात्र्याꣳ सर्वाणि भूतानि संवसन्त्यहर्ज्योतिरादित्योऽमृतमित्यधिदेवतम्॥१४॥

अथाधियज्ञं यदेवाग्नावन्नमुपधीयते तदन्नं या आपस्तत्पानं परिश्रित एव श्रीस्तद्धि रात्रीणाꣳ रूपं यजुष्मत्यो ज्योतिस्तध्यह्नाꣳ रूपमग्निरमृतं तद्ध्यादित्यस्य रूपमित्यु एवाधियज्ञम्॥१५॥

अथाध्यात्मं यदेव पुरुषेऽन्नं तदन्नं या आपस्तत्पानमस्थीन्येव श्रीस्तद्धि परिश्रिताꣳ रूपं मज्जानो ज्योतिस्तद्धि यजुष्मतीनाꣳ रूपं प्राणोऽमृतं तद्ध्यग्ने रूपं प्राणोऽग्निः प्राणोऽमृतमित्यु वा आहुः॥१६॥

अन्नाद्वा अशनाया निवर्तते पानात्पिपासा श्रियै पाप्मा ज्योतिषस्तमोऽमृतान्मृत्युर्नि ह वा अस्मादेतानि सर्वाणि वर्तन्तेऽपपुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति य एवं वेद तदेतदमृतमित्येवामुत्रोपासीतायुरितीह प्राण इति हैक उपासते प्राणोऽग्निः प्राणोऽमृतमिति वदन्तो न तथा विद्यादध्रुवं वै तद्यत्प्राणस्तं ते विष्याभ्यायुषो न मध्यादिति ह्यपि यजुषाभ्युक्तं तस्मादेनदमृतमित्येवामुत्रोपासीतायुरितीह तथो ह सर्वमायुरेति॥१७॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्राणो गायत्री चक्षुरुष्णिग्वागनुष्टुप्मनो बृहती श्रोत्रं पङ्क्तिर्य एवायं प्रजननः प्राण एष त्रिष्टुबथ योऽयमवाङ् प्राण एष जगती तानि वा एतानि सप्त छन्दांसि चतुरुत्तराण्यग्नौ क्रियन्ते॥१॥

प्राणो गायत्रीति तद्य एव प्राणस्य महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं प्राणस्यैवैतद्वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वतः प्राण उत्क्रामेत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष गायत्रीः सञ्चितो भवति॥२॥

चक्षुरुष्णिगिति तद्य एव चक्षुषो महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं चक्षुष एवैतद्वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वतश्चक्षुरुत्क्रामेत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष उष्णिहः सञ्चितो भवति॥३॥

वागनुष्टुबिति तद्य एव वाचो महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं वाच एवैतद्वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वतो वागुत्क्रामेत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेषोऽनुष्टुभः सञ्चितो भवति॥४॥

मनो बृहतीति तद्य एव मनसो महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं मनस एवैतद्वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वतो मन उत्क्रामेत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष बृहती सञ्चितो भवति॥५॥

श्रोत्रं पङ्क्तिरिति तद्य एव श्रोत्रस्य महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं श्रोत्रस्यैवैतद्वीर्यं यद्ध्यस्य

चिन्वतः श्रोत्रमुत्क्रामेत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष पङ्क्तीः सञ्चितो भवति॥६॥

य एवायं प्रजननः प्राण एष त्रिष्टुबिति तद्य एवैतस्य प्राणस्य महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वत एष प्राण आलुभ्येत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष त्रिष्टुभः सञ्चितो भवति॥७॥

अथ योऽयमवाङ् प्राण एष जगतीति तद्य एवैतस्य प्राणस्य महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यं यद्ध्यस्य चिन्वत एष प्राण आलुभ्येत्तत एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष जगतीः सञ्चितो भवति तानि वा एतानि सप्त छन्दाꣳसि चतुरुत्तराण्यन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितानि सप्तमे पुरुषे प्राणा अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितास्तद्यावन्तमेवंविच्छन्दसां गणमन्वाह छन्दसश्छन्दसो हैवास्य सोऽनूक्तो भवति स्तुतो वा शस्तोवोपहितो वा॥८॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

तदाहुः किं छन्दः का देवताग्नेः शिर इति गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता शिर इति किं छन्दः का देवता ग्रीवा इत्युष्णिक्छन्दः सविता देवता ग्रीवाः॥१॥

किं छन्दः का देवतानूकमिति बृहती छन्दो बृहस्पतिर्देवतानूकम्॥२॥

किं छन्दः का देवता पक्षाविति बृहद्रथन्तरे छन्दो द्यावापृथिवी देवते पक्षौ॥३॥

किं छन्दः का देवता मध्यमिति त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता मध्यम्॥४॥

किं छन्दः का देवता श्रोणी इति जगती छन्द आदित्यो देवता श्रोणी॥५॥

किं छन्दः का देवता यस्मादिदं प्राणाद्रेतः सिच्यत इत्यतिच्छन्दाश्छन्दः प्रजापतिर्देवता॥६॥

किं छन्दः का देवता योऽयमवाङ् प्राण इति यज्ञायज्ञियं छन्दो वैश्वानरो देवता॥७॥

किं छन्दः का देवतोरू इत्यनुष्टुप् छन्दो विश्वेदेवा देवतोरू॥८॥

किं छन्दः का देवताष्ठीवन्ताविति पङ्क्तिश्छन्दो मरुतो देवताष्ठीवन्तौ॥९॥

किं छन्दः का देवता प्रतिष्ठे इति द्विपदा छन्दो विष्णुर्देवता प्रतिष्ठे॥१०॥

किं छन्दः का देवता प्राणा इति विच्छन्दाश्छन्दो वायुर्देवता प्राणाः॥११॥

किं छन्दः का देवतो नातिरिक्तानीति न्यूनाक्षरा छन्द आपो देवतो नातिरिक्तानि सैषात्मविद्यैवैतन्मयो हैवैता देवता एतमात्मानमभिसंभवति न होत्राण्यालोक्यताया आशीरस्ति॥१२॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

धीरो ह शातपर्णेयो महाशालं जाबालमुपोत्ससाद तꣳ होवाच किं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति वाचमिति यस्तमग्निं वेद किꣳ स भवतीति वाग्मी भवतीति होवाच नैनं वाग्जहातीति॥१॥

वेत्थाग्निमिति होवाच किमेव मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति चक्षुरिति यस्तमग्निं वेद किꣳ स भवतीति चक्षुष्मान्भवतीति होवाच नैनं चक्षुर्जहातीति॥२॥

वेत्थाग्निमिति होवाच किमेव मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति मन इति यस्तमग्निं वेद किꣳ स भवतीति मनस्वी भवतीति होवाच नैनं मनो जहातीति॥३॥

वेत्थाग्निमिति होवाच किमेव मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति श्रोत्रमिति यस्तमग्निं वेद किꣳ स भवतीति श्रोत्रवान्भवतीति होवाच नैनꣳ श्रोत्रं जहातीति॥४॥

वेत्थाग्निमिति होवाच किमेव मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति य एतत्सर्वमग्निस्तं वेदेति तस्मिन् होक्त उपावरुरोहाधीहि भोस्तमग्निमिति॥५॥

स होवाच प्राणो वाव सोऽग्निर्यदा वै पुरुषः स्वपिति प्राणं तर्हि वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणं मनः प्राणꣳ श्रोत्रं यदा प्रबुध्यते प्राणादेवाधि पुनर्जायन्त इत्यध्यात्मम्॥६॥

अथाधिदेवतं या वै सा वागग्निरेव स यत्तच्चक्षुरसौ स आदित्यो यत्तन्मन एष स चन्द्रमा यत्तच्छ्रोत्रं दिश एव तदथ यः स प्राणोऽयमेव स वायुर्योऽयं पवते यदा वा अग्निरनुगच्छति वायुं तर्ह्यनूद्वाति तस्मादेनमुदवासीदित्याहुर्वायुꣳ ह्यनूद्वाति यदादित्योऽस्तमेति वायुं तर्हि प्रविशति वायुं चन्द्रमा वायौ दिशः प्रतिष्ठिता वायोरेवाधि पुनर्जायन्ते स यदैवंविदस्माँल्लोकात्प्रैति वाचैवाग्निमप्येति चक्षुषादित्यं मनसा चन्द्रꣳ श्रोत्रेण दिशः प्राणेन वायुꣳ स एतन्मय एव भूत्वैतासां देवतानां यां यां कामयते सा भूत्वैलयति[1]॥७॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

श्वेतकेतुर्हारुणेयो यक्ष्यमाण आस तꣳ ह पितोवाच कानृत्विजोऽवृथा इति॥१॥

१. भूत्वेलयति TE, H, My

स होवाचायं न्वेव मे वैश्वावसव्यो होतेति तꣳ ह पप्रच्छ वेत्थ ब्राह्मण वैश्वावसव्य चत्वारि महान्ती३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि महतां महान्ती३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानी३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानां व्रतानी३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि क्यानी३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि क्यानां क्यानी३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चतुरोऽर्का३ निति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चतुरोऽर्काणामर्का३निति वेद भो३ इति होवाच॥ २॥

वेत्थार्कमित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कपर्णे इत्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कपुष्पे इत्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्ककोश्यावित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कसमुद्गावित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्काष्ठीलामित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कमूलमित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति॥ ३॥

स ह वै यत्तदुवाच वेत्थ चत्वारि महान्ति वेत्थ चत्वारि महतां महान्तीत्यग्निर्महाꣳस्तस्य महतो महदोषधयश्च वनस्पतयश्च तद्धयस्यान्नं वायुर्महाꣳस्तस्य महतो महदापस्तद्धय-स्यान्नमादित्यो महाꣳस्तस्य महतो [1]महच्चन्द्रमास्तद्धयस्यान्नं पुरुषो महाꣳस्तस्य महतो महत्पशवस्तद्धयस्यान्नमेतान्येव चत्वारि महान्त्येतान्येव चत्वारि महतां महान्त्येतान्येव चत्वारि व्रतान्येतानि चत्वारि व्रतानां व्रतान्येतान्येव चत्वारि क्यान्येतानि चत्वारि क्यानां क्यान्येत एव चत्वारोऽर्का एते चत्वारोऽर्काणामर्काः॥ ४॥

अथ ह वै यत्तदुवाच वेत्थार्कमिति पुरुषꣳ हैव तदुवाच वेत्थार्कपर्णे इति कर्णौ हैव तदुवाच वेत्थार्कपुष्पे इत्यक्षिणी हैव तदुवाच वेत्थार्ककोश्याविति नासिके हैव तदुवाच वेत्थार्कसमुद्गावित्योष्ठौ हैव तदुवाच वेत्थार्क धाना इति दन्तान् हैव तदुवाच वेत्थार्काष्ठीलामिति जिह्वाꣳ हैव तदुवाच वेत्थार्कमूलमित्यन्नꣳ हैव तदुवाच स एषोऽग्निरर्को यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निमर्कं पुरुषमुपास्तेऽयमहमग्निरर्कोस्मीति विद्यया हैवास्यैष आत्मन्नग्निरर्कश्चितो भवति॥ ५॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

१. महश्चन्द्रमा TE

पञ्चमं ब्राह्मणम्

अयं वाव यजुर्योऽयं पवत एष हि यन्नेवेदꣳ सर्वं जनयत्येतं यन्तमिदमनु प्रजायते तस्माद्वायुरेव यजुरयमेवाकाशो जूर्यदिदमन्तरिक्षमेतꣳ ह्याकाशमनु जवते तदेतद्यजुर्वायुश्चान्तरिक्षं च यच्च जूश्च तस्माद्यजुरेष एव यदेष ह्येति तदेतद्यजुर्ऋक्सामयोः प्रतिष्ठितमृक्सामे वहतस्तस्मात्समानैरेवाध्वर्युर्ग्रहैः कर्मकरोत्यन्यान्यन्यानि स्तुतशस्त्राणि भवन्ति यथा पूर्वाभ्याꣳ स्यन्त्वा पराभ्यां धावयेत्तादृक्तदग्निरेव पुरोऽग्निꣳ हि पुरस्कृत्येमाः प्रजा उपासत आदित्य एव चरणं यदाह्येवैष उदेत्यथैदꣳ सर्वं चरति तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतम्॥१॥

अथाध्यात्मं प्राण एव यजुः प्राणो हि यन्नेवेदꣳ सर्वं जनयति प्राणं यन्तमिदमनु प्रजायते तस्मात्प्राण एव यजुरयमेवाकाशो जूर्योऽयमन्तरात्मन्नाकाश एतꣳ ह्याकाशमनु जवते तदेतद्यजुः प्राणश्चाकाशश्च यच्च जूश्च तस्माद्यजुः प्राण एव यत्प्राणो ह्येत्यन्नमेव यजुरन्नेन हि जायतेऽन्नेन जवते तदेतद्यजुरन्ने प्रतिष्ठितमन्नं वहति तस्मात्समान एव प्राणेऽन्यदन्यदन्नं धीयते मन एव पुरो मनो हि प्रथमं प्राणानां चक्षुरेव चरणं चक्षुषाह्ययमात्मा चरति तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितꣳ स यो हैतदेवं यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं वेद॥२॥

अरिष्टो हैवानार्तः स्वस्ति यज्ञस्योदृचमश्नुतेथो[1]स्वानाꣳ श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्य एवं वेद य उ हैवंविदꣳ स्वेषु प्रति प्रतिर्बुभूषति न हैवालं भार्येभ्यो भवत्यथ य एवैतमनुभवति यो वै तमनु भार्यान्बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भवति॥३॥

१. अश्नुते स्वाना ः TE

तदेतज्ज्येष्ठं ब्रह्म नह्येतस्मात्किञ्चन ज्यायोऽस्ति ज्येष्ठो ह वै श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरवत्स यो हैतदेवं ब्रह्मापूर्वमपरवद्वेद न हास्मात्कश्चन श्रेयान्त्समानेषु भवति श्रेयाꣳ सः श्रेयाꣳसो हैवास्मादपरपुरुषा[२] जायन्ते तस्माद्योऽस्माज्ज्यायान्त्स्याद्दिशोऽस्मात्पूर्वा इत्युपासीत तथा हैनं न हिनस्ति॥४॥

तस्य वा एतस्य यजुषो रस एवोपनिषत्तस्माद्यावन्मात्रेण यजुषाध्वर्युर्ग्रहं गृह्णाति स उभे स्तुतशस्त्रे अनुविभववत्युभे[३] स्तुतशस्त्रे अनुव्यश्नुते तस्माद्यावन्मात्र इवान्नस्य रसः सर्वमन्नमवति सर्वमन्नमनुव्येति तृप्तिरेवास्य गतिस्तस्माद्यदान्नस्य तृप्यत्यथ संगत[४] इव मन्यत आनन्द एवास्य विज्ञानमात्मानन्दात्मानो हैव सर्वे देवाः सा हैषैव देवानामद्धा विद्या स ह स न मनुष्यो य एवंविद्देवानांꣳ हैव स एकः॥५॥

एतद्धस्म वै तद्विद्वान्प्रियव्रतो रौहिणायन आह वायुं वान्तमानन्दस्त आत्मेतो वा वाहीतो वेति स ह स्म तथैव वाति तस्माद्यां देवेष्वाशिषमिच्छेदेतेनैवोपतिष्ठेतानन्दो व[५] आत्मासौ मे कामः स मे समृध्यतामिति सꣳ हैवास्मै स काम ऋध्यते यत्कामो भवत्येताꣳ ह वै तृप्तिमेतां गतिमेतमानन्दमेतमात्मानमभिसंभवति य एवं वेद॥६॥

तदेतद्यजुरुपाꣳश्वनिरुक्तं प्राणो वै यजुरुपाꣳश्वायतनो वै प्राणस्तद्य एनं निर्ब्रुवन्तं ब्रूयादनिरुक्तां देवतां निरवोचत्प्राण एनꣳ हास्यतीति तथा हैव स्यात्तस्य ह यो निरुक्तमाविर्भावं वेदाविर्भवति

२. पुरुषो TE
३. अनुविभवत्युथे MD
४. स गत TE, My, K
५. आनन्दो न आत्मा My

कीर्त्या यशसोपाꣳशु यजुषाध्वर्युर्ग्रहं गृह्णाति गृहीतः सन्न आविर्भवत्युपाꣳशु यजुषाग्निं चिनोति चितः सञ्चित आविर्भवत्युपाꣳशु यजुषा हविर्निर्वपति शृतं निष्ठितमाविर्भवत्येवं यत्किञ्चोपाꣳशु करोति कृतं निष्ठितमाविर्भवति तस्य ह य एतमेवं निरुक्तमाविर्भावं वेदाविर्भवति कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन क्षिप्र उ हैवाविदं गच्छति स ह यजुरेव भवति यजुषैनमाचक्षते॥७॥इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वꣳ स्तमुखायां योनौ रेतो भूतमसिञ्चन्योनिर्वा उखा तस्मा एतत्संवत्सरेऽन्नꣳ समस्कुर्वन्योऽयमग्निश्चितस्तदात्मना पर्यदधुस्तदात्मना परिहितमात्मैवा भवत्तस्मादन्नमात्मना परिमितमात्मैव भवति॥१॥

तथैवैतद्यजमान आत्मानमुखायां योनौ रेतो भूतꣳ सिञ्चति योनिर्वा उखा तस्मा एतत्संवत्सरेऽन्नꣳ सꣳस्करोति योऽयमग्निश्चितस्तदात्मना परिदधाति तदात्मना परिहितमात्मैव भवति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति॥२॥

तं निदधाति वौषळिति वौगिति वा एष षळितीदꣳ षळ्चितिकमन्नं कृत्वास्मा अपि दधात्यात्मसंमितं यदु वा आत्मसंमितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति॥३॥

स एष एवार्को यमेतमत्राग्निमाहरन्ति तस्यैतदन्नं क्यं योऽयमग्निश्चितस्तदर्क्यं यजुष्ट एष एव महाꣳस्तस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतꣳ सामत एष उ एवोक्तस्यैतदन्नं थं तदुक्थमृक्तस्तदेतदेकꣳ स त्रेधा ख्यायते॥४॥

अथेन्द्राग्नी वा असृज्येतां ब्रह्म च क्षत्रं चाग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः क्षत्रं तौ सृष्टौ नानैवास्तां तावब्रूतां न वा इत्थꣳ सन्तौ शक्ष्यावः प्रजाः प्रजनयितुमेकꣳ रूपमुभावसावेति तावेकꣳ रूपमुभावभवताम्॥५॥

तौ यौ ताविन्द्राग्नी एतौ तौ[1] रुक्मश्च पुरुषश्च रुक्म एवेन्द्रः पुरुषोऽग्निस्तौ हिरण्यमयौ भवतो ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरिन्द्राग्नी अमृतꣳ हिरण्यममृतमिन्द्राग्नी॥६॥

१. तौ TE

तावेताविन्द्राग्नी एव चिन्वन्ति यद्धि किञ्चैष्टकमग्निरेव तत्तस्मात्तदग्निना पचन्ति यद्धि किञ्चाग्निना पञ्चन्त्यग्निरेव तदथ यत्पुरीषꣳ स इन्द्रस्तस्मात्तदग्निना न पचन्ति नेदग्निरेवासन्नेन्द्र इति तस्मादेताविन्द्राग्नी एवं चितौ॥७॥

अथ यश्चितेऽग्निर्निधीयते तदेकꣳ रूपमुभौ भवतस्तस्मात्तावेतेनैव रूपेणेमाः प्रजाः प्रजनयतः सैषैकेवेष्टकाग्निरेव तामेष सर्वोऽग्निरभिसंपद्यते सैवेष्टका संपत्तदेतदेकमेवाक्षरं वौगिति तदेष सर्वोऽग्निरभिसंपद्यते सैवाक्षरसंपत्॥८॥

तद्धैतत्पश्यन्नृषिरभ्यनूवाद भूतं भविष्यत्प्रस्तौमि महद्ब्रह्मैकमक्षरं बहु ब्रह्मैकमक्षरमित्येतद्ध्येवाक्षरꣳ सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्यभिसंपद्यन्ते तदेतद्ब्रह्म च क्षत्रं चाग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः क्षत्रमिन्द्राग्नी वै विश्वेदेवा विळु विश्वेदेवास्तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विट्॥९॥

एतद्ध स्म वै तद्विद्वाञ्छ्यापर्णः सायकायन आह यद्वै म इदं कर्म समाप्स्यत ममैव प्रजा सल्वानाꣳ राजानोऽभविष्यन्मम ब्राह्मणा मम वैश्या यत्तु म एतावत्कर्मणः समापि तेन म उभयथा सल्वान् प्रजातिरेक्ष्यत इति स एष एव श्रीरेष यश एषोऽन्नाद एतद्ध वै तच्छाण्डिल्यो वामकक्षायणाय प्रोच्योवाच श्रीमान्यशस्व्यन्नादो भविष्यसीति श्रीमान्ह वै यशस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद॥१०॥

स एषोऽग्निः प्रजापतिरेव ते देवा एतमग्निं प्रजापतिꣳ सꣳस्कृत्याथास्मा एतत्संवत्सरेऽन्नꣳ समस्कुर्वन्य एष महाव्रतीयो ग्रहः॥११॥

तमध्वर्युर्ग्रहेण गृह्णाति यद्गृह्णाति तस्माद्ग्रहस्तस्मिन्नुद्गाता महाव्रतेन रसं दधाति सर्वाणि हैतानि सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिन्त्सर्वैः सामभी रसं दधाति तस्मिन् होता महतोक्थेन रसं दधाति

सर्वा हैता ऋचो यन्महदुक्थं तदस्मिन्त्सर्वाभिर्ऋग्भी रसं दधाति ते यदा स्तुवते यदानुशꣳसति॥१२॥

अथास्मिन्नेतं वषट्कृते जुहोति वौगिति वा एष षळितीदꣳ षळ्विधमन्नं कृत्वास्मा अपिदधात्यात्मसंमितं यदु वा आत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति॥१३॥

स एष एवार्को योऽयमग्निश्चितस्तस्यैतदन्नं क्यमेष महाव्रतीयो ग्रहस्तदर्क्यं यजुष्ट एष एव महाꣳस्तस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतꣳ सामत एष उ एवोक्तस्यैतदन्नं थं तदुक्थमृक्तस्तदेतदेकꣳ स त्रेधा ख्यायते॥१४॥

स एष संवत्सरः प्रजापतिरग्निस्तस्यार्धमेव सावित्राण्यर्धं वैश्वकर्मणान्यष्टावेवास्य कला सावित्राण्यष्टौ वैश्वकर्मणान्यथ यदेतदन्तरेण कर्म क्रियते स एव सप्तदशः प्रजापतिर्यो वै कला मनुष्याणामक्षरं तद्देवानाम्॥१५॥

तद्वै लोमेति द्वे अक्षरे त्वगिति द्वे असृगिति द्वे मेद इति द्वे माꣳसमिति द्वे स्नावेति द्वे अस्थीति द्वे मज्जेति द्वे ताः षोडश कला अथ य एतदन्तरेण प्राणः सञ्चरति स एव सप्तदशः प्रजापतिः॥१६॥

तस्मा एतस्मै प्राणायैताः षोडश कला अन्नमभिहरन्ति ता यदानभिहर्तुं ध्रियन्तेऽथैता एव जग्ध्वोत्क्रामति तस्मादु हैतदशिशिषतस्तृप्रमिव[२] भवति प्राणैरद्यमानस्य तस्मादु हैतदुपतापी कृश-इव भवति प्राणैर्हि जग्धो भवति॥१७॥

२. तृप्तमिव K

तस्मा एतस्मै सप्तदशाय प्रजापतय एतत्सप्तदशमन्नꣳ समस्कुर्वन्य एष सौम्योऽध्वरोऽथ या अस्य ताः षोडश कला एते ते षोडशर्त्विजस्तस्मान्न सप्तदशमृत्विजं कुर्वीत नेदतिरेचयानीत्यथ य एवात्र रसो या आहुतयो हूयन्ते तदेव[३] सप्तदशमन्नं ते यदा स्तुवते यदानुशꣳसति॥१८॥

अथास्मिन्नेतं वषट्कृते जुहोति वौगिति वा एष षळतीदꣳ षळिवधमन्नं कृत्वास्मा अपि दधात्यात्मसंमितं यदु वाऽत्मसंमितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति॥१९॥

स एष एवार्को योऽयमग्निश्चितस्यैतदन्नं क्यमेष सौम्योऽध्वरस्तदर्क्यं यजुष्ट एष एव महाꣳस्तस्यैतदन्नं व्रतं तन्ममहाव्रतꣳ सामत एष उ एवोक्तस्यैतदन्नं थं तदुक्थमृक्तस्तदेतदेकꣳ स त्रेधा ख्यायते॥२०॥

स एतेनान्नेन सहोर्ध्व उदक्रामत्स यः स उदक्रामदसौ स आदित्योऽथ येन तेनान्नेन सहोदक्रामदेष स चन्द्रमाः॥२१॥

स एष एवार्को य एष तपति तस्यैतदन्नं क्यमेष चन्द्रमास्तदर्क्यं यजुष्ट एष एव महाꣳस्तस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतꣳ सामत एष उ एवोक्तस्यैतदन्नं थं तदुक्थमृक्तस्तदेतदेकꣳ स त्रेधा ख्यायत इत्यधिदेवतम्॥२२॥

अथाध्यात्मं प्राणो वा अर्कस्तस्यान्नमेव क्यं तदर्क्यं यजुष्टः प्राण एव महाꣳस्तस्यान्नमेव व्रतं तन्महाव्रतꣳ सामतः प्राण उ एवोक्तस्यान्नमेव थं तदुक्थमृक्तस्तदेतदेकꣳ स त्रेधा ख्यायते स एष एवैवैषोऽधिदेवतमयमध्यात्मम्॥२३॥इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

३. तदेतप्सप्तदश My, H

द्वितीयं ब्राह्मणम्

संवत्सरो वै प्रजापतिरग्निः सोमो राजा चन्द्रमाः सह स्वयमेवात्मानं प्रोचे यज्ञवचसे राजस्तंबायनाय यावन्ति वाव मे ज्योतीꣳषि तावत्यो म इष्टका इति तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य प्रजापतेः सप्त च शतानि विꣳशतिश्चाहोरात्राणि ज्योतीꣳषि ता इष्टकाः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मत्यः सोऽयꣳ संवत्सरः प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि ससृजे यच्च प्राणि यच्चाप्राणमुभयान्देवमनुष्यान्त्स सर्वाणि भूतानि सृष्ट्वा रिरिचान इव मेने स मृत्योर्बिभयाञ्चकार॥१॥

स हेक्षां चक्रे कथं न्वहमिमानि सर्वाणि भूतानि पुनरात्मन्नवपेय पुनरात्मन् दधीय कथं न्वहमेवैषाꣳ सर्वेषां भूतानां पुनरात्मा स्यामिति॥२॥

स द्वेधात्मानं व्यौहत्षष्टिश्च त्रीणि च शतान्यन्यतरस्येष्टका अभवन्नेवमन्यतरस्य स न व्याप्नोत्॥३॥

त्रीनात्मनोऽकुरुत तिस्रस्तिस्रोऽशीतय एकैकस्येष्टका अभवन्त्स नैव व्याप्नोच्चतुर आत्मनोऽकुरुताशीति- शतेष्टकान्त्स नैव व्याप्नोत्॥४॥

पञ्चात्मनोऽकुरुत चतुश्चत्वारिꣳशꣳ शतमेकैकस्येष्टका अभवन्त्स नैव व्याप्नोत्॥५॥

षळात्मनोऽकुरुत विꣳशतिशतेष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्न सप्तधा व्यभवत्॥६॥

अष्टावात्मनोऽकुरुत नवतीष्टकान्त्स नैव व्याप्नोत्॥७॥

नवात्मनोऽकुरुताशीतीष्टकान्त्स नैव व्याप्नोत्॥८॥

दशात्मनोऽकुरुत द्वासप्ततीष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्नैकादशधा व्यभवत्॥९॥

द्वादशात्मनोऽकुरुत षष्टीष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्न त्रयोदशधा व्यभवन्न चतुर्दशधा॥१०॥

पञ्चदशात्मनोऽकुरुताष्टाचत्वारिꣳ शदिष्टकान्त्स नैव व्याप्नोत्॥११॥

षोळशात्मनोऽकुरुत पञ्चचत्वारिꣳ शदिष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्न सप्तदशधा व्यभवत्॥१२॥

अष्टादशात्मनोऽकुरुत चत्वारिꣳशदिष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्नैकान्नविꣳशतिधा व्यभवत्॥१३॥

विꣳशतिमात्मनोऽकुरुत षळ्त्रिꣳशदिष्टकान्त्स नैव व्याप्नोन्नैकविꣳशतिधा व्यभवन्न द्वाविꣳशतिधा न त्रयोविꣳशतिधा॥१४॥

चतुर्विꣳशतिमात्मनोऽकुरुत त्रिꣳशदिष्टकान्त्सोऽत्रातिष्ठत पञ्चदशे व्यूहे तद्यत्पञ्चदशे व्यूहेऽतिष्ठत तस्मात्पञ्चदशापूर्यमाणस्य रूपाणि पञ्चदशापक्षीयमाणस्य॥१५॥

अथ यच्चतुर्विꣳशतिमात्मनोऽकुरुत तस्माच्चतुर्विꣳशत्यर्धमासः संवत्सरः स एतैश्चतुर्विꣳशत्या त्रिꣳशदिष्टकैरात्मभिर्न व्यभवत्स पञ्चदशान्हो रूपाण्यपश्यदात्मनस्तन्वो मुहूर्ताँल्लोकम्पृणाः पञ्चदशैव रात्रेस्तद्यन्मुहुस्त्रायन्ते तस्मान्मुहूर्ता अथ यत्क्षुद्राः सन्त इमाँल्लोकानापूरयन्ति तस्माल्लोकम्पृणाः॥१६॥

एष वा इदꣳ सर्वं पचत्यहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेण तदमुना पक्वमयं पचति पक्वस्य पक्तेति ह स्माह भारद्वाजोऽग्निममुना हि पक्वमयं पचतीति॥१७॥

तानि संवत्सरे दश च सहस्राण्यष्टौ च शतानि समपद्यन्त सोऽत्रातिष्ठत दशसु च सहस्रेष्वष्टासु च शतेषु॥१८॥

अथ सर्वाणि भूतानि पर्यैक्षत्स[४] त्रय्यामेव विद्यायाꣳ सर्वाणि भूतान्यपश्यदत्र हि सर्वेषां छन्दसामात्मा सर्वेषाꣳ स्तोमानाꣳ सर्वेषां प्राणानाꣳ सर्वेषां देवानामेतद्वा अस्त्येतद्ध्यमृतं यद्ध्यमृतं तद्ध्यस्त्येतदु तद्यन्मर्त्यम्॥१९॥

स ऐक्षत प्रजापतिस्त्रय्यां वाव विद्यायाꣳ सर्वाणि भूतानि हन्त त्रयीमेव विद्यामात्मानमभिसꣳस्करवा इति॥२०॥

स ऋचो व्यौहद्द्वादश बृहतीसहस्राण्येतावत्यो हर्चो याः प्रजापतिसृष्टास्तास्त्रिꣳशत्तमे व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठन्त ता यत्त्रिꣳशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठन्त तस्मात्त्रिꣳशन्मासस्य रात्रयोऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्त प्रजापतिस्ता अष्टाशतꣳ[५] शतानि पङ्क्तयोऽभवन्॥२१॥

अथेतरौ[६] वेदौ व्यौहद्द्वादशैव बृहतीसहस्राण्यष्टौ यजुषां चत्वारि साम्नामेतावद्धैतयोर्वेदयोर्यत्प्रजापतिसृष्टं तौ त्रिꣳशत्तमे व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठेतां तौ यत्त्रिꣳशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठेतां तस्मात्त्रिꣳशन्मासस्य रात्रयोऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्तः प्रजापतिस्ता अष्टाशतमेव शतानि पङ्क्तयोऽभवन्॥२२॥

ते सर्वे त्रयो वेदा दश च सहस्राण्यष्टौ च शतान्यशीतीनामभवन्त्स मुहूर्तेन मुहूर्तेनैवाशीतिमाप्रोत्[७] मुहूर्तेन मुहूर्तेनाशीतिः समपद्यत॥२३॥

स एषु त्रिषु लोकेषूखायां[८] योनौ रेतो भूतमात्मानमसिञ्चच्छन्दोमयꣳ स्तोममयं प्राणमयं देवतामयं तस्यार्धमासे प्रथम आत्मा समस्क्रियत दवीयसि परो दवीयसि परः संवत्सर एव सर्वः कृत्स्नः समस्क्रियत तद्यत्परिश्रितमुपाधत्त तद्रात्रिमुपाधत्त तदनु पञ्चदश मुहूर्तान्मुहूर्तानु पञ्चदशाशीतीरथ यद्यजुष्मतीमुपाधत्त तदहरुपाधत्त तदनु पञ्चदशमेतां[९] त्रयीं

४. Parasmaipada
५. ता शतमेव शतानि MD
६. This kaṇḍikā is not in MD
७. मुहूर्तेनाशीतिमाप्नोत् V2
८. त्रिलोकेषूखायां TE
९. पञ्चदशमे त्रयीं V2, V1,H, My

विद्यामात्मन्नावपतात्मन्नकुरुत सोऽत्रैव सर्वेषां भूता-नामात्माभवच्छन्दोमयस्तोममयः प्राणमयो देवतामयः स एतन्मय एव भूत्वोर्ध्व उदक्रामत्स यः स उदक्रामदेष स चन्द्रमास्तस्यैषा प्रतिष्ठा य एष तपत्येतस्मादेवाध्य[10]चीयतैतस्मिन्नध्यचीयतात्मन एवैनं तं निरमिमीतात्मनः प्राजनयत्॥ २४॥

स यदग्निं चेष्यमाणो दीक्षते यथैव तत्प्रजापतिरेषु त्रिषु लोकेषूखायां योनौ रेतोभूतमात्मानमसिञ्च-देवमेवैषः एतदात्मानमुखायां योनौ रेतोभूतः सिञ्चति छन्दोमयःस्तोममयं प्राणमयं देवतामयं तस्यार्धमासे प्रथम आत्मा सःस्क्रियते दवीयसि परो दवीयसि परः संवत्सर एव सर्वः कृत्स्नः सःस्क्रियते तद्यत्परिश्रितमुपधत्ते तद्रात्रिमुपधत्ते तदनु पञ्चदशमुहूर्तान्मुहूर्तानु पञ्चदशाशीतिरथ यद्यजुष्मतीमुपधत्ते तदहरुपधते तदनु पञ्चदशमुहर्तान्मुहूर्तानु पञ्चदशाशीतीरेवमेतां त्रयीं विद्यामात्मन्नावपत आत्मन् कुरुते सोऽत्रैव सर्वेषां भूतानामात्मा भवति छन्दोमयः स्तोममयः प्राणमयो देवतामयः स एतन्मय एव भूत्वोर्ध्व उत्क्रामति तस्यैषा प्रतिष्ठा य एष तपत्येतस्माद्देवाधिचीयत एतस्मिन्नधिचीयत आत्मन एवैनं तं निर्मिमीत आत्मनः प्रजनयति स यदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैतमेवात्मानमभिसंभवति छन्दोमयः स्तोममयं प्राणमयं देवतामयं स एतन्मय एव भूत्वोर्ध्व उत्क्रामति य एवं विद्वानेतत्कर्म कुरुते योवैतदेवं वेद॥ २५॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

एष वै मृत्युर्यत्संवत्सर एष हि मर्त्यानामहोरात्राभ्यामायुः क्षीणोत्यथ म्रियन्ते तस्मादेष एव मृत्युः स यो हैतं मृत्युः संवत्सरं वेद न हास्यैष पुरा जरसोऽहोरात्राभ्यामायुः क्षिणोति सर्वः हैवायुरेति॥ १॥

१०. अधिचीयत MD

एष उ एवान्तक एष हि मर्त्यानामहोरात्राभ्यामायुषोऽन्तं गच्छत्यथ म्रियन्ते तस्मादेष एवान्तकः स यो हैतमन्तकं मृत्युꣳ संवत्सरं वेद न हास्यैष पुरा जरसोऽहोरात्राभ्यामायुषोऽन्तं गच्छति सर्वꣳ हैवायुरेति॥२॥

ते देवा एतस्मादन्तकान्मृत्योः संवत्सरात्प्रजापतेर्बिभयाञ्चक्रुर्यद्वै नोऽयमहोरात्राभ्यामायुषोऽन्तं न गच्छेदिति॥३॥

त एतान्यज्ञक्रतूꣳ स्तेनिर अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धꣳ सौम्यमध्वरं त एतैर्यज्ञक्रतुभिर्यजमाना नामृतत्वमानशिरे॥४॥

ते हाप्यग्निं चिक्यिरे तेऽपरिमिता एव परिश्रित उपदधुरपरिमिता यजुष्मतीरपरिमिता लोकम्पृणा यथेदमप्येतर्ह्येक उपदधतीति देवा अकुर्वन्निति ते ह नैवामृतत्वमानशिरे॥५॥

तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुरमृतत्वमवरुरुत्समानास्तान्ह प्रजापतिरु वाच न वै मे सर्वाणि रूपाण्युपधत्थाति नैव रचयत न वाभ्यापयथ तस्मान्नामृता भवथेति ते होचुस्तेभ्यो वै नस्त्वमेव त द्ब्रूहि यथा ते सर्वाणि रूपाण्युपदधामेति॥६॥

स होवाच षष्टिं च त्रीणि च शतानि परिश्रित उपधत्त षष्टिं च त्रीणि च शतानि यजुष्मतीरधि षट्त्रिꣳशतमथ लोकम्पृणा दश च सहस्राण्यष्टौ च शतान्युपधत्ताथ मे सर्वाणि रूपाण्युपधास्यथाथामृता भविष्यथेति ते ह तथा देवा उपदधुस्ततो देवा अमृता आसुः॥७॥

स मृत्युर्देवानब्रवीदित्थमेव सर्वे मनुष्या अमृता भविष्यन्त्यथ को मह्यं भागो भविष्यतीति ते होचुर्नातोऽपरः कश्चन सह शरीरेणामृतोऽसद्यदैव त्वमेतं भागꣳ हरासा अथ व्यावृत्य शरीरेणामृतोऽसद्विद्यया वा कर्मणा वेति यद्वै तदब्रूवन्विद्यया वा कर्मणा वेत्येषा हैव सा विद्या यदग्निरेतदु हैव तत्कर्म यदग्निः॥८॥

ते य एवमेतद्विदुर्येवैतत्कर्म कुर्वते मृत्वा पुनः संभवन्ति ते संभवन्त एवामृतत्वमभिसंभवन्त्यथ य एनमेवं[1] न विदुर्येवैतत्कर्म न कुर्वते मृत्वा पुनः संभवन्ति त एस्यैवान्नं पुनः पुनर्भवन्ति॥९॥

स यदग्निं चिनुत एतमेव तदन्तकं मृत्युꣳ संवत्सरं प्रजापतिमग्निमाप्नोति यं देवा आप्नुवन्नेतमुपधत्ते यथैवैनमदो देवा उपादधत परिश्रिद्भिरेवास्य रात्रीराप्नोति यजुष्मतीभिरहान्यर्धमासान्मासा-नृतून्लोकम्पृणाभिर्मुहूर्तान्॥१०॥

तद्याः परिश्रितो रात्रिलोकास्ता रात्रीणामेव साप्तिः क्रियते रात्रीणां प्रतिमा ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्य रात्रयस्तासामेकविꣳशतिं गार्हपत्ये परिश्रयति द्वाभ्यां नाशीतिं धिष्ण्येषु द्वे एक षष्टे शते आहवनीये॥११॥

अथ यजुष्मत्यो दर्भस्तम्बो लोगेष्टकाः पुष्करपर्णꣳ रुक्मपुरुषौ स्रुचौ स्वयमातृण्णा दूर्वेष्टका द्वियजू रेतः सिचौ विश्वज्योतिर्ऋतव्ये अषाळ्हा कूर्म उलूखलमुसले उखा पञ्च पशुशीर्षाणि पञ्चदशापस्याः पञ्च छन्दस्याःपञ्चाशत्प्राणभृतस्ता द्वाभ्यां न शतं प्रथमा चितिः॥१२॥

अथ द्वितीया पञ्चाश्विन्यो द्वे ऋतव्ये पञ्च वैश्वदेव्यः पञ्च प्राणभृतः पञ्चापस्या एकया न विꣳशतिर्वयस्यास्ता एकचत्वारिꣳशद्वितीया चितिः॥१३॥

अथ तृतीया स्वयमातृण्णा पञ्च दिश्या विश्वज्योतिश्चतस्र ऋतव्या दश प्राणभृतः षट्त्रिꣳशच्छन्दस्याश्चतुर्दश वालखिल्यास्ता एकसप्ततिस्तृतीया चितिः॥१४॥

अथ चतुर्थ्यष्टादश प्रथमा अथ द्वादशाथ सप्तदश ताः सप्तचत्वारिꣳशच्चतुर्थी चितिः॥१५॥

१. य एवं V2

अथ पञ्चमी पञ्चासपत्नाश्चत्वारिꣳशद्विराज एकया न त्रिꣳशत्स्तोमभागाः पञ्च नाकसदः पञ्च पञ्चचूला एकत्रिꣳशच्छन्दस्या अष्टौ गार्हपत्या चितिरष्टौ पुनश्चितिर्ऋतव्ये विश्वज्योतिर्विकर्णी च स्वयमातृण्णा चाश्मा पृश्निर्यश्चितेऽग्निर्निधीयते ता अष्टात्रिꣳशꣳ शतं पञ्चमी चितिः॥१६॥

ताः सर्वाः पञ्चभिर्न चत्वारि शतानि ततो याः षष्टिश्च त्रीणि च शतान्यहर्लोकास्ता अह्नामेव साप्तिः क्रियतेऽह्नां प्रतिमा ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्याहान्यथ याः षट्त्रिꣳशत्पुरीषं तासाꣳ षट्त्रिꣳशी ततो याश्चतुर्विꣳशतिरर्धमासलोकास्ता अर्धमासानामेव साप्तिः क्रियतेऽर्धमासानां प्रतिमाथ या द्वादशमासलोकास्ता मासानामेव साप्तिः क्रियते मासानां प्रतिमा ता उ द्वे-द्वे सहर्तुलोका ऋतूनामशून्यताया अथ या लोकंपृणा मुहूर्तलोकास्ता मुहूर्तानामेव साप्तिः क्रियते मुहूर्तानां प्रतिमा ता दश च सहस्राण्यष्टौ च शतानि भवन्त्येतावन्तो हि संवत्सरस्य मुहूर्तास्तासामेकविꣳशतिं गार्हपत्य उपदधाति द्वाभ्यां नाशीतिं धिष्ण्येष्वाहवनीय इतरा एतावन्ति वै संवत्सरस्य रूपाणि तान्यस्यात्रासान्युपहितानि भवन्ति॥१७॥

तद्धैक आहवनीय एवैताꣳ संपदमापिपयिषन्त्यन्ये वा एतेऽग्नयश्चिताः किमन्यत्रोपहिता इह संपश्येमेति न तथा कुर्याद्दश वा एतानग्नीꣳश्चिनुतेऽष्टौ धिष्ण्यानाहवनीयं च गार्हपत्यं च तस्मादाहुर्विराळग्निरिति दशाक्षरा हि विराट् तान्नु सर्वानिकमिवैवाचक्षतेऽग्निरित्येतस्य ह्येवैतानि सर्वाणि रूपाणि यथा संवत्सरस्याहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतव एवमस्यैतानि सर्वाणि रूपाणि॥१८॥

ते ये ह तथा कुर्वन्त्येतानि हास्य ते रूपाणि बहिर्धा कुर्वन्त्यथो पापवस्यसं कुर्वन्ति क्षत्राय

विशं प्रतिप्रतिनीं प्रत्युद्यामिनीमाग्नीध्रिये वा अश्मानं पृश्निमुपदधात्यथ तꣳ संपश्यति किमु तꣳ संपश्यन्नितरा न संपश्येद्येनैव निर्ऋतिं पाप्मानमपहते स एकादशः॥१९॥

तदाहुः कथमु ता अत्र न संपश्यतीति न ह्येना अभिजुहोत्याहुत्या वा इष्टका सर्वा कृत्स्ना भवतीति॥२०॥

तदाहुः कथमस्यैता अनतिरिक्ता उपहिता भवन्तीति वीर्यं वा अस्यैता अनतिरिक्तं वै पुरुषं वीर्यꣳ स ह वा एतꣳ सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिꣳ सꣳस्करोति य एवं विद्वानेतत्कर्म कुरुते यो वै तदेवं वेद॥२१॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

प्रजापतिं वै प्रजाः सृजमानं पाप्मा मृत्युरभिपरिजघान स तपोऽतप्यत सहस्रꣳसंवत्सरान्पाप्मानं विजिहासन्॥१॥

तस्य तपस्तेपानस्यैभ्यो लोमगर्तेभ्य ऊर्ध्वानि ज्योतीꣳष्याय ꣳस्तद्यानि तानि ज्योतीꣳष्येतानि तानि नक्षत्राणि यावन्त्येतानि नक्षत्राणि तावन्तो लोमगर्ता यावन्तो लोमगर्तास्तावन्तः सहस्रसंवत्सरस्य मुहूर्ताः॥२॥

स सहस्रतमे संवत्सरे सर्वोऽत्यपवत स यः सोऽत्यपवतायमेव स वायुर्योऽयं पवतेऽथ यं तं पाप्मानमत्यपवतेदं तच्छरीरं क उ तस्मै मनुष्यो यः सहस्रसंवत्सरमवरुन्धीत विद्यया ह वा एवं-वित्सहस्रसंवत्सरमवरुन्धे॥३॥

सर्वा एवैता इष्टकाः साहस्रीरुपासीत रात्रिसहस्रेण रात्रि सहस्रेणैकैकां परिश्रितꣳ संपन्नामुपासीताहः सहस्रेणाहः सहस्रेणैकैकामहर्भाजमर्धमाससहस्रेणार्धमाससहस्रेणैकैकामर्धमासभाजं माससहस्रेण माससहस्रेणैकैकां मासभाजमृतुसहस्रेणर्तुसहस्रेणैकैकामृतुभाजं मुहूर्तसहस्रेण मुहूर्तसहस्रेणैकैकां

मुहूर्तभाजꣳ संवत्सरसहस्रेण संवत्सरं ते य एतमेवमग्निꣳ संवत्सरेण संपन्नं[४] विदुःसहस्रतमीꣳ हास्य ते कलां विदुरथ य एनमेवं न विदुर्न हास्य ते सहस्रतमीं च न कलां विदुरथ य एवैवं वेद यो वै तत्कर्म कुरुते स हैवैतꣳ सर्वं कृत्स्नं प्राजापत्यमग्निमाप्नोति यं प्रजापतिराप्नोत्तस्मादेवंवित्तप एव तप्येत यदु ह वा एवंवित्तपस्तप्यत[५] आ मैथुनात्सर्वꣳ हास्य तत्स्वर्गं लोकमभि संभवति॥४॥

तदेतदृचाभ्युक्तं न मृषा श्रान्तं यदवन्ति देवा इति न हैवैवं विदुषः किञ्चन मृषा श्रान्तं भवति तथो हास्यैतत्सर्वं देवा अवन्ति॥५॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

अथादेशा उपनिषदो वायुरग्निरिति ह शाकायनिन उपासत आदित्योऽग्निरित्यु हैक आहुरथ ह स्माह श्रौमत्यो वा हालिङ्गवो वा वायुरेवाग्निस्तस्माद्यदैवाध्वर्यु[१] रुत्तमं कर्म करोत्यथैतमेवाप्येतीति शाट्यायनिरु हस्माह संवत्सर एवाग्निस्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षो वर्षा उत्तरः शरदृतुर्मध्यमात्मा हैमन्त[२] शिशिरावृतू पुच्छं प्रतिष्ठा वागग्निः प्राणो वायुश्चक्षुरादित्यो मनश्चन्द्रमाः श्रोत्रं दिश आपो मिथुनं तपः प्रतिष्ठा मासाः पर्वाण्यर्धमासा नाड्योऽहोरात्राणि रजतसुवर्णानि पत्राणि स एवं देवानप्येतीति संवत्सरोऽग्निरित्यु हैव विद्यादेतन्मयो भवतीति त्वेव विद्याच्चेलक उ ह स्माह शाण्डिल्यायन इम एव लोकास्तिस्रः

४. संसन्नं TE,V1
५. तप एव तप्यत MD
१. यदेवाध्वर्यु MD
२. हेमन्त MD

स्वयमातृण्णवत्यश्चितयो यजमानश्चतुर्थी सर्वे कामाः पञ्चमीमाꣳश्च लोकान्त्सꣳस्कुर्व आत्मानं च सर्वाꣳश्च कामानित्येवं विद्यादिति॥१॥इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

तस्य वा एतस्याग्नेर्वागेवोपनिषद्वाचा हि चीयत ऋचा यजुषा साम्नेति नु दैव्याथ यन्मानुष्या वाचा हेतीदं कुरुतेतीदं कुरुतेति तदु ह तया चीयते॥१॥

सा वा एषा वाक्त्रेधा विहितर्चो[1] यजूꣳषि सामानि तेनाग्निस्त्रेधा विहित एतेन हि त्रयेण चीयतेऽप्यहैवं त्रेधा विहित इत्थꣳ ह त्वेवापि त्रेधा विहितो यदस्मिꣳस्त्रेधा विहिता इष्टका उपधीयन्ते पुन्नाम्न्यः स्त्रीनाम्न्यो नपुꣳसकनाम्न्यस्त्रेधाविहितान्यु एवेमानि पुरुषस्याङ्गानि पुन्नामानि स्त्रीनामानि नपुꣳ सकनामानि॥२॥

सोऽयमात्मा त्रेधा विहित एव सोऽनेन त्रेधा विहितेनात्मनैतं त्रेधा विहितं दैवममृतमाप्नोति ता उ सर्वा इष्टका इत्येवाचक्षते नेष्टक इति नेष्टकमिति वाचो रूपेण वाग्ध्येवैतत्सर्वं यत्स्त्री पुमान्नपुꣳसकं वाचा ह्येवैतत्सर्वमाप्तं तस्मादेना अङ्गिरस्वद्ध्रुवासीदेत्येव सर्वाः सादयति नाङ्गिरस्वद्ध्रुवꣳ सीदेति नाङ्गिरस्वद्ध्रुवꣳ सीदेति वाचꣳ ह्येवैताꣳ सꣳस्कुरुते॥३॥

सा या सा वागसौ स आदित्यः स एष मृत्युस्तद्यत्किञ्चार्वाचीनमादित्यात्सर्वं तन्मृत्युनाप्तꣳ स यो हैनमतोऽर्वाचीनं चिनुते मृत्युना हैनꣳ स आप्तं चिनुते मृत्यवे ह स आत्मानमपिदधात्यथ य एनमत ऊर्ध्वं चिनुते स पुनर्मृत्युमपजयति विद्यया ह वा अस्यैषोऽत ऊर्ध्वं चितो भवति॥४॥

सा वा एषा वाक्त्रेधा विहिता ऋचो यजूꣳषि सामानि मण्डलमेवर्चोऽर्चिः सामानि पुरुषो यजूꣳष्यथैतदमृतं यदेतदर्चिर्दीप्यत इदं तत्पुष्करपर्णं तद्यत्पुष्करपर्णमुपधायाग्निं

१. विदृता त्रदचो TE

चिनोत्येतस्मिन्नेवैतदमृत ऋङ्मयं यजुर्मयꣳ साममयमात्मानꣳ सꣳस्कुरुते सोऽमृतो भवति॥५॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

यदेतन्मण्डलं तपति तन्महदुक्थं ता ऋचः स ऋचां लोकोऽथ यदेतदर्चिर्दीप्यते तन्महाव्रतं तानि सामानि साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषः सोऽग्निस्तानि यजूꣳषि स यजुषां लोकः सैषा त्रैय्येव विद्या तपति तद्धैतदप्यविद्वाꣳस आहुस्त्रयी वा एषा विद्या तपतीति वाग्घैव[1] तत्पश्यन्ती वदति॥१॥

स एष एव मृत्युर्य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽथैतदमृतं यदेतदर्चिर्दीप्यते तस्मान्मृत्युर्न म्रियतेऽमृते ह्यन्तस्तस्मादु न दृश्यतेऽमृते ह्यन्तः॥२॥

तदेष श्लोको भवत्यन्तरं मृत्योरमृतमित्यवरꣳ ह्येतन्मृत्योरमृतं मृत्यावमृतमाहितमित्येतस्मिन्हि पुरुष एतन्मण्डलं प्रतिष्ठितं तपति मृत्युर्विवस्वन्तं वस्त इत्यसौ वा आदित्यो विवस्वानेष ह्यहोरात्रे विवस्ते तमेष वस्ते सर्वतो ह्येनेन परिवृतो मृत्योरात्मा विवस्वतीत्येतस्मिन्हि मण्डल एतस्य पुरुषस्यात्मैतदेष श्लोको भवति॥३॥

तयोर्वा एतयोरुभयोरेतस्य चार्चिष एतस्य च पुरुषस्यैतन्मण्डलं प्रतिष्ठा तस्मान्महदुक्थं परस्मै न शꣳसेन्नेदेतां प्रतिष्ठां छिनदा इत्येताꣳ ह स प्रतिष्ठां छिन्ते यो महदुक्थं परस्मै शꣳसति तस्मादुक्थशसं भूयिष्ठं परिचक्षते प्रतिष्ठाच्छिन्नो[2] हि भवतीत्यधिदेवतम्॥४॥

अथाधियज्ञं यदेतन्मण्डलं तपत्ययꣳ स रुक्मोऽथ यदेतदर्चिर्दीप्यत इदं तत्पुष्करपर्णमापो

१. वाग्वैव TE, H
२. प्रतिष्ठां छिन्नो TE, My

ह्येताः आपः पुष्करपर्णमथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयमेव स योऽयꣳ हिरण्यमयः पुरुषस्तदेतदेवैतत्त्रयꣳ सꣳस्कृत्येहोपधत्ते तद्यज्ञस्यैवानु सꣳस्थामूर्ध्वमुत्क्रामति तदेतमप्येति य एष तपति तस्मादग्निं नाद्रियेत परिहन्तुममुत्र ह्येष तदा भवतीत्यु एवाधियज्ञम्॥५॥

अथाध्यात्मं यदेतन्मण्डलं तपति यश्चैष रुक्म इदं तच्छुक्लमक्षन्नथ यदेतदर्चिर्दीप्यते यच्चैतत्पुष्करपर्णमिदं तत्कृष्णमक्षन्नथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चैष हिरण्मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः॥६॥

स एष एव लोकम्पृणा तामेष सर्वोऽग्निरभिसंपद्यते तस्यै तन्मिथुनं योऽयꣳ सव्येऽक्षन्पुरुषोऽर्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नतायै तद्यत्ते द्वे भवतो द्वन्द्वꣳ हि मिथुनं प्रजननं तस्माद्वे द्वे लोकम्पृणे उपधीयेते तस्मादु द्वाभ्यां चितिं प्रणयन्ति॥७॥

स एष एवेन्द्रो योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषोऽथेयमिन्द्राणी ताभ्यां देवा एतां विधृतिमकुर्वन्नासिकां तस्माज्जायाया अन्ते नाश्नीयाद्वीर्यवान्हास्माज्जायते वीर्यवन्तमु ह सा जनयति यस्या अन्ते नाश्नाति॥८॥

तदेतद्देवव्रतꣳराजन्यबन्धवो मनुष्याणामनुतमां गोपायन्ति तस्मादु तेषु वीर्यवान्जायतेऽमृतवाका वयसाꣳ सा क्षिप्रश्येनं जनयति तौ हृदयस्याकाशं प्रत्यवेत्य मिथुनीभवतस्तौ यदा मिथुनस्यान्तं गच्छतोऽथ हैतत्पुरुषः स्वपिति तद्यथा हैवेदं मानुषस्य मिथुनस्यान्तं गत्वासंविद-इव भवत्येवꣳ हैवैतदसंविद-इव भवति दैवꣳ ह्येतन्मिथुनं परमो ह्येष आनन्दस्तस्मादेवं वित्स्वप्याल्लोक्यꣳ हैते-एव तद्देवते मिथुनेन प्रियेण धाम्ना समर्धयति तस्मादु ह स्वपन्तं धुरेव न बोधयेन्नेदेते

देवते मिथुनीभवन्त्यौ हिनसानीति तस्मादु हैतत्सुषुपुषः श्लेष्मणमिव मुखं भवत्येते एव तद्देवते रेतः सिञ्चतस्तस्माद्रेतस इदꣳ सर्वꣳ संभवति यदिदं किञ्च॥९॥

स एष एव मृत्युर्य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य हैतस्य हृदये पादावतिहतौ तौ हैतदाच्छिद्योत्क्रामति स यदोत्क्रामत्यथ हैतत्पुरुषो म्रियते तस्मादु हैतत्प्रेतमाहुराच्छेद्यस्येत्येष उ एव प्राण एष हीमाः सर्वाः प्रजाः प्रणयति तस्यैते प्राणाः स्वाः स यदा स्वपित्यथैनमेते प्राणाः स्वा अपियन्ति तस्मात्स्वाप्ययः स्वाप्ययो ह वै तꣳ स्वप्न इत्याचक्षते परोऽक्षं परोक्षकामा हि देवाः॥१०॥

स एतैः सुप्तो न कस्यचन वेद न मनसा संकल्पयति न वाचान्नस्य रसं विजानाति न प्राणेन गन्धं विजानाति न चक्षुषा पश्यति न श्रोत्रेण शृणोत्येतꣳ ह्येते तदापीता भवन्ति स एष एकः सन्प्रजासु बहुधा व्याविष्टस्तस्मादेका सती लोकम्पृणा सर्वमग्निमनुविभवत्यथ यदेक एव तस्मादेका॥११॥

तदाहुरेको मृत्युर्बहवा३ इत्येकश्च बहवश्चेति ह ब्रूयाद्यदहासावमुत्र तेनैकोऽथ यदिह प्रजासु बहुधा व्याविष्टस्तेनो बहवः॥१२॥

तदाहुरन्तिके मृत्युर्दूरा इत्यन्तिके च दूरे चेति ह ब्रूयाद्यदहायमिहाध्यात्मं तेनान्तिकेऽथ यदसावमुत्र तेनो दूरे॥१३॥

तदेष श्लोको भवत्यन्ने भात्यपाश्रितो रसानाꣳ संक्षरेऽमृत इति यदेतन्मण्डलं तपति तदन्नमथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषः सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नेऽपश्रितो भातीत्यधिदेवतम्॥१४॥

अथाध्यात्ममिदमेव शरीरमन्नमथ योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नेऽपश्रितो भाति॥१५॥

तमेतमग्निरित्यध्वर्यव उपासते यजुरित्येष हीदꣳ सर्वं युनक्ति सामेति छन्दोगा एतस्मिन्हीदꣳ सर्वꣳ समानमुक्थमिति बह्वृचा एष हीदꣳ सर्वमुत्थापयति यातुरिति यातुविद एतेन हीदꣳ सर्वं यतं विषमिति सर्पाः सर्प इति सर्पविद ऊर्गिति देवा रयिरिति मनुष्या मायेत्यसुराः स्वधेति पितरो देवजन इति देवजनविदो रूपमिति गन्धर्वा गन्ध इत्यप्सरसस्तं यथा-यथोपासते तदेव भवति तद्धैनां भूत्वावति तस्मादे- नमेवंवित्सर्वैरेवैतैरुपासीत सर्वꣳ हैतद्भवति सर्वꣳ हैनमेतद्भूत्वावति॥१६॥

स एष त्रीष्टकोऽग्निर्ऋगेका यजुरेका सामैका तद्यां कां चात्रर्चोपदधाति रुक्म एव तस्या आयतनमथ यां यजुषा पुरुष एव तस्या आयतनमथ याꣳ साम्ना पुष्करपर्णमेव तस्या आयतनमेवं त्रीष्टकस्ते वा एत उभे एष च रुक्म एतच्च पुष्करपर्णमेतं पुरुषमपीतमुभे ह्यृक्सामे यजुरपीत एवम्वेकेष्टकः॥१७॥

स एष एव मृत्युर्य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः स एष एवं विद आत्मा भवति स यदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैतमेवात्मानभिसंभवति सोऽमृतो भवति मृत्युर्ह्यस्यात्मा भवति॥१८॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

नेव वा इदमग्रेऽसदासीन्नेव सदासीदासीदिव वा इदमग्रे नेवासीत्तद्ध तन्मन एवास॥१॥

तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमिति नेव हि सन्मनो नेवासत्तदिदं मनः सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरं मूर्ततरं तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्छत्तत्षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कान्मनोमयान्मनश्चितस्ते मनसैवाधीयन्त मनसा चीयन्त मनसैषु ग्रहा अगृह्यन्त मनसास्तुवत मनसा शꣳसन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म मनसैव तेषु तन्मनोमयेषु मनश्चित्सु मनोमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि मनसा संकल्पयन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधाति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै मनसो विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावन्मनः षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥२॥

तन्मनो वाचमसृजत सेयं वाक्सृष्टाविरबुभूषन्निरुक्ततरा मूर्ततरा सात्मानमन्वैच्छत्सा तपोऽतप्यत सा प्रामूर्च्छत्सा षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कान्वाङ्मयान्वाक्चितस्ते वाचैवाधीयन्त वाचाचीयन्त वाचैषु ग्रहा अगृह्यन्त वाचास्तुवत वाचाशꣳ सन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म वाचैव तेषु तद्वाङ्मयेषु वाक्चित्सु वाङ्मयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि वाचा वदन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान् गृह्णन्ति तेषु

स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै वाचो विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावती वाक्षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥३॥

सा वाक्प्राणमसृजत सोऽयं प्राणः सृष्ट आविरबुभूषन्निरुक्ततरो मूर्ततरः स आत्मानमन्वैच्छत्स तपोऽतप्यत स प्रामूर्च्छत्स षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदादात्मनोऽग्नीनर्कान्प्राणमयान्प्राणचितस्ते प्राणेनैवाधीयन्त प्राणेनाचीयन्त प्राणेनैषु ग्रहा अगृह्यन्त प्राणेनास्तुवत प्राणेनाशꣳ सन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म प्राणेनैव तेषु तत्प्राणमयेषु प्राणचित्सु प्राणमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि प्राणेन प्राणन्ति तेषामेव साकृतिस्तानेवादधाति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान् गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै प्राणस्य विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावान्प्राणः षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥४॥

स प्राणश्चक्षुरसृजत तदिदं चक्षुः सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरं मूर्ततरं तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्काꣳश्चक्षुर्मयाꣳश्चक्षुश्चितस्ते चक्षुषैवाधीयन्त चक्षुषाचीयन्त चक्षुषैषु ग्रहा अगृह्यन्त चक्षुषास्तुवत चक्षुषाशꣳसन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म चक्षुषैव तेषु तच्चक्षुर्मयेषु चक्षुश्चित्सु चक्षुर्मयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि चक्षुषा पश्यन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै चक्षुषो विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावच्चक्षुः षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥५॥

तच्चक्षुः श्रोत्रमसृजत तदिदꣳ श्रोत्रꣳ सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरं मूर्ततरं तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्छत्तत्षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्काञ्छ्रोत्रमयाञ्छ्रोत्रचितस्ते श्रोत्रेणैवाधीयन्त श्रोत्रेणाचीयन्त श्रोत्रेणैषु ग्रहा अगृह्यन्त श्रोत्रेणास्तुवत श्रोत्रेणाशꣳसन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म श्रोत्रेणैव तेषु तच्छ्रोत्रमयेषु श्रोत्रचित्सु श्रोत्रमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि श्रोत्रेण शृण्वन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै श्रोत्रस्य विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावच्छ्रोत्रꣳ षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥६॥

तच्छ्रोत्रं कर्मासृजत तत्प्राणानभिसममूर्च्छदिमꣳ [1]सन्देहमन्नसन्देहमकृत्स्नं वै कर्मर्ते प्राणेभ्योऽकृत्स्ना उ वै प्राणा ऋते कर्मणस्तदिदं कर्म सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरं मूर्ततरं तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कान्कर्ममयान्कर्मचितस्ते कर्मणैवाधीयन्त कर्मणाचीयन्त कर्मणैषु ग्रहा अगृह्यन्त कर्मणास्तुवत कर्मणाशꣳसन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियं कर्म कर्मणैव तेषु तत्कर्ममयेषु कर्मचित्सु कर्ममयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि कर्म कुर्वते तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वै कर्मणो विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावत्कर्म षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावानसौ पूर्वः॥७॥

तत्कर्माग्निमसृजताविस्तरां वा अग्निः कर्मणः कर्मणा ह्येनं जनयन्ति कर्मणेन्धते सोऽयमग्निः सृष्ट आविरबुभूषन्निरुक्ततरो मूर्ततरः स आत्मानमन्वैच्छत्स तपोऽतप्यत स प्रामूर्च्छत्स षट्त्रिꣳशतꣳ सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कानग्निमयानग्निचितस्तेऽग्निनैवाधीयन्ताग्निनाचीयन्ताग्निनैषु ग्रहा अगृह्यन्ताग्निनास्तुवताग्निना शꣳसन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते

१. संदेघमन्न MD, V2

यत्किञ्च यज्ञियं कर्माग्निनैव तेषु तदग्निमयेष्वग्निचित्स्वग्निमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतान्यग्निमिन्धते[२] तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताꣳश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शꣳसन्त्येतावती वा अग्नेर्विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावानग्निः षट्त्रिꣳशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावन्यावानसौ पूर्वः॥८॥

ते हैते विद्याचित एव तान्हैतानेवंविदे सर्वदा सर्वाणि भूतानि चिन्वन्त्यपि स्वपते विद्यया हैवैत एवंविदश्चिता भवन्ति॥९॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अयं वाव लोक एषोऽग्निश्चितस्तस्याप एव परिश्रितो मनुष्या यजुष्मत्य इष्टकाः पशवः सूददोहा ओषधयश्च वनस्पतयश्च पुरीषमाहुतयः समिधोऽग्निर्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वमग्निमेवाभिसम्पद्यते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते॥१॥

अन्तरिक्षꣳ ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तस्य द्यावापृथिव्योरेव सन्धिः परिश्रितः परेण हान्तरिक्षं द्यावापृथिवी सन्धत्तस्ताः परिश्रितो वयाꣳसि यजुष्मत्य इष्टका वर्षꣳ सूददोहा मरीचयः पुरीषमाहुतयः समिधो वायुर्लोकम्पृणा तद्वा एतत्सर्वं वायुमेवाभिसंपद्ये तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते॥२॥

द्यौर्ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तस्याप एव परिश्रितो यथा ह वा इदं कोशः समुब्जित एवमिमे लोका अप्स्वन्तस्तद्या इमाँल्लोकान्परेणापस्ताः परिश्रितो देवा यजुष्मत्य इष्टका यदेवैतस्मिँल्लोकेऽन्नं

२. इन्धते TE

तत्सूददोहा नक्ष-त्राणि पुरीषमाहुतयः समिध आदित्यो लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वमादित्य-मेवाभिसंपद्यते तत्सर्वोऽग्निल्लोंकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते॥३॥

आदित्यो ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तस्य दिश एव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यं दिशः समन्तं परियन्ति रश्मयो यजुष्मत्य इष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यस्य रश्मयस्तद्यत्परिश्रित्सु यजुष्मतीः प्रत्यर्पयति रश्मीꣳस्तद्दिक्षु प्रत्यर्पयत्यथ यदन्तरा दिशश्च रश्मीꣳश्च तत्सूददोहा अथ यद्दिक्षु च रश्मिषु चान्नं तत्पुरीषं ता आहुतयस्ताः समिधोऽथ यद्दिश इति च रश्मय इति चाख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वं दिश इति चैव रश्मय इति चाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते॥४॥

नक्षत्राणि ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तानि वा एतानि सप्तविꣳशतिर्नक्षत्राणि सप्तविꣳशतिः-सप्तविꣳशतिर्होपनक्षत्राण्येकैकं नक्षत्रमनूपतिष्ठन्ते तानि सप्त च शतानि विꣳशतिश्चाधि षट्त्रिꣳशत्ततो यानि सप्त च शतानि विꣳशतिश्चेष्टका एव ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मत्योऽथ यान्यधि षट्त्रिꣳशत्स त्रयोदशो मासः स आत्मा त्रिꣳशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर एव षट्त्रिꣳश्यौ तद्यत्ते द्वे भवतो द्व्यक्षरꣳ हि शिरोऽथ यदन्तरा नक्षत्रे तत्सूददोहा अथ यन्नक्षत्रेष्वन्नं तत्पुरीषं ता आहुतयस्ताः समिधोऽथ यन्नक्षत्राणीत्याख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वं नक्षत्राणीत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभि संपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ता वा एता एकविꣳशतिर्बृहत्य एकविꣳशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गं लोकमभिसंपद्यत एकविꣳशं च स्तोमं बृहतीं च छन्दः॥५॥

छन्दाꣳसि ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तानि वा एतानि सप्त छन्दाꣳसि चतुरुत्तराणि[1] च त्रिचानि तेषाꣳ सप्त च शतानि विꣳशतिश्चाक्षराण्यधि षट्त्रिꣳशत्ततो यानि सप्त च शतानि विꣳशतिश्चेष्टका एव ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मत्योऽथ यान्यधि षट्त्रिꣳशत्स त्रयोदशो मासः स आत्मा त्रिꣳशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर एव षट्त्रिꣳश्यौ तद्यत्ते द्वे भवतो द्व्यक्षरꣳ हि शिरस्तस्यै वा एतस्यै षट्त्रिꣳशदक्षरायै बृहत्यै यानि दश प्रथमान्यक्षराणि सा दशाक्षरैकपदाथ यानि विꣳशतिः सा विꣳशत्यक्षरा द्विपदाथ यानि त्रिꣳशत्सा त्रिꣳशदक्षरा विराळथ यानि त्रयस्त्रिꣳशत्सा त्रयस्त्रिꣳशदक्षराथ यानि चतुस्त्रिꣳशत्सा चतुस्त्रिꣳशदक्षरा स्वराळथ यत्सर्वैश्छन्दोभिरयमग्निश्चितस्तदतिछन्दास्ता उ सर्वा इष्टका एवेष्टकेति त्रीण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री तेनैष गायत्रोऽग्निर्मृदाप इति त्रीण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री तेनो एवैष गायत्रोऽथ यदन्तरा छन्दसी तत्सूददोहा अथ यच्छन्दः स्वन्नं तत्पुरीषं ता आहुतयस्ताः समिधोऽथ यच्छन्दाꣳसीत्याख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वं छन्दाꣳसीत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभि संपद्यते ता वा एता एकविꣳशतिर्बृहत्य एकविꣳशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गं लोकमभिसंपद्यत एकविꣳशं च स्तोमं बृहतीं च छन्दः॥६॥

संवत्सरो ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तस्य रात्रय एव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्य रात्रयोऽहानि यजुष्मत्य इष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्याहान्यथा[2] या अमूः षट्त्रिꣳशदिष्टका अतियन्ति यः स त्रयोदशो मास आत्मार्धमासाश्च ते मासाश्च चतुर्विꣳशतिरर्धमासा द्वादशमासा अथ यदन्तराहोरात्रे तत्सूददोहा अथ यदहोरात्रेष्वन्नं तत्पुरीषं

१. चतुरुत्तराणि त्रिचानि MD
२.अहात्यथ या MD

ता आहुतयस्ताः समिधोऽथ यदहोरात्राणीत्याख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वमहोरात्राणीत्याख्यायते[३] तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते ता वा एता एकविꣳशतिर्बृहत्य एकविꣳशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गं लोकमभिसम्पद्यत एकविꣳशं च स्तोमं बृहतीं च छन्दः॥७॥

आत्मा ह त्वेवैषोऽग्निश्चितस्तस्यास्थीन्येव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि पुरुषस्यास्थीनि मज्जानो यजुष्मत्य इष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि पुरुषस्य मज्जानोऽथ या अमूः षट्त्रिꣳशदिष्टका अतियन्ति यः स त्रयोदशो मास आत्मा प्राणः स तस्य त्रिꣳशदात्मन्विधाः प्रतिष्ठायां द्वे प्राणेषु द्वे शीर्षन्द्वे तद्यत्ते द्वे भवतो द्विकपालꣳहि शिरोऽथ येनेमानि पर्वाणि सन्ततानि तत्सूददोहा अथैतत्त्रयं येनायमात्मा प्रच्छन्नो लोम त्वङ्माꣳसमिति तत्पुरीषं यत्पिबति ता आहुतयो यदश्नाति ताः समिधोऽथ यदात्मेत्याख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वमात्मेत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ता वा एताः एकविꣳशतिर्बृहत्य एकविꣳशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गं लोकमभिसंपद्यत एकविꣳशं च स्तोमं बृहतीं च छन्दः॥८॥

सर्वाणि ह त्वेव भूतानि सर्वे देवा एषोग्निश्चित आपो वै सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि ता हैता आप एवैषोऽग्निश्चितस्तस्य नाव्या एव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यं नाव्याः समन्तं परियन्ति नाव्या उ एव यजुष्मत्य इष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यं नाव्या अभिक्षरन्त्यथ यदन्तरा नाव्येतत्सूददोहा अथ या अमूः षट्त्रिꣳशदिष्टका अतियन्ति यः स त्रयोदशो मास आत्माऽयमेव स योऽयꣳ हिरण्मयः पुरुषस्तस्यैते प्रतिष्ठे रुक्मश्च पुष्करपर्णं चापश्चादित्यमण्डलं च स्रुचौ बाहू ताविन्द्राग्नी द्वे स्वयमातृण्णे इयं चान्तरिक्षं च तिस्रो विश्वज्योतिष एता देवता अग्निर्वायुरादित्य एता ह्येव देवता विश्वं ज्योतिर्द्वादशर्तव्याः स संवत्सरः स आत्मा पञ्च नाकसदः पञ्च पञ्चचूडाः स यज्ञस्ते देवा अथ यद्विकर्णी च स्वयमातृण्णा चाश्मा

३. रात्राणीत्येवाख्यायते MD

पृश्निर्यश्चितेऽग्निर्निधीयते सा पञ्चत्रिꣳशी लोकंपृणायै यजुः षट्त्रिꣳशी सोऽस्यैष सर्वस्यान्तमेवात्मा स एष सर्वासामपां मध्ये स एष सर्वैः कामैः संपन्न आपो वै सर्वेकामाः स एषोऽकामः सर्वकामो न ह्येतं कस्य चन कामः॥९॥

तदेष श्लोको भवति विद्यया तदारोहन्ति यत्र कामाः परागताः न तत्र दक्षिणा यन्ति नाविद्वाꣳसस्तपस्विन इति न हैव तं लोकं दक्षिणाभिर्न तपसाऽनेवंविदश्नुत एवंविदाꣳहैव स लोकोऽभ्रं पुरीषं चन्द्रमा आहुतयो नक्षत्राणि समिधो यच्चन्द्रमा नक्षत्रे वसत्याहुतिस्तत्समिधि वसत्येतदु वा आहुतेरन्नमेषा प्रतिष्ठा तस्मादाहुतिर्न क्षीयत एतद्ध्यस्या अन्नमेषा प्रतिष्ठाऽथ यद्देवा इत्याख्यायते तल्लोकंपृणा तद्वा एतत्सर्वं देवा इत्येवाख्यायते॥१०॥

तदेतदृचाभ्युक्तं विश्वे देवा अनु तत्ते यजुर्गुरिति सर्वाणि ह्यत्र भूतानि सर्वे देवा यजुरेव भवन्ति तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ता वा एताः एकविꣳशतिर्बृहत्य एकविꣳशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गं लोकमभिसंपद्यत एकविꣳशं च स्तोमं बृहतीं च छन्दः॥११॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

कुश्रिर्ह वाजश्रवसोऽग्निं चिक्ये तꣳ होवाच सुश्रवाः कौश्यो गौतमं यदग्निमचैषीः प्राञ्चमेनमचैषीः

प्रत्यञ्चमेनमचैषीर्न्यञ्चमेनमचैषीरुत्तानमेनमचैषीर्यद्यहैनं प्राञ्चमचैषीर्यथा पराच आसीनाय पृष्ठतोऽन्नाद्यमुपाहरेत्तादृक्तन्न ते हविः प्रतिग्रहीष्यति यद्यु वा एनं प्रत्यञ्चमचैषीः कस्मादस्य तर्हि पश्चात्पुच्छमकार्षीर्यद्यु वा एनं न्यञ्चमचैषीर्यथा नीचः शयानस्य पृष्ठतोऽन्नाद्य[1] प्रतिष्ठापयेत्तादृक्तन्नैव ते हविः प्रतिग्रहीष्यति यद्यु वा एनमुत्तानमचैषीर्न वा उत्तानं वयः स्वर्गं लोकमभिवहति न त्वा स्वर्गं लोकमभिवक्ष्यत्यस्वर्ग्य उ ते भविष्यतीति॥१॥

स होवाच प्राञ्चमेनमचैषं प्रत्यञ्चमेनमचैषं न्यञ्चमेनमचैषमुत्तानमेनमचैषꣳ सर्वा अनुदिश एनमचैषमिति स यत्प्राञ्चं पुरुषमुपदधाति प्राच्यौ स्रुचौ तत्प्राङ् चीयतेऽथ यत्प्रत्यञ्चं कूर्ममुपदधाति प्रत्यञ्चि पशुशीर्षाणि तत्प्रत्यङ्चीयतेऽथ यन्न्यञ्चं कूर्ममुपदधाति न्यञ्चि पशुशीर्षाणि नीचीरिष्टकास्तन्न्यङ्चीयतेऽथ यदुत्तानं पुरुषमुपदधात्युत्ताने स्रुचा उत्तानमुलूखलमुत्तानामुखां तदुत्तानश्चीयतेऽथ यत्सर्वा अनुदिशः परिसर्प्पमिष्टका उपदधाति तत्सर्वतश्चीयते॥२॥

अथ ह कोषा धावयन्तो निरूढशिरसमग्निमुपाधावयां चक्रुस्तेषाꣳ हैक उवाच श्रीर्वै शिरः श्रियमस्य निरौहीत्सर्वज्यानिं ज्यास्यत इति स ह तथैवासाऽथ हैक उवाच प्राणा वै शिरः प्राणानस्य निरौहीत्क्षिप्रेऽमुं लोकमेष्यतीति स उ ह तथैवासोर्ध्वो वा एष एतच्चीयते यद्दर्भस्तम्बो लोगेष्टकाः पुष्करपर्णꣳरुक्मपुरुषौ स्रुचौ स्वयमातृण्णा दूर्वेष्टका द्वियजू रेतःसिचौ विश्वज्योतिर्ऋतव्ये

१. पृष्ठेऽन्नाद्यं MD

अषाळ्हा कूर्मोऽथ हास्यैतदेव प्रत्यक्षतमाꣳ शिरो यश्चितेऽग्निर्निधीयते तस्मान्न निरूहेत्॥ ३॥
इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अथ हैतेऽरुण औपवेशौ समाजग्मुः सत्ययज्ञः पौलुषिर्महाशालो जाबालो बुडिल आश्वतराश्विरिन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो जनः शार्कराक्ष्यस्ते ह वैश्वानरे समासत तेषाꣳ ह वैश्वानरे न समियाय॥१॥

ते होचुरश्वपतिर्वा अयं कैकेयः संप्रति वैश्वानरं वेद तं गच्छामेति ते हाश्वपतिं कैकेयमाजग्मुस्तेभ्यो ह पृथगावसथान्पृथगपचितीः पृथक्साहस्रान्त्सोमान्प्रोवाच ते ह प्रातरसंविदाना एव समित्पाणयः प्रतिचक्रमिर उप त्वायामेति॥२॥

स होवाच यन्न भगवन्तोऽनूचाना अनूचानपुत्राः किमिदमिति ते होचुर्वैश्वानरꣳ ह भगवन्त्संप्रति वेद तं नो ब्रूहीति स होवाच संप्रति खलु न्वा अहं वैश्वानरं वेदाभ्याधत्त समिध उपेता स्थेति॥३॥

स होवाचारुणमौपवेशिं गौतम कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेति पृथिवीमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै प्रतिष्ठा वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वं प्रतिष्ठां वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वं प्रतिष्ठितः प्रजया पशुभिरसि यो वा एतं प्रतिष्ठां वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति पादौ त्वा एतौ वैश्वानरस्य पादौ तेऽम्लास्यतां यदि ह नागमिष्य इति पादौ तेऽविदितावभविष्यतां यदि ह नागमिष्य इति वा॥४॥

अथ होवाच सत्ययज्ञं पौलुषिं प्राचीनयोग्य कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्यप एव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै रयिर्वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वꣳ रयिं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वꣳ रयिमान्पुष्टिमानसि यो

वा एतꣳ रयिं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति बस्तिस्त्वा एष वैश्वानरस्य बस्तिस्त्वा हास्यद्यदि ह नागमिष्य इति बस्तिस्तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा॥५॥

अथ होवाच महाशालं जाबालमौपमन्यव कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्याकाशमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै बहुलो वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वं बहुलं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्वं बहुः प्रजया पशुभिरसि यो वा एतं बहुलं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेत्यात्मा त्वा एष वैश्वानरस्यात्मा त्वा हास्यद्यदि ह नागमिष्य इत्यात्मा तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा॥६॥

अथ होवाच बुडिलमाश्वतराश्विं वैयाघ्रपद्य कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेति वायुमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै पृथग्वर्त्मा वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वं पृथग्वर्त्मानं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वां पृथग्रथश्रेणयोऽनुयान्ति यो वा एतं पृथग्वर्त्मानं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति प्राणस्त्वा एष वैश्वानरस्य प्राणस्त्वा हास्यद्यदि ह नागमिष्य इति प्राणस्तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा॥७॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं वैयाघ्रपद्य कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्यादित्यमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै सुततेजा वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वꣳ सुततेजसं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्तवैष सुतोऽद्यमानः पच्यमानोऽक्षीयमाणो गृह्येषु[1] तिष्ठति यो वा एताꣳ सुततेजसं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति चक्षुस्त्वा एतद्वैश्वानरस्य चक्षुस्त्वा हास्यद्यदि ह नागमिष्य इति चक्षुस्तेऽविदितमभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा॥८॥

१. गृहेषु MD

अथ होवाच जनꣳ शार्कराक्ष्यꣳ सायवस कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेति दिवमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वा अतिष्ठा वैश्वानर एतꣳ हि वै त्वमतिष्ठां वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वꣳसमानानतिष्ठसि यो वा एतमतिष्ठां वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति मूर्द्धा त्वा एष वैश्वानरस्य मूर्द्धा त्वा हास्यद्यदि ह नागमिष्य इति मूर्द्धा तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा॥९॥

तान्होवाचैते वै यूयं पृथग्वैश्वानरान्विद्वाꣳसः पृथगन्नमघस्त प्रादेशमात्रमिव ह वै देवाः सुविदिता अभिसंपन्नास्तथा तु व एनान्वक्ष्यामि यथा प्रादेशमात्रमेवाभिसंपादयिष्यामीति॥१०॥

स होवाच मूर्द्धानमुपदिशन्नैष वा अतिष्ठा वैश्वानर इति चक्षुषी उपदिशन्नुवाचैष वै सुततेजा वैश्वानर इति नासिके उपदिशन्नुवाचैष वै पृथग्वर्त्मा वैश्वानर इति मुख्यमाकाशमुपदिशन्नुवाचैष वै बहुलो वैश्वानर इति मुख्या अप उपदिशन्नुवाचैष वै रयिर्वैश्वानर इति च्छुबुकमुपदिशन्नुवाचैष वै प्रतिष्ठा वैश्वानर इति स एषोऽग्निर्वैश्वानरो यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निं वैश्वानरं पुरुषविधं पुरुषेऽन्तः प्रतिष्ठितं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति न हास्य ब्रुवाणं चन वैश्वानरो हिनस्ति॥११॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

द्वयं वा इदमत्ता चैवाद्यं च तद्यदोभयꣳ समागच्छत्यत्तैवाख्यायते नाद्यम्॥१॥

स वै यः सोऽत्ताऽग्निरेव स तस्मिन्यत्किञ्चाभ्यादधत्याहितय एवास्य ता आहितयो ह वै ता आहुतय इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा आदित्यो वा अत्ता तस्य चन्द्रमा

एवाहितयश्चन्द्रमसꣳ ह्यादित्य आदधतीत्यधिदेवतमथाध्यात्मं प्राणो वा अत्ता तस्यान्नमेवाहितयोऽन्नꣳ हि प्राण आदधतीति न्वग्नेः॥२॥

अथार्कस्याग्निर्वा अर्कस्तस्याहुतय एव कमाहुतयो ह्यग्नये कमादित्यो वा अर्कस्तस्य चन्द्रमा एव कं चन्द्रमा ह्यादित्याय कमित्यधिदेवतमथाध्यात्मं प्राणो वा अर्कस्तस्यान्नमेव कमन्नꣳ हि प्राणाय कमिति न्वेवार्कस्य॥३॥

अथोक्थस्याग्निर्वा उक्तस्याहुतय एव थमाहुतिभिर्ह्यग्निरुत्तिष्ठत्यादित्यो वा उक्तस्य चन्द्रमा एव थं चन्द्रमसा ह्यादित्य उत्तिष्ठतीत्यधिदेवतमथाध्यात्मं प्राणो वा उक्तस्यान्नमेव थमन्नेन हि प्राण उत्तिष्ठतीति न्वेवोक्थस्य स एषोऽग्निविधोऽर्कविध उक्थविधो यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निविधमर्कविधमुक्थविधं पुरुषमुपास्ते विदुषो हैवास्यैवं भ्रातृव्यो म्लायति॥४॥

प्राणेन वा अग्निर्दीप्यतेऽग्निना वायुर्वायुनादित्य आदित्येन चन्द्रमाश्चन्द्रमसा नक्षत्राणि नक्षत्रैर्विद्युदेतावती वै दीप्तिरस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च सर्वाꣳ हैतां दीप्तिं दीप्यतेऽस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च य एवं वेद॥५॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

सत्यं ब्रह्मेत्युपासीताथ खलु क्रतुमयोऽयं पुरुषः स यावत्क्रतुरयमस्माल्लोकात्प्रैत्येवं क्रतुर्हामुं लोकं प्रेत्याभिसंभवति स आत्मानमुपासीत मनोमयं प्राणशरीरं भारूपमाकाशात्मानं कामरूपिणं मनोजवसꣳ सत्यसंकल्पꣳ सत्यधृतिꣳ सर्वगन्धꣳ सर्वरसꣳ सर्वा अनु दिशः प्रभूतꣳ

सर्वमिदमभ्याप्तमवाक्कमनादरं यथा व्रीहिर्वा यवो वा श्यामाको वा श्यामाकतण्डुलो वैवमयमन्तरात्मन्पुरुषो हिरण्मयो यथा ज्योतिरधूममेवं ज्यायान्दिवो ज्यायानाकाशाज्ज्यायानस्यै पृथिव्यै ज्यायान्त्सर्वेभ्यो भूतेभ्यः स प्राणस्यात्मैष म आत्मैतमित आत्मानं प्रेत्याभिसंभविष्यामीति यस्य स्यादद्धा न विचिकित्सास्तीति ह स्माह शाण्डिल्य एवमेतदिति॥१॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ इति अग्निरहस्यकाण्डं समाप्तम् ॥

अष्टाध्यायीकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

संवत्सरो वै यज्ञः प्रजापतिस्तस्यैतद्द्वारं यदमावास्या चन्द्रमा एव द्वारपिधानः स योऽमावास्यायामग्नी आधत्ते यथा विवृतायां द्वारि द्वारा पुरं प्रपद्येत स तत एव स्वर्गं लोकमियादेवं तद्योऽमावास्यायामाधत्ते॥१॥

अथ यो नक्षत्र आधत्ते यथापिहितायां द्वार्यद्वारा पुरं प्रपित्सेत्स जिह्मः पुरः स्यादेवं तद्यो नक्षत्र आधत्ते तस्मान्नक्षत्र आदधीत यदहरेवैष न पुरस्तान्न पश्चाद्दृश्येत तदहरुपवसेत्तर्हि ह्येष इमं लोकमागच्छति तस्मिन्निह वसति॥२॥

सर्वे देवा वसन्ति सर्वाणि भूतानि सर्वा देवताः सर्व ऋतवः सर्वे स्तोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि छन्दाꣳसि सर्वेषु ह वा अस्य देवेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वासु देवतासु सर्वेष्वृतुषु सर्वेषु स्तोमेषु सर्वेषु पृष्ठेषु सर्वेषु छन्दःस्वग्नी॥३॥

आहितौ भवतो योऽमावास्यायामाधत्ते तस्मादमावास्यायामेवाग्नी आदधीत योऽसौ वैशाखस्यामावास्या तस्यामादधीत सा रोहिण्या संपद्यत आत्मा वै प्रजा पशवो रोहिण्यात्मन्येवैतत्प्रजायां पशुषु प्रतितिष्ठत्यमावास्या वा अग्न्याधेयरूपं तस्मादमावास्यायामेवाग्नी आदधीत पौर्णमास्यामन्वारभेतामावास्यायां दीक्षेत॥४॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अद्यामावास्येति मन्यमान उपवसत्यथैष पश्चाद्दृशे स हैष दिव्यः श्वा स यजमानस्य पशूनभ्यवेक्षते तदपशव्यꣳ स्यादप्रायश्चित्तिकृत एतस्मादु हैतद्भीषावचन्द्रमसादिति छायामुपसर्पन्त्येतेनो हैतदुपतपदाचक्षते श्वलुचितमित्येतमु हैवैतदाचक्षते शशश्चान्द्रमस इति चन्द्रमा वै सोमो देवानामन्नं तं पौर्णमास्यामभिषुण्वन्ति[1]सोऽपरपक्षेऽप ओषधीः प्रविशति पशवो वा आप ओषधीरदन्ति तदेवमेताꣳ रात्रिं पशुभ्यः सन्नयति सोऽद्यामावास्येति मन्यमान उपवसत्यथैष पश्चाद्दृशे तद्यजमानो यज्ञपथादेति॥१॥

तदाहुः कथं कुर्यादित्वा यज्ञपथाद्यजतो[2] ३ न यजेता ३ इति यजेत हैव न ह्यन्यदपक्रमणं भवति श्वः-श्व एवैष ज्यायानुदेति स आमावास्यविधेनैवेष्ट्वाथेष्टिमनुनिर्वपति तदहर्वैव श्वो वा॥२॥

तस्य त्रीणि हवीꣳषि भवन्त्यग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालं पुरोळाशमिन्द्राय वृत्रघ्न एकादशकपालमग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोळाशम्॥३॥

स यदग्नये पथिकृते निर्वपत्यग्निर्वै पथः कर्ता स यस्मादेवादो यजमानो यज्ञपथादेति तमेनमग्निः पन्थानमापादयत्यथ यदिन्द्राय वृत्रघ्ने पाप्मा वै वृत्रो यो भूतेर्वारयित्वा तिष्ठति कल्याणात्कर्मणः साधोस्तमेतद्रिन्द्रेणैव वृत्रघ्ना पाप्मानं वृत्रꣳ हन्ति तस्मादिन्द्राय वृत्रघ्नेऽथ यदग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोळाशं निर्वपति यत्र वा इन्द्रो वृत्रमहꣳ स्तमग्निना वैश्वानरेण समदहत्तदस्य सर्वं पाप्मानꣳ समदहत्तथो एवैष एतदिन्द्रेणैव वृत्रघ्ना पाप्मानं वृत्रꣳ हत्वा तमग्निना वैश्वानरेण

१.पौर्णमास्या अभिषुण्वन्ति TE, V1
२.यजेता ३ J, MD

संदहति तदस्य सर्वं पाप्मानꣳ संदहति स यो हैवं विद्वानेतयेष्ट्या यजते न हास्याल्पश्च न पाप्मा परिशिष्यते॥४॥

तस्यै सप्तदश सामिधेन्यो भवन्त्युपाꣳशु देवता यजति याः कामयते ता याज्यानुवाक्याः करोत्येवमाज्यभागावेवꣳ संयाज्ये॥५॥

तिसृधन्वं दक्षिणां ददाति धन्वना वै श्वानं बाधन्ते तदेतमेवैतद्बाधते यत्तिसृधन्वं दक्षिणां ददाति॥६॥

दण्डं दक्षिणां ददाति दण्डेन वै श्वानं बाधन्ते तदेतमेवैतद्बाधते यद्दण्डं दक्षिणां ददात्येषान्वादिष्टा दक्षिणा दद्यात्त्वेवास्यामप्यन्यद्या इतरा दक्षिणास्तासां यत्संपद्येत सा हैषा पशव्येष्टिस्तयाप्यनभ्यद्दृष्टो यजेतैव॥७॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

तद्वा अदो व्रतोपायन उद्यते यदि नाश्नाति पितृदेवत्यो भवति यद्यु अश्नाति देवानत्यश्नातीति तदारण्यमश्नीयादिति तत्र स्थापयन्ति स यदि ग्राम्या ओषधीरश्नाति पुरोळाशस्य मेधमश्नाति यद्यारण्या ओषधीरश्नाति बर्हिषो मेधमश्नाति यदि वानस्पत्यमश्नातीध्मस्य मेधमश्नाति यदि पयः पिबति सान्नाय्यस्य चाज्यस्य च मेधमश्नाति यद्यपः पिबति प्रणीतानां मेधमश्नाति यदि नाश्नाति पितृदेवत्यो भवति॥१॥

तदाहुः किमयनमिति स्वयꣳ हैवैते रात्री अग्निहोत्रं जुहुयात्स यद्धुत्वा प्राश्नाति तेनापितृदेवत्यो भवत्याहुतिर्वा एषा स यदेवैतामात्मन्नाहुतिं जुहोति तेनो एतेषां मेधानां नाश्नात्येते ह

वै रात्री सर्वा रात्रयः समवयन्ति या आपूर्यमाणपक्षस्य रात्रयस्ताः सर्वाः पौर्णमासीꣳ समवयन्ति या अपक्षीयमाणपक्षस्य रात्रयस्ताः सर्वा अमावास्याꣳ समवयन्ति स यो हैवं विद्वान्त्स्वयमुपवसथे जुहोति सर्वदा हैवास्य स्वयꣳ हुतं भवति॥२॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

संवत्सरो यज्ञः स यो ह वै संवत्सरो यज्ञ इति वेदान्ते हैवास्य संवत्सरस्येष्टं भवत्यथो यत्किञ्च संवत्सरे क्रियते सर्वꣳ हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितं भवति॥१॥

ऋतव ऋत्विजः स यो ह वा ऋतव ऋत्विज इति वेदान्ते हैवास्यर्तूनामिष्टं भवत्यथो यत्किञ्चर्तुषु क्रियते सर्वꣳ हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितं भवति॥२॥

मासा हवीꣳषि स यो ह वै मासा हवीꣳषीति वेदान्ते हैवास्य मासानामिष्टं भवत्यथो यत्किञ्च मासेषु क्रियते सर्वꣳ हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितं भवति॥३॥

अर्धमासा हविष्पात्राणि स यो ह वा अर्धमासा हविष्पात्राणीति वेदान्ते हैवास्यार्धमासानामिष्टं भवत्यथो यत्किञ्चार्धमासेषु क्रियते सर्वꣳ हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितं भवति॥४॥

अहोरात्रे परिवेष्ट्री स यो ह वा अहोरात्रे परिवेष्ट्री इति वेदान्ते हैवास्याहोरात्रयोरिष्टं भवत्यथो यत्किञ्चाहोरात्रयोः क्रियते सर्वꣳ हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितं भवति॥५॥

इयमेव प्रथमा सामिधेन्यग्निर्द्वितीया वायुस्तृतीयान्तरिक्षं चतुर्थी द्यौः पञ्चम्यादित्यः षष्ठी चन्द्रमाः सप्तमी मनोऽष्टमी वाङ्नवमी तपो दशमी ब्रह्मैकादश्येता हि वा इदꣳ सर्वꣳ समिन्धत एताभिरिदꣳ सर्वꣳ समिद्धं तस्मात्सामिधेन्यो नाम॥६॥

स वै त्रिः प्रथममन्वाह स यत्प्रथममन्वाह प्राचीं तेन दिशं जयति यद्द्वितीयं दक्षिणां तेन दिशं जयति यत्तृतीयमूर्ध्वामेव तेन दिशं जयति॥७॥

त्रिर्वेवोत्तमामन्वाह स यत्प्रथममन्वाह प्रतीचीं तेन दिशं जयति यद्द्वितीयंमुदीचीं तेन दिशं जयति यत्तृतीयमिमामेव तेन प्रतिष्ठां जयत्येवमु हाभिरिमाँल्लोकाञ्जयत्येता दिशः॥८॥

ऋतमेव पूर्व आघारः सत्यमुत्तरोऽव ह वा ऋतसत्ये रुन्धेऽथो यत्किञ्चर्तसत्याभ्यां जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति॥९॥

त्विषिरेव प्रथमः प्रयाजोऽपचितिर्द्वितीयो यशस्तृतीयो ब्रह्मवर्चसं चतुर्थोऽन्नाद्यं पञ्चमः स प्रथमं प्रयाजमनुमन्त्रयेत त्विषिमान्भूयासमित्यपचितिमान्भूयासमिति द्वितीयं यशस्वी भूयासमिति तृतीयं ब्रह्मवर्चसी भूयासमिति चतुर्थमन्नादो भूयासमिति पञ्चमं त्विषिमान्ह[1] वा अपचितिमान्यशस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति य एवमेतद्वेदैतद्ध[2] स्म वैतद्विद्वानाह श्वेतकेतुरारुणेयः कꣳस्विदेवापरीषुमहानागमिवाभिसꣳसारं दिदृक्षितारो य एवमेत प्रयाजानां यशो वेदितेति॥१०॥

भूतमेव पूर्व आज्यभागो भविष्यदुत्तरोऽव ह वै भूतं च भविष्यच्च रुन्धेऽथो यत्किञ्च भूतेन च भविष्यता च जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति॥११॥

ब्रह्माग्नेयः पुरोळाशः स यो ह वै ब्रह्माग्नेयः पुरोळाश इति वेदाव ह ब्रह्म रुन्धेऽथो यत्किञ्च ब्रह्मणाꣳ जय्य सर्वꣳ हैव तज्जयति॥१२॥

क्षत्रमुपाꣳशुयाजः स यो ह वै क्षत्रमुपाꣳशुयाज इति वेदाव ह क्षत्रꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च क्षत्रेण जय्यं सर्वꣳ हैव तज्जयति तद्यदुपाꣳशुयाजं कुर्वन्त्येकेनैके तस्मादुच्चैश्चोपाꣳशु च क्षत्रायाचक्षते॥१३॥

विळुत्तरः पुरोळाशः स यो ह वै विळुत्तरः पुरोळाश इति वेदाव ह विशꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च क्षत्रेण जय्यं सर्वꣳ हैव तज्जयति तद्यदाग्नेयश्च पुरोळाश उपाꣳशुयाजश्च पूर्वौ भवतस्तस्मादुभे ब्रह्म च क्षत्रं च विशि प्रतिष्ठिते॥१४॥

१.त्विमिन्हि वा TE
२.एवमेतद्वेतद्ध

राष्ट्रꣳ सान्नाय्यꣳ स यो ह वै राष्ट्रꣳ सान्नाय्यमिति वेदाव ह राष्ट्रꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च राष्ट्रꣳ राष्ट्रेण जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति तद्यत्सन्नयन्त्येकेनैक तस्माद्राष्ट्रꣳ सञ्चैति वि च॥१५॥

तपः स्विष्टकृत्स यो ह वै तपः स्विष्टकृदिति वेदाव ह तपो रुन्धेऽथो यत्किञ्च तपसा जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति॥१६॥

लोकः प्राशित्रꣳ स यो ह वै लोकः प्राशित्रमिति वेदाव ह लोकꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च लोकं जय्यꣳ सर्वं हैव तज्जयति नो ह लवेन लोकाद्व्यथते लवेन ह वा अमुष्मिꣳल्लोके लोकाद्व्यथन्तेऽथ य एवं वेद स ह बहु चन पापं कृत्वा लोकाद्व्यथते॥१७॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

श्रद्धेळा स यो ह वै श्रद्धेळेति वेदाव ह श्रद्धाꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च श्रद्धया जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति॥१॥

अशनिरेव प्रथमोऽनुयाजो ह्रादुनिर्द्वितीय उल्कुषी तृतीयः स प्रथममनुयाजमनुमन्त्रयेताशन्यमुं जहीति यं द्विष्याद्ह्रादुन्यमुं जहीति द्वितीयमुल्कुष्यमुं जहीति द्वितीयꣳ स य एष क्षिप्रं म्रियतेऽशनिर्ह तमनुयाजो हन्त्यथ यो विस्रवन्मिश्र इव ह्रादुनिर्ह तमनुयाजो हन्त्यथ योऽभ्युष्टमिश्र इवोल्कुषी ह तमनुयाजो हन्ति॥२॥

सैषा यज्ञमेनिरे तया वै मेन्या देवा असुरान् पराभावयाञ्चक्रुस्तथो एवैवंविद्यजमानः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यं पराभावयति॥३॥

यदनुयाजान्तो यज्ञः स्यादशन्यन्तः स्याद्धदुन्यन्तः उल्कुष्यन्तस्तस्माद्वै देवानां यज्ञ इळान्तो वैव शंय्वन्तो वा॥४॥

प्रयाजैर्वै देवाः स्वर्गं लोकमायꣳस्तानसुरा अन्वाजिगाꣳसꣳस्ताननुयाजैः प्रत्यौहꣳस्तद्यदनुयाजा इज्यन्ते पाप्मानमेव तद्द्विषन्तं भ्रातृव्यं यजमानः प्रत्यूहति॥५॥

प्राणा वै प्रयाजा अपाना अनुयाजास्तस्मात्प्रयाजाः प्राञ्चो हूयन्ते तद्धि प्राणरूपं प्रत्यञ्चोऽनुयाजास्तदपानरूपमेता ह वै दर्शपूर्णमासयोरुपसदो यदनुयाजास्तस्मात्त उपसद्रूपेण प्रत्यञ्चो हूयन्ते॥६॥

सꣳस्था सूक्तवाकः स यो ह वै सꣳस्था सूक्तवाक इति वेदाव ह सꣳस्थाꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च सꣳस्थया जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति गच्छति वयसः सꣳस्थाम्॥७॥

प्रतिष्ठा शम्योर्वाकः स यो ह वै प्रतिष्ठा शँयोर्वाक इति वेदाव ह प्रतिष्ठाꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्च प्रतिष्ठया जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति गच्छति प्रतिष्ठाम्॥८॥

ते देवाः एतान्पत्नीसंयाजान्पश्चात्पर्यौहन्त मिथुनमेवैतदुपरिष्टाददधत प्रजात्यै तद्यत्पत्नीसंयाजा इज्यन्ते मिथुनमेवैतदुपरिष्टाद्धत्ते प्रजात्यै देवानाꣳ ह वै प्रजातिमनु प्रजायते मिथुनेन मिथुनेन ह प्रजायते य एवमेतद्वेद॥९॥

अन्नꣳ समिष्टयजुः स यो ह वा अन्नꣳ समिष्टयजुरिति वेदाव हान्नꣳ रुन्धेऽथो यत्किञ्चान्नेन जय्यꣳ सर्वꣳ हैव तज्जयति॥१०॥

संवत्सरो यजमानस्तमृतवो याजयन्ति वसन्त आग्नीध्रस्तस्माद्वसन्ते दावाश्चरन्ति तद्ध्यग्निरूपं ग्रीष्मोऽध्वर्युस्तप्त इव वै ग्रीष्मस्तप्तमिवाध्वर्युर्निष्क्रामति वर्षा उद्गाता तस्माद्यदा बलवद्वर्षति साम्न इवोपब्दिः क्रियते शरद्ब्रह्मा तस्माद्यदा सस्यं पच्यते ब्रह्मण्वत्यः प्रजा इत्याहुर्हैमन्तो होता तस्माद्धेमन्वषट्कृताः पशवः सीदन्त्येता ह वा एनं देवता याजयन्ति स यद्येनमैषावीरा याजयेयुरेता एव देवता मनसा ध्यायेदेता हैवैनं देवता याजयन्ति॥११॥

अथ हैषैव[1] तुला यद्दक्षिणो वेद्यन्तः स यत्साधु करोति तदन्तर्वेद्यथ यदसाधु तद्बहिर्वेदि तस्माद्दक्षिणं वेद्यन्तमधिस्पृश्येवासीत तुलायाꣳ ह वा अमुष्मिँल्लोक आदधाति यतरद्यꣳ स्यति तदन्वेष्यति यदि साधु वासाधु वेत्यथ य एवं वेदास्मिन्हैव लोके तुलामारोहत्यमुष्मिँल्लोके तुलाधानं मुच्यते साधुकृत्या हैवास्य यच्छति न पापकृत्या॥१२॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

१. हैषैष V2

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ओं यो ह वा अग्निहोत्रे षण्मिथुनानि वेद मिथुनेन-मिथुनेन ह प्रजायते सर्वाभिः प्रजातिभिर्यजमानश्च पत्नी च तदेकं मिथुनं तस्मादस्य पत्नीवदग्निहोत्रꣳ स्यादेतन्मिथुनमुपाप्रवानीति वत्सश्चाग्निहोत्री च तदेकं मिथुनं तस्मादस्य पुंवत्साग्निहोत्री स्यादेतन्मिथुनमुपाप्रवानीति स्थाली चाङ्गाराश्च तदेकं मिथुनꣳ स्रुक्च स्रुवश्च तदेकं मिथुनमाहवनीयश्च समिच्च तदेकं मिथुनमाहुतिश्च स्वाहाकारश्च तदेकं मिथुनमेतानि ह वा अग्निहोत्रे षण्मिथुनानि तानि य एवं वेद मिथुनेन मिथुनेन ह प्रजायते सर्वाभिः प्रजातिभिः॥१॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

ब्रह्म वै मृत्यवे प्रजाः प्रायच्छत्तस्मै ब्रह्मचारिणमेव न प्रायच्छत्सोऽब्रवीदस्तु मह्यमप्येतस्मिन्भाग इति यामेव रात्रिꣳ समिधं नाहराता इति तस्माद्याꣳ रात्रिं ब्रह्मचारी समिधं नाहरत्यायुष एव तामवदाय वसति तस्माद्ब्रह्मचारी समिधमाहरेन्नेदायुषोऽवदाय वसानीति॥१॥

दीर्घसत्रं वा एष उपैति यो ब्रह्मचर्यमुपैति स यामुपयन्त्समिधमादधाति सा प्रायणीया याꣳ स्नास्यन्त्सोदयनीयाथ या अन्तरेण सत्र्या एवास्य ता ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यमुपयन्॥२॥

चतुर्धा भूतानि प्रविशत्यग्निं पदा मृत्युं पदाचार्यं पदात्मन्येवास्य चतुर्थः पादः परिशिष्यते॥३॥

स यदग्नये समिधमाहरति य एवास्याग्नौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तꣳ सꣳस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशति॥४॥

अथ यदात्मानं दरिद्रीकृत्येवाह्रीर्भूत्वा भिक्षते य एवास्य मृत्यौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तꣳ सꣳस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशति॥५॥

अथ यदाचार्यवचसं करोति यदाचार्याय कर्म करोति य एवास्याचार्ये पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तꣳ सꣳस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशति॥६॥

न ह वै स्नात्वा भिक्षेताप ह वै स्नात्वा भिक्षां जयत्यप ज्ञातीनामशनायामप पितृणाꣳ स एवं विद्वान्यस्या एव भूयिष्ठꣳ श्लाघेत तां भिक्षेतेत्याहुस्तल्लोक्यमिति स यद्यन्यां भिक्षितव्यां न विन्देदपि स्वामेवाचार्य जायां भिक्षेताथो स्वां मातरं नैनꣳ सप्तम्य भिक्षितातीयात्तमेवं विद्वाꣳसमेवं चरन्तꣳ सर्वे वेदा आविशन्ति यथा ह वा अग्निः समिद्धो रोचत एवꣳ ह वै स स्नात्वा रोचते य एवं विद्वान् ब्रह्मचर्यं चरति॥७॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

उद्दालकोहारुणिरुदीच्यान्वृतो धावयाञ्चकार तस्य निष्क उपाहित आसैतद्ध स्म वै तत्पूर्वेषां वृतानां धावयतामेकधनमुपाहितं भवत्युपवल्हाय बिभ्यतां तान्होदीच्यानां ब्राह्मणान् भीर्विवेद कौरुपाञ्चालो वा अयं ब्रह्मपुत्रो यद्वै नोऽयमर्धं न पर्याददीत हन्तैनं ब्रह्मोद्यमाह्वयामहा इति केन वीरेणेति स्वैदायनेनेति शौनको ह स्वैदायन आस॥१॥

ते होचुः स्वैदायन त्वया वीरेणेमं प्रति संयतामहा इति स होवाचोपात्र खलु रमताहं न्वेनं वेदानीति तꣳ हाभिप्रपेदे तꣳ हाभिप्रपन्नमभ्युवाद स्वैदायना३ इति हो३ गौतमस्य पुत्रेतीतरः प्रतिशुश्राव तꣳ ह तत एव प्रष्टुं दध्रे॥२॥

स वै गौतमस्य पुत्र वृतो जनं धावयेद्यो दर्शपूर्णमासयोरष्टौ पुरस्तादाज्यभागान्विद्यात्पञ्च मध्यतो हविर्भागान् षट्प्राजापत्यानष्टा उपरिष्टादाज्यभागान्॥३॥

स वै गौतमस्य पुत्र वृतो जनं धावयेद्यस्तद्दर्शपूर्णमासयोर्विद्याद्यस्मादिमाः प्रजा अदन्तका जायन्ते यस्मादासां जायन्ते यस्मादासां प्रभिद्यन्ते यस्मादासाꣳ सन्तिष्ठन्ते यस्मादासां पुनरुत्तमे वयसि सर्व एव प्रभिद्यन्ते यस्मादधर एवाग्रे जायन्तेऽथोत्तरे यस्मादणीयाꣳस एवाधरे प्रथीयाꣳस उत्तरे यस्माद्दꣳष्ट्रा वर्षीयाꣳसो यस्मात्समा एव जंभ्याः॥४॥

स वै गौतमस्य पुत्र वृतो जनं धावयेद्यस्तद्दर्शपूर्णमासयोर्विद्याद्यस्मादिमाः प्रजा लोमशा जायन्ते यस्मादासां पुनरिव श्मश्रूण्यौपपक्ष्याणि दुर्बीरिणानि जायन्ते यस्माच्छीर्षिण्येवाग्रे पलितो भवत्यथ पुनरुत्तमे वयसि सर्वा एव पलितो भवति॥५॥

स वै गौतमस्य पुत्र वृतो जनं धावयेद्यस्तद्दर्शपूर्णमासयोर्विद्याद्यस्मात्कुमारस्य रेतः सिक्तं न संभवति यस्मादस्य मध्यमे वयसि संभवति[1] पुनरुत्तमे वयसि न संभवति यो गायत्रीꣳ हरिणीं ज्योतिष्पक्षां यजमानꣳ स्वर्गं लोकमभिवहन्तीं विद्यादिति तस्मै ह निष्कं प्रददावनूचानः स्वैदायनासि सुवर्णं वाव सुवर्णविदे ददतीति तꣳ होपगुह्य निश्चक्राम तꣳ ह प्रपच्छुः किमिवैष गौतमस्य पुत्रोऽभूदिति॥६॥

स होवाच यथा ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रो मूर्धास्य निपतेद्य एनमुपवल्हेतेति ते ह तत एव विप्रेयुस्तꣳह तत एव समित्पाणिः प्रतिचक्रम उप त्वायानीति किमध्येष्यमाण इति यानेव मा प्रश्नानप्राक्षीस्तानेव मे विब्रूहीति॥७॥

स होवाचानुपेतायैव त एतान् ब्रुवाणीति तस्मा उ हैतदुवाच द्वावाधारौ पञ्च प्रयाजा आग्नेय आज्यभागोऽष्टम एतेऽष्टौ पुरस्तादाज्यभागाः सौम्य आज्यभागो हविर्भागाणां प्रथमो हविर्हि सोम आग्नेयः पुरोळाशोऽग्नीषोमीय उपाꣳशुयाजोऽग्नीषोमीयः पुरोळाशोऽग्निः स्विष्टकृदेते पञ्च मध्यतो हविर्भागाः प्राशित्रं चेळा च यच्चाग्नीध आदधाति ब्रह्मभागो यजमानभागोऽन्वाहार्य

१. संभवति यस्मादस्य पुनः V2, My

एते षट् प्राजापत्यास्त्रयोऽनुयाजाश्चत्वारः पत्नीसंयाजाः समिष्टयजुरष्टममेतेऽष्टा उपरिष्टादाज्य भागाः॥८॥

अथ यदपुरोऽनुवाक्यकाः प्रयाजा भवन्ति तस्मादिमाः प्रजा अदन्तका जायन्तेऽथ यत्पुरोऽनुवाक्यवन्ति हवीꣳषि भवन्ति तस्मादासां जायन्तेऽथ यदपुरोऽनुवाक्यका अनुयाजा भवन्ति तस्मादासां प्रभिद्यन्तेऽथ यत्पुरोऽनुवाक्यवन्तः पत्नीसंयाजा भवन्ति तस्मादासाꣳसन्तिष्ठन्तेऽथ यदपुरोऽनुवाक्यकꣳ समिष्टयजुर्भवति तस्मादासां पुनरुत्तमे वयसि सर्व एव प्रभिद्यन्ते॥९॥

अथ यदनुवाक्यामनूच्य याज्यया यजति तस्मादधर एवाग्रे जायन्तेऽथोत्तरेऽथ यद्गायत्रीमनूच्य त्रिष्टुभा यजति तस्मादणीयाꣳस एवाधरे प्रथीयाꣳस उत्तरेऽथ यत्प्राञ्चावाधारावाधारयति तस्माद्दꣳष्ट्रा वर्षीयाꣳसोऽथ यत्सच्छन्दसावेव संयाज्ये भवतस्तस्मात्समा एव जम्भ्याः॥१०॥

अथ यद्बर्हिस्तृणाति तस्मादिमाः प्रजा लोमशा जायन्तेऽथ यत्पुनरिव प्रस्तरꣳ स्तृणाति तस्मादासां पुनरिव श्मश्रूण्यौपपक्ष्याणि दुर्वीरिणानि जायन्तेऽथ यत्केवलमेवाग्रे प्रस्तरमनुप्रहरति तस्माच्छीर्षण्येवाग्रे पलितो भवत्यथ यत्सर्वमेव बर्हिरनुप्रहरति तस्मात्पुनरुत्तमे वयसि सर्व एव पलितो भवति॥११॥

अथ यदाज्यहविषः प्रयाजा भवन्ति तस्मात्कुमारस्य रेतः सिक्तं न संभवत्युदकमेवैव भवत्युदकमेव ह्याज्यमथ यन्मध्ये यज्ञस्य दध्ना पुरोलाशेनेति यजन्ति[1] तस्मादस्य मध्यसे

१. चरन्ति as alternative reading in TE

वयसि संभवति द्रप्सीवैव भवति द्रप्सीव हि रेतोऽथ यदाज्यहविष एवानुयाजा भवन्ति तस्मादस्य पुनरुत्तमे वयसि न संभवत्युदकमेवैव भवत्युदकमेव ह्याज्यं वेदिरेव गायत्री तस्यै येऽष्टौ पुरस्तादाज्यभागाः स दक्षिणः पक्षो येऽष्टा उपरिष्टादाज्यभागाः स उत्तरः पक्षः सैषा गायत्री हरिणी ज्योतिष्पक्षा यजमानꣳ स्वर्गं लोकमभिवहति य एवमेतद्वेद॥१२॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथातः स्रुचोरादानस्य तद्धैतदेके कुशला मन्यमाना दक्षिणेनैव जुहूमाददते सव्येनोपभृतं स तथा कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयात्प्रतिप्रतिं न्वा अयमध्वर्युर्यजमानस्य द्विषन्तं भ्रातृव्यमकत्प्रत्युद्यामिनमितीश्वरो ह तथैव स्यादित्थमेव कुर्यादुभाभ्यामेव पाणिभ्यां जुहूं परिगृह्युपभृत्यधिनिदध्यात्तस्य नोपमीमाꣳसास्ति तत्पशव्यमायुष्यं ते असꣳशिञ्चयन्नाददीत[1] यत्सꣳशिञ्चयेदयोगक्षेमो यजमानमृच्छेत्तस्मादसꣳ शिञ्चयन्नाददीत॥१॥

अथातोऽतिक्रमणस्य वज्रेण ह वा अन्योऽध्वर्युर्यजमानस्य पशून्विधमति वज्रेण हास्मा अन्य उपसमूहत्येष ह वा अध्वर्युर्वज्रेण यजमानस्य पशून्विधमति य आश्रावयिष्यन्दक्षिणेनातिक्रामति सव्येनाश्राव्याथ हास्मा एष उपसमूहति य आश्रावयिष्यन्त्सव्येनातिक्रामति दक्षिणेन नाश्राव्यैष हास्मा उपसमूहति॥२॥

अथातो धारणस्य तद्धैतदेके कुशला मन्यमानाः प्रगृह्य बाहू स्रुचौ धारयन्ति न तथा कुर्याद्यो

१. आददीते V2, My

हैनं तत्र ब्रूयाच्छूलौ न्वाऽयमध्वर्युर्बाहू अकृतशूलबाहुर्भविष्यतीतीश्वरो ह तदैव स्यादथ हैष मध्यमः प्राणस्तस्मादु तमुपन्यच्येवैव धारयेत्॥३॥

अथात आश्रावणस्य षड्ढ वा आश्रावितानि न्यक्तिर्यगूर्ध्वं कृपणं बहिः श्र्यन्तः श्र्येतद्ध वै न्यग्योऽयमुच्चैरादाय शनैर्निदधाति स यमिच्छेत्पापीयान्त्स्यादिति तस्योच्चैरादाय शनैर्निदध्यात्तेन स पापीयान् भवति॥४॥

अथ हैतत्तिर्यग्योऽयं यावतैवादत्ते[२] तावता निदधाति स यमिच्छेन्नैव श्रेयान्त्स्यान्न पापीयानिति तस्य यावतैवाददीत तावता निदध्यात्तेन स नैव श्रेयान्न पापीयान् भवति॥५॥

अथ हैतदूर्ध्वं योऽयꣳ शनैरादायोच्चैर्निदधाति स यमिच्छेच्छ्रेयान्त्स्यादिति तस्य शनैरादायोच्चैर्निदध्यात्तेन स श्रेयान् भवति॥६॥

अथ हैतत्कृपणं योऽयमणु दीर्घमस्वरमाश्रावयति यो हैनं तत्र ब्रूयात्कृपणं न्वा अयमध्वर्युर्यजमानमकद्विववषतो भ्रातृव्यस्योपावसायिनमितीश्वरो ह तद्धैव स्यात्॥७॥

अथ हैतद्बहिः श्रियोऽयमपव्यादायौष्ठा उच्चैरस्वरमाश्रावयति श्रीर्वै स्वरो बाह्यत एव तच्छ्रियं धत्तेऽशनायुको भवति॥८॥

अथ हैतदन्तः श्रियोऽयꣳ संधायौष्ठा उच्चैः स्वरवदाश्रावयति श्रीर्वै स्वरोऽन्तरत एव तच्छ्रियं

२. यावतैवाददीत H, P1

धत्तेऽन्नादो भवति स वै मन्द्रमिवोरसि परास्तभ्योभयतो बार्हतमुच्चैरन्ततो निदध्यात्तस्य नोपमीमाꣳसास्ति तत्पशव्यमायुष्यम्॥९॥

अथातो होमस्य तद्धैतदेके कुशला मन्यमानाः प्राचीꣳ स्रुचमुपावहृत्य हुत्वा पर्याहृत्योपभृत्यधि निदधति न तथा कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयादनुयुवं न्वा अयमध्वर्युर्यजमानमकद्विषतो भ्रातृव्यस्यान्ववसायिनमितीश्वरो ह तथैव स्यात्पार्श्वत उ हैके स्रुचमुपावहृत्य हुत्वा पर्याहृत्योपभृत्यधि निदधति न तथा कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयादतीर्थेन न्वा अयमध्वर्युराहुतीः प्रारौत्सीत्सं वा शरिष्यते घुणिर्वा भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादित्थमेव कुर्यात्प्राचीमेव स्रुचमुपावहृत्य हुत्वा तेनैवाधिहृत्योपभृत्यधि निदध्यात्तस्य नोपमीमाꣳसास्ति तत्पशव्यमायुष्यम्॥१०॥

प्रदग्धाहुतिर्ह वा अन्योऽध्वर्युराहुतीर्हान्यः संतर्पयत्येष ह वै प्रदग्धाहुतिरध्वर्युर्योऽयमाज्यꣳ हुत्वावदानानि जुहोत्येतꣳ ह वै तददृश्यमाना वागभ्युवाद प्रदग्धाहुतिर्न्वा अयमध्वर्युरित्यथ हैना एष सन्तर्पयति योऽयमाज्यꣳ हुत्वावदानानि जुहोत्यथ पुनरन्तत आज्येनाभिजुहोत्येष हैनाः सन्तर्पयति तासाꣳ संतृप्तानां देवा हिरण्मयाꣳश्चमसान् पूरयन्ते॥११॥

तदु होवाच याज्ञवल्क्यो यद्वा उपस्तीर्यावदायाभिघारयति तदेवैनाः सन्तर्पयति ता-साꣳ संतृप्तानां देवा हिरण्मयाꣳश्चमसान् पूरयन्तेऽयस्थूणगृहपतीनाꣳ ह वै शौल्वायनोऽध्वर्युरास॥१२॥

स होवाचेदमहेदꣳ सत्रं कृशपश्वल्पाज्यमथायं गृहपतिरस्मीति मन्यत इति॥१३॥

स होवाचाध्वर्यवा वै नोऽक्रुक्ष[३] एते वै ते स्रुचौ ये त्वꣳ संवत्सरं नाशक आदातुं यद्वै त्वाहमेतयोरनुशिष्यां प्र प्रजया पशुभिर्जायेथा अभि स्वर्गं लोकं वहेरिति॥१४॥

स होवाचोप त्वयानीति स होवाचात्र वाव खल्वर्हसि यो नः संवत्सरेऽध्वर्युरभूरनुपेतायैव त एनद्ब्रवाणीति[४] तस्मा उ हैतदेव स्रुचोरादानमुवाच यदेतद्व्याख्यामि तस्मादेवं विदमेवाध्वर्युं कुर्वीत नानेवंविदम्॥१५॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्वै प्रजाः सृजमानोऽतप्यत तस्माच्छ्रान्तात्तेपानाच्छ्रीरुदक्रामत्सा दीप्यमाना भ्राजमाना लेलायन्त्यतिष्ठत्तां दीप्यमानां भ्राजमानां लेलायन्तीं देवा अभ्यध्यायन्॥१॥

ते प्रजापतिमब्रुवन् हनामेमामेदमस्या ददामहा इति स होवाच स्त्री वा एषा यच्छ्रीर्न वै स्त्रियं घ्नन्त्युत त्वा अस्या जीवन्त्या एवाददत इति॥२॥

तस्या अग्निरन्नाद्यमादत्त सोमो राज्यं वरुणः साम्राज्यं मित्रः क्षत्रमिन्द्रो बलं बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसꣳ सविता राष्ट्रं पूषा भगꣳ सरस्वती पुष्टिं त्वष्टा रूपाणि॥३॥

सा प्रजापतिम ब्रवीदा वै म इदमदिषतेति स होवाच यज्ञेनैनान् पुनर्याचस्वेति॥४॥

सैतां दशहविषमिष्टिमपश्यदाग्नेयमष्टाकपालं पुरोळाशꣳ सौम्यं चरुं वारुणं दशकपालं पुरोळाशं मैत्रं चरुमैन्द्रमेकादशकपालं पुरोळाशं बार्हस्पत्यं चरुꣳ सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोळाशं पौष्णं चरुꣳ सारस्वतं चरुं त्वाष्ट्रं दशकपालं पुरोळाशम्॥५॥

३. न आक्रुक्षः
४. एतद् TE

तानेतयानुवाक्ययान्ववदग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता यः सहस्री पूषा नो गोभिरवसा सरस्वती त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैरिति ते प्रत्युपातिष्ठन्त॥६॥

तानेतया याज्यया परस्तात्प्रतिलोमं प्रत्यैत्वष्टा रूपाणि ददती सरस्वती पूषा भगꣳ सविता मे ददातु बृहस्पतिर्ददिन्द्रो बलं मे मित्रः क्षत्रं वरुणः सोमो अग्निरिति ते पुनर्दानायाध्रियन्त सैतानुपहोमानपश्यत्॥७॥

अग्निरन्नादोऽन्नपतिरन्नाद्यमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादायाग्निरुदक्रामत्पुनरस्या अन्नाद्यमददात्॥८॥

सोमो राजा राजपती राज्यमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय सोम उदत्क्रामत्पुनरस्यै राज्यमददात्॥९॥

वरुणः सम्राट् सम्राट्पतिः साम्राज्यमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय वरुण उदक्रामत्पुनरस्यै साम्राज्यमददान्मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः क्षत्रमस्मिन् यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय मित्र उदक्रामत्पुनरस्यै क्षत्रमददात्॥१०॥

इन्द्रो बलं बलपतिर्बलमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादायेन्द्र उदक्रामत्पुनरस्यै बलमददात्॥११॥

बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिर्ब्रह्मवर्चसमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय बृहस्पतिरुदक्रामत्पुनरस्यै ब्रह्मवर्चसमददात्॥१२॥

सविता राष्ट्रꣳ राष्ट्रपती राष्ट्रमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय सवितोदक्रामत्पुनरस्यै राष्ट्रमददात्॥१३॥

पूषा भगं भगपतिर्भगमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय पूषोदक्रामत्पुनरस्यै भगमददात्॥१४॥

सरस्वती पुष्टिं पुष्टिपतिः पुष्टिमस्मिन्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय सरस्वत्युदक्रामत् पुनरस्यै पुष्टिमददात्॥१५॥

त्वष्टा रूपाणाꣳ रूपकृद्रूपपती रूपेण पशूनस्मिन् यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय त्वष्टोदक्रामत् पुनरस्यै रूपेण पशूनददात्॥१६॥

ता वा एता दश देवता दश हवीꣳषि दशाहुतयो दश दक्षिणा दशंदशिनी विराट्च्छ्रीर्विराट्च्छ्रियꣳ हैतद्विराज्यन्नाद्ये प्रतितिष्ठति॥१७॥

तस्यै पञ्चदश सामिधेन्यो भवन्त्युपाꣳशु देवता यजति पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजा एकꣳ समिष्टयजुः पुष्टिमन्तावाज्यभागावग्निना रयिमश्नवत्सोषमेव दिवे-दिवे यशसं वीरवत्तमं गयस्फानो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः सुमित्रः सोम नो भवेति सहस्रवत्यौ संयाज्ये नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वसुद्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितम्। उत नो ब्रह्मन्नविष उक्थेषु देवहूतमः। शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातम इति॥१८॥

ताꣳ हैतां गोतमो राहूगणो विदाञ्चकार सा ह जनकं वैदेहं प्रत्युत्ससाद ताꣳ हाङ्गजिद्ब्राह्मणेष्वन्वियेष तामु ह याज्ञवल्क्ये विवेद स होवाच सहस्रं भो याज्ञवल्क्य दद्मो यस्मिन्वयं त्वयि मित्रविन्दामन्वविदामेति विन्दते मित्रꣳ राष्ट्रमस्य भवत्यपपुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति य एवं विद्वानेतयेष्ट्या यजते यो वै तदेवं वेद॥१९॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथातो हविषः समृद्धिः षड्ढ वै ब्रह्मणो द्वारोऽग्निर्वायुरापश्चन्द्रमा विद्युदादित्यः॥१॥

स य उपदग्धेन हविषा यजतेऽग्निना ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते सोऽग्निना ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति॥२॥

अथ यो विपतितेन हविषा यजते वायुना स ह ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स वायुना ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति॥३॥

अथ योऽशृतेन हविषा यजतेऽद्भिर्हि स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते सोऽद्भिर्ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति॥४॥

अथ य उपरक्तेन हविषा यजते चन्द्रमसा ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स चन्द्रमसा ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति॥५॥

अथ यो लोहितेन हविषा यजते विद्युता ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स विद्युता ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति॥६॥

अथ यः सुशृतेन हविषा यजत आदित्येन ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स आदित्येन ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति सैषा हविषः समृद्धिः स यो हैवमेताꣳ हविषः समृद्धिं वेद सर्वसमृद्धेन हैवास्य हविषेष्टं भवति॥७॥इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

अथातो[1] यज्ञस्य समृद्धिर्यद्वै यज्ञस्य न्यूनं प्रजननमस्य तदथ यदतिरिक्तं पशव्यमस्य तदथ यत्संकसुकꣳ श्रिया अस्य तदथ यत्संपन्नꣳ स्वर्ग्यमस्य तत्॥१॥

स यदि मन्येत न्यूनं मे यज्ञेऽभूदिति प्रजननं म एतत्प्रजनिष्य इत्येव तदुपासीत॥२॥

अथ यदि मन्येतातिरिक्तं मे यज्ञेऽभूदिति पशव्यं म एतत्पशुमान् भविष्यामीत्येव तदुपासीत॥३॥

अथ यदि मन्येत संकसुकं मे यज्ञेऽभूदिति श्रियै म एतदा मा श्रीस्तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेन परिवृतागमिष्यतीत्येव तदुपासीत॥४॥

अथ यदि मन्येत संपन्नं मे यज्ञेऽभूदिति स्वर्ग्यं म एतत्स्वर्गलोको भविष्यामीत्येव तदुपासीत सैषा यज्ञस्य समृद्धिः स यो हैवमेतां यज्ञस्य समृद्धिं वेद सर्वसमृद्धेन हैवास्य यज्ञेनेष्टं भवति॥५॥इति पञ्चमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

१. This Brāhmaṇa is missing in My as well as in MD

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

उर्वशी हाप्सराः पुरूरवसमैलं चकमे तꣳ ह विन्दमानोवाच त्रिः स्म माऽह्नो वैतसेन दण्डेन हतादकामाꣳ स्म मा निपद्यासै मो स्म त्वा नग्नं दर्शमेष वै न स्त्रीणामुपचार इति सा हास्मिञ्योगुवासापि हास्माद्गर्भिण्यास तावज्योग्घास्मिन्नुवास॥१॥

ततो ह गन्धर्वाः समूदिरे ज्योग्वा इयमुर्वशी मनुष्येष्ववात्सीदुप जानीत यथेयं पुनरागच्छेदिति तस्यै हाविद्वर्युरणा शयन उपनद्धास[1] ततो ह गन्धर्वा अन्यतरमुरणं प्रमेथुः॥२॥

सा होवाचावीर इव बत मेऽजन इव पुत्रꣳ हरतीति द्वितीयं प्रमेथुः सा ह तथैवोवाचाथ हायमीक्षाञ्चक्रे कथं नु तदवीरं कथमजनꣳ स्याद्यत्राहꣳ स्यामिति स नग्न एवानूत्पपात चिरं तन्मेने यद्वासः पर्यधास्यत॥३॥

ततो ह गन्धर्वा विद्युतं जनयाञ्चक्रुस्तं यथा दिवैवं नग्नं ददर्श ततो हैवेयं तिरोबभूव पुनरैमात्येत्तिरो[2] भूताꣳ स आध्या जल्पन्कुरुक्षेत्रꣳ समया चचारान्यतः प्लक्षेति बिसवती तस्यै हाध्यन्तेन वव्राज॥४॥

तद्ध ता अप्सरस आतयो भूत्वा परिपुप्लुविरे तꣳ हेयं ज्ञात्वोवाचायं वै स मनुष्यो यस्मिन्नहमवात्समिति ता होचुस्तस्मै वा आविरसामेति तथेति तस्मै हाविरासुस्ताꣳ हायं ज्ञात्वाभिपरोवाद हये जाये मनसा तिष्ठ घोरे वचाꣳसि मिश्रा कृणवावहै नु न नौ मन्त्रा अनुदितास एते मयस्करस्परतरे च नाहन्नित्युप नु रम सं नु वदामहा इति हैवैनां तदुवाच॥५॥

१. उपबद्धास My MD

२. Archaic form for पुनरैमीत्यैत्तिरो

तꣳ हेतरा प्रत्युवाच किमेता वाचा कृणवा तवाहं प्राक्रमिषमुषसामग्रियेव पुरूरवः पुनरस्तं परेहि दुरापना वात-इवाहमस्मीति न वै त्वं तदकरोर्यदहमब्रवं दुरापो वा अहं त्वयैतर्ह्यस्मि पुनर्गृहानिहीति हैवैनं तदुवाच॥६॥

अथ हायं परिद्यून उवाच सुदेवो अद्य प्रपतेदनावृत्परावतं परमां गन्तवा३ अधा शयीत निर्ऋतेरुपस्थेऽथैनं वृका रभसासो अद्युरिति सुदेवोऽद्योद्वा बध्नीत प्र वा पतेत्तदेनं वृका वा श्वानो वाद्युरिति हैव तदुवाच॥७॥

तꣳ हेतरा प्रत्युवाच पुरूरवो मा मृथा मा प्रपप्तो मा त्वा वृकासो अशिवास उक्षन् न वै स्त्रैणानि सख्यानि सन्ति सालावृकाणाꣳ हृदयान्येतेति मैतदादृथा न वै स्त्रैणꣳ सख्यमस्ति पुनर्गृहानिहीति हैवैनं तदुवाच॥८॥

यद्विरूपाचरं मर्त्येष्ववसꣳ रात्रीः शरदश्चतस्रः घृतस्य स्तोकꣳ सकृदह्न आश्नां ता देवेदं तातृपाणा चरामीति तदेतदुक्तप्रत्युक्तं पञ्चदशर्चं बह्वृचाः प्राहुस्तस्यै ह हृदय- माव्ययाञ्चकार॥९॥

सा होवाच संवत्सरतमीं रात्रिमागच्छतान्तन्म एकाꣳ रात्रिमन्ते शयितासे जात उ तेऽयं तर्हि पुत्रो भवितेति स ह संवत्सरतमीꣳ रात्रिमाजगामेद्धिरण्यविमितानि ततो हैनमेकमूचुरेतत्प्रपद्यस्वेति तद्धास्मै तामुपप्रजिघ्युः॥१०॥

सा होवाच गन्धर्वा वै ते प्रातर्वरं दातारस्तं वृणासा इति तं वै मे त्वमेव वृणीष्वेति युष्माकमेवैकोऽसानीति ब्रूतादिति तस्मै ह प्रातर्गन्धर्वा वरं ददुः स होवाच युष्माकमेवैकोऽसानीति॥११॥

ते होचुर्न वै सा मनुष्येष्वग्नेर्यज्ञियतनूरस्ति ययेष्ट्वास्माकमेकः स्यादिति तस्मै ह स्थाल्यामोप्याग्निं

प्रददुरनेनेष्ट्वास्माकमेको भविष्यसीति तं च ह कुमारं चादायावव्राज सोऽरण्य एवाग्निं निधाय कुमारेणैव ग्राममेयाय पुनरैमीत्येत्तिरोभूतं योऽग्निरश्वत्थं तं या स्थाली शमीं ताः स ह पुनर्गन्धर्वानियाय॥१२॥

ते होचुः संवत्सरं चातुष्प्राश्यमोदनं पच स एतस्यैवाश्वत्थस्य तिस्रस्तिस्रः समिधो घृतेनान्वज्य समिद्वतीभिर्घृतवतीभिर्ऋग्भिरभ्याधत्तात्स यस्ततोऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति॥१३॥

ते होचुः परोक्षमिव वा एतदाश्वत्थीमेवोत्तरारणिं कुरुष्व शमीमयीमधरारणिः स यस्ततोऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति॥१४॥

ते होचुः परोक्षमिव वा एतदाश्वत्थीमेवोत्तरारणिं कुरुष्वाश्वत्थीमधरारणिः स यस्ततोऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति स आश्वत्थीमेवोत्तरारणिं चक्र आश्वत्थीमधरारणिः स यस्ततोऽग्निर्जज्ञे स एव स आस तेनेष्ट्वा गन्धर्वाणामेक आस तस्मादाश्वत्थीमेवोत्तरारणिं कुर्वीताश्वत्थीमधरारणिः स यस्ततोऽग्निर्जायते स एव स भवति तेनेष्ट्वा गन्धर्वाणामेको भवति॥१५॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह चातुर्मास्यैरात्मानं विदधे स इममेव दक्षिणं बाहुं वैश्वदेवः हविरकुरुत तस्यायमेवाङ्गुष्ठ आग्नेयः हविरिदः सौम्यमिदः सावित्रः स वै वर्षिष्ठः पुरोळाशो भवति तस्मादियमासां

वषिष्ठिदꣳ सारस्वतमिदं पौष्णमथ य एष उपरिष्टाद्धस्तस्य सन्धिस्तन्मारुतमिदं वैश्वदेवं दोर्द्यावापृथिवीयं तद्वा अनिरुक्तं भवति तस्मात्तदनिरुक्तम्॥१॥

अयमेव दक्षिण ऊरुर्वरुणप्रघासास्तस्य यानि पञ्च हवीꣳषि समायीनि ता इमाः पञ्चाङ्गुलयः कुल्फावेवैन्द्राग्नꣳ हविस्तद्वै द्विदेवत्यं भवति तस्मादिमौ द्वौ कुल्फाविदं वारुणमिदं मारुतमनूकं कायस्तद्वा अनिरुक्तं भवति तस्मात्तदनिरुक्तम्॥२॥

मुखमेवास्यानीकवतीष्टिर्मुखꣳ हि प्राणानामनीकमुरः सान्तपनीयोरसा हि समिव तप्यत उदरं गृहमेधीया प्रतिष्ठा वा उदरं प्रतिष्ठित्या एव शिश्नान्येवास्य क्रैळिनꣳ हविः शिश्नैर्हि क्रीडतीवायमेवावाङ् प्राण आदित्येष्टिः॥३॥

अयमेवोत्तर ऊरुर्महाहविस्तस्य यानि पञ्च हवीꣳषि समायीनि ता इमाः पञ्चाङ्गुलयः कुल्फावेवैन्द्राग्नꣳ हविस्तद्वै द्विदेवत्यं भवति तस्मादिमौ द्वौ कुल्फाविदं माहेन्द्रमिदं वैश्वकर्मणं तद्वा अनिरुक्तं भवति तस्मात्तदनिरुक्तमथ यदिदमन्तरुदरे तत्पितृयज्ञस्तद्वा अनिरुक्तं भवति तस्मात्तदनिरुक्तम्॥४॥

अयमेवोत्तरो बाहुः शुनासीरीयं तस्य यानि पञ्च हवीꣳषि समायीनि ता इमाः पञ्चाङ्गुलयोऽथ य एष उपरिष्टाद्धस्तस्य सन्धिस्तच्छुनासीरीयमिदं वायव्यं दोः सौर्यं तद्वा अनिरुक्तं भवति तस्मात्तदनिरुक्तम्॥५॥

तानि वा एतानि चातुर्मास्यानि त्रिषन्धीनि द्विसमस्तानि तस्मादिमानि पुरुषस्याङ्गानि त्रिषन्धीनि द्विसमस्तानि तेषां वै चतुर्णां द्वयोस्त्रीणि त्रीणि हवीꣳष्यनिरुक्तानि भवन्ति द्वे-द्वे द्वयोस्तेषां वै

चतुर्ष्वग्निं मन्थन्ति तस्माच्चतुर्भिरङ्गैरायुते द्वयोः प्रणयन्ति तस्माद्द्वाभ्यामेत्येवमु ह प्रजापतिश्चातुर्मास्यैरात्मानं विदधे तथो एवैवंविद्यजमानश्चातुर्मास्यैरात्मानं विधत्ते॥६॥

तदाहुः सर्वगायत्रं वैश्वदेवꣳ हविः स्यात्सर्वत्रैष्टुभं वरुणप्रघासाः सर्वजागतं महाहविः सर्वानुष्टुभꣳ शुनासीरीयं चतुष्टोमस्याप्त्या इति तदु तथा न कुर्याद्यत्वा एतान्यभि संपद्यन्ते तेनैवास्य स काम उपाप्तो भवति॥७॥

तानि वा एतानि चातुर्मास्यानि द्वाषष्टानि त्रीणि च शतानि बृहत्यः संपद्यते तदेभिः संवत्सरं च महाव्रतं चाप्नोत्यथो द्विप्रतिष्ठो वा अयं यजमानो यजमानमेवैतत्स्वर्गे लोक आयातयति प्रतिष्ठापयति॥८॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

शौचेयो ह प्राचीनयोग्य उद्दालकमारुणिमाजगाम ब्रह्मोद्यमग्निहोत्रं विविदिषामीति[1]॥१॥

स होवाच गौतम का तेऽग्निहोत्री को वत्सः किमुपसृष्टा किꣳ संयोजनं किं दुह्यमानं किं दुग्धं

१.विविदिष्यामीति MD

किमाह्रियमाणं किमधिश्रितं किमिवद्योत्यमानं[२] किमद्भ्यः[३] प्रत्यानीतं किमुद्वास्यमानं किमुद्वासीतं किमुन्नीयमानं किमुन्नीतं किमुद्यतं किꣳ ह्रियमाणं किं निगृहीतम्॥२॥

काꣳ समिधमादधासि का पूर्वाहुतिः किमुपासीषदः किमुपैक्षिष्ठाः कोत्तराहुतिः किꣳ हुत्वा प्रकम्पयसि किꣳ स्रुचं परिमृज्य कूर्चे न्यमार्जीः किं द्वितीयं परिमृज्य दक्षिणतो हस्तमुपासीषदः किं पूर्वं प्राशीः किं द्वितीयं किमुत्सृव्यापापाः किꣳ स्रुच्यप आनीय निरौक्षीः किं द्वितीयं किं तृतीयमेतां दिशमुदौक्षीः किं जघनेनाहवनीयमपो न्यनैषीः किं समतिष्ठिपो यदि वा एतद्विद्वानग्निहोत्रमहौषीरथ ते हुतं यद्यु वा अविद्वानहुतमेव त इति॥३॥

स होवाचेळैव मे मानव्यग्निहोत्री वायव्यो वत्सः सजूरुपसृष्टा विराट्संयोजनमाश्विनं दुह्यमानं वैश्वदेवं दुग्धं वायव्यमाह्रियमाणमाग्नेयमधिश्रितमैन्द्राग्नमवद्योत्यमानं[४] वारुणमद्भिः प्रत्यानीतं वायव्यमुद्वास्यमानं द्यावापृथिव्यमुद्वासितमाश्विनमुन्नीयमानं वैश्वदेवमुन्नीतं महादेवायोद्यतं वायव्यꣳ ह्रियमाणं वैष्णवं निगृहीतम्॥४॥

अथ याꣳ समिधमादधाम्याहुतीनाꣳ सा प्रतिष्ठा या पूर्वाहुतिर्देवाꣳस्तया प्रैषं यदुपासीषदं बार्हस्पत्यं तद्यदवैक्षिषीमं चामुं च लोकौ तेन समिधां योत्तराहुतिर्मां तया स्वर्गे लोकेऽधामथ यद्धुत्वा प्रकम्पयामि वायव्यं तद्यत्स्रुचं परिमृज्य कूर्चे न्यमार्जिषमोषधिवनस्पतीꣳस्ते नाप्रैषं

२. ज्योत्यमानं My, MD
३. किमद्भिः My
४. अवज्योत्य

यद्द्वितीयं परिमृज्य दक्षिणतो हस्तमुपासीषदं पितृꣳस्ते नाप्रैषं यत्पूर्वं प्राशिषं मां तेनाप्रैषं यद्द्वितीयं प्रजां तेनाथ यदुत्सृप्यापां पशूꣳस्तेनाप्रैषं यत्स्रुच्यप आनीय निरौक्षिषꣳ सर्पदेवजनाꣳस्तेनाप्रैषं यद्द्वितीयं गन्धर्वाप्सरसस्तेनाथ यत्तृतीयमेतां दिशमुदौक्षिषꣳ स्वर्गस्य लोकस्य तेन द्वारं व्यवारिषं यज्जघनेनाहवनीयमपो न्यनैषमस्मै लोकाय तेन वृष्टिमदां यत्समत्तिष्ठिपं यत्पृथिव्या ऊनं तत्तेनापूपुरमित्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच शौचेयो ज्ञप्तः प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति॥५॥

स होवाच यस्मिन्काल उद्धृतास्तेऽग्नयः स्युरुपावहृतानि पात्राणि होष्यन्त्स्या अथ त आहवनीयोऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं यदत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुराऽचिरादस्य ज्येष्ठः पुत्रो म्रियेत यस्यैतदविदितꣳ स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहमतारिषमिति किं विदितं का प्रायश्चित्तिरिति प्राण उदानमप्यगादिति गार्हपत्य आहुतिं जुहुयाꣳ सैव प्रायाश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीयेत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच शौचेयो ज्ञप्तः प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति॥६॥

स होवाच यत्र त एतस्मिन्नेव काले गार्हपत्योऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं यदत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्य गृहपतिर्म्रियेत यस्यैतदविदित स्याद्विद्याभिस्त्वे वाहमतारिषमिति किं विदितं का प्रायश्चित्तिरित्युदानः प्राणमप्यगादित्याहवनीय आहुतिं जुहुयाꣳ सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीयेत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच शौचेयो ज्ञप्तः प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति॥७॥

स होवाच यत्र त एतस्मिन्नेव कालेऽन्वाहार्यपचनोऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं यदत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्य सर्वे पशवो म्रियेरन्यस्यैतदविदितꣳ स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहमतारिषमिति किं विदितं का प्रायश्चित्तिरिति व्यान उदानमप्यगादिति गार्हपत्य आहुतिं जुहुयाꣳ सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीयेत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच शौचेयो ज्ञप्तः प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति॥८॥

स होवाच यत्र त एतस्मिन्नेव काले सर्वेऽग्नयोऽनुगच्छेयुर्वेत्थ तद्भयं यदत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्यादायादं कुलꣳ स्याद्यस्यैतदविदितꣳ स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहमतारिषमिति किं विदितं का प्रायश्चित्तिरिति पुरा चिरादग्निं मथित्वा यां दिशं वातो वायात्तां दिशमाहवनीयमुद्धृत्य वायव्यमाहुतिं जुहुयाꣳ स विद्याꣳ समृद्धं मेऽग्निहोत्रꣳ सर्वदेवत्यं वायुꣳ ह्येव सर्वाणि भूतान्यपियन्ति वायोः पुनर्विसृज्यन्ते सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीयेत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच शौचेयो ज्ञप्तः प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति॥९॥

स होवाच यत्र त एतस्मिन्नेव काले निवाते सर्वेऽग्नयोऽनुगच्छेयुर्वेत्थ तद्भयं यदत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाचाप्रियमेवास्मिँल्लोके पश्येताप्रियममुष्मिन्यस्यैतदविदि- तꣳ स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहमतारिषमिति किं विदितं का प्रायश्चित्तिरिति पुरा चिरादग्निं मथित्वा प्राञ्चमाहवनीयमुद्धृत्य जघनेनाहवनीयमुपविश्याहमेवैनत्पिबेयꣳ स विद्याꣳ समृद्धं मेऽग्निहोत्रꣳ

सर्वदेवत्यं ब्राह्मणꣳ ह्येव सर्वाणि भूतान्यपियन्ति ब्राह्मणात्पुनर्विसृज्यन्ते सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीयेत्यथ वा अहमेतन्नावेदिषमिति होवाच शौचेयो ज्ञप्त इमानि समित्काष्ठान्युपायानि भगवन्तमिति स होवाच यदेवं नावक्ष्यो मूर्धा ते व्यपतिष्यदेह्युपेहीति तथेति तꣳ होपनिन्ये तस्मै हैताꣳ शोकतरां व्याहृतिमुवाच यत्सत्यं तस्मादु सत्यमेव वदेत्॥१०॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ब्रह्मचर्यमागामित्याह ब्रह्मण एवैतदात्मानं निवेदयति ब्रह्मचार्यसानीत्याह ब्रह्मण एवैतदात्मानं परिदधात्यथैनमाह को नामासीति प्रजापतिर्वै कः प्रजापत्यमेवैनं तत्कृत्वोपनयते॥१॥

अथास्य हस्तं गृह्णातीन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासावित्येते वै श्रेष्ठे बलिष्ठे देवते एताभ्यामेवैनꣳ श्रेष्ठाभ्यां बलिष्ठाभ्यां देवताभ्यां परिदधाति तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनार्तिमार्च्छति न स य एवं वेद॥२॥

अथैनं भूतेभ्यः परिदधाति प्रजापतये त्वा परिददामि देवाय त्वा सवित्रे परिददामीत्येते वै श्रेष्ठे वर्षिष्ठे देवते एताभ्यामेवैनꣳ श्रेष्ठाभ्यां वर्षिष्ठाभ्यां देवताभ्यां परिददाति तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनार्तिमार्च्छति न स य एवं वेद॥३॥

अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः परिददामीति तदेनमद्भ्यश्चौषधिभ्यश्च परिददाति द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिददामीति तदेनमाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां परिददाति ययोरिदꣳ सर्वमधि विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परिददाम्यरिष्ट्या इति तदेनꣳ सर्वेभ्योभूतेभ्यः परिददात्यटिष्टयै तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनार्तिमार्च्छति न स य एवं वेद॥४॥

ब्रह्मचार्यसीत्याह ब्रह्मण एवैनं तत्परिददात्यपोऽशानेत्यमृतं वा आपोऽमृतमशानेत्येवैनं तदाह कर्म कुर्विति वीर्यं वै कर्म वीर्यं कुर्वित्येवैनं तदाह समिधमाधेहीति समिन्त्स्वात्मानं तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेत्येवैनं तदाह मा सुषुप्था इति मा मृथा इत्येवैनं तदाहापोऽशानेत्यमृतं आपोऽमृतमशानेत्येवैनं तदाह तदेनमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनार्तिमार्छति न स य एवं वेद॥५॥

अथास्मै सावित्रीमन्वाह ताꣳ ह स्मैतां पुरा संवत्सरेऽन्वाहुः संवत्सरसंमिता वै गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥६॥

अथ षट्सु मासेषु षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरसंमिता गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥७॥

अथ चतुर्विꣳशत्यहे चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरसंमिता वै गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥८॥

अथ द्वादशाहे द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसंमिता वै गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥९॥

अथ षडहे षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरसंमिता वै गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥१०॥

अथ त्र्यहे त्रयो वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरसंमिता वै गर्भाः प्रजायन्ते जात एवास्मिꣳस्तद्वाचं दध्म इति॥११॥

तदपि श्लोकं गायन्त्याचार्यो गर्भी भवति हस्तमाधाय दक्षिणं तृतीयस्याꣳ स जायते सावित्र्या

सह ब्राह्मण इति सद्यो ह त्वाव ब्राह्मणायानुब्रूयादाग्नेयो वै ब्राह्मणः सद्यो वा अग्निर्जायते तस्मात्सद्य एव ब्राह्मणायानुब्रूयात्॥१२॥

ताꣳ हैतामेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वाग्वा अनुष्टुप्तदस्मिन्वाचं दध्म इति न तथा कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयादा न्वा अयमस्य वाचमदित मूको भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्तस्मादेतां गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयात्॥१३॥

अथ हैके दक्षिणतस्तिष्ठते वासीनाय वान्वाहुर्न तथा कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयाद्बुल्बं न्वा अयमिममजीजनत बुल्बो भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्तस्मात्पुरस्तादेव प्रतीचे समीक्षमाणायानुब्रूयात्॥१४॥

तां वै पच्छोन्वाह त्रयो वै प्राणाः प्राण उदानो व्यानस्तानेवास्मिꣳ स्तद्दधात्यथार्धर्चशो द्वौ वा इमौ प्राणौ प्राणोदानावेव प्राणोदानावेवास्मिꣳ स्तद्दधात्यथ कृत्स्नामेको वा अयं प्राणः कृत्स्न एव प्राणमेवास्मिꣳ स्तत्कृत्स्नं दधाति॥१५॥

तदाहुर्न ब्राह्मणं ब्रह्मचर्यमुपनीय मिथुनं चरेद्गर्भो वा एष भवति यो ब्रह्मचर्यमुपैति नेदिमं ब्राह्मणं विषिक्ताद्रेतसो जनयानीति तदु वा आहुः काममेव चरेद्वै यो वा इमाः प्रजा दैव्यश्चैव मानुष्यश्च ता वा इमा मानुष्यः प्रजाः प्रजननात्प्रजायन्ते छन्दाँसि वै दैव्यः प्रजास्तानि मुखतो जनयते तत एनं जनयते तस्मादु काममेव चरेत्॥१६॥

तदाहुर्न ब्रह्मचारी सन्मध्वश्नीयादोषधीनां वा एष परमो रसो यन्मधु नेदन्नाद्यस्यान्तं गच्छानीत्यथ ह स्माह श्वेतकेतुरारुणेयो ब्रह्मचारी सन्मध्वश्नन्त्स्त्रय्यै वा एतद्विद्यायै शिष्टं यन्मधु स तु रसो

यस्येदृच्छिष्टमिति यथा ह वा ऋचं वा यजुर्वा साम वाभिव्याहरेत्तादृक्तद्य एवं विद्वान् ब्रह्मचारी सन्मध्वश्नाति तस्मादु काममेवाश्नीयात्॥१७॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

देवान्वा ऊर्ध्वान्त्स्वर्गं लोकं यतोऽसुरास्तमसाऽन्तरदधुस्ते होचुर्न वा अस्यान्येन सत्रादपघातोऽस्ति हन्त सत्रमासामहा इति ते शताग्निष्टोमꣳ सत्रमुपेयुस्ते यावदासीनः परापश्येत्तावतस्तमोऽपाघ्नतैवमेव शतोक्थ्येन यावत्तिष्ठन्परापश्येत्तावतस्तमोऽपाघ्नत॥१॥

ते होचुरप वाव तमो हन्महे न त्वेव सर्वमिव हन्त प्रजापतिं पितरं प्रत्ययामेति ते प्रजापतिं पितरं प्रतीत्योचुरसुरा वै नो भगव ऊर्ध्वान्त्स्वर्गं लोकं यतस्तमसान्तरदधुस्ते शताग्निष्टोमꣳ सत्रमुपैम ते यावदासीनः परापश्येत्तावतस्तमोऽपाहन्मह्येवमेव शतोक्थ्येन यावत्तिष्ठन्परापश्येत्तावतस्तमोऽपाहन्महि प्र नो भगवञ्छाधि यथासुरꣳ स्तमोऽपहत्य सर्वं पाप्मानमपहत्य स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्याम इति॥२॥

स होवाचासर्वक्रतुभ्यां वै यज्ञाभ्यामगन्त यदग्निष्टोमेन चोक्थ्येन च शतातिरात्रꣳ सत्रमुपैत तेनासुराꣳ स्तमोऽपहत्य सर्वं पाप्मानमपहत्य स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्यथेति ते शतातिरात्रꣳ

सत्रमुपेयुस्तेनासुराꣳ स्तमोऽपहत्य सर्वं पाप्मानमपहत्य स्वर्गं लोकं प्रजज्ञुस्तेषामर्वाक्पञ्चाशेष्वेवा-हस्वहरभि रात्रिसामानि परीयू रात्रिमभ्यहः सामानि॥३॥

ते होचुरमुहाम वै न प्रजानीमो हन्त प्रजापतिमेव पितरं प्रत्ययामेति ते प्रजापतिमेव पितरं प्रतीत्योचुरहन्नो रात्रिसामानि रात्र्यामन्हो भवन्ति नः। विपश्चिद्यज्ञान्मुग्धान् विद्वान् धीरोऽनुशाधि न इति तान् हैतदुपजगौ महाहिमिव वै ह्रदाद्वलीयानन्ववेत्य। अनुत्तस्वादा- स्थानात्ततः सत्रं न तायत इत्याश्विनं वै वः शस्यमानं प्रातरनुवाकमास्थानादनुत्त यमास्थानादनुध्वं धीराः सन्तो अधीरवत्। प्रशास्त्रा तमुपेत शनैरप्रतिशꣳ सतेति ते होचुः कथं नु भगवः शस्तं कथमप्रतिशस्तमिति॥४॥

स होवाच यत्र होताश्विनꣳ शꣳसन्नाग्नेयस्य क्रतोर्गायत्रस्य छन्दसः पारं गच्छात्तत्प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीः परिहृत्य मैत्रावरुणस्य हविर्धानयोः प्रातरनुवाकमुपाकुरुतादुच्चैर्होता शꣳसति शनैरितरो जञ्जप्यमान इवान्वाह तन्न वाचा वाचं प्रत्येति न छन्दसा छन्दः परिहिते प्रातरनुवाके यथायतनमेवोपाꣳश्वन्तर्यामौ हुत्वा द्रोणकलशे पवित्रं प्रपीड्य निदधाति तिरोन्ह्यैश्चरित्वा

प्रत्यञ्चः प्रतिपरेत्य तिरोन्ह्यानेव भक्षयाध्वा अथानुपूर्वं यज्ञपुच्छꣳ सꣳस्थाप्य य ऊर्ध्वा अन्तर्यामाद्ग्रहास्तान् गृहीत्वा विप्रुषाꣳ होमः हुत्वा सन्तनिं च बहिष्पवमानेन स्तुत्वाऽहरेव प्रतिपद्याध्वा इति॥५॥

तदेतेभिः श्लोकाश्चतुर्भिः सैन्धवैर्युक्तैर्धीरा व्यजहुस्तमः विद्वाꣳसो ये शतक्रतुदेवाः सत्रमतन्वतेति चत्वारो ह्यत्र युक्ता भवन्ति द्वौ होतारौ द्वावध्वर्यू पवेर्नु शक्वेव हनूनि कल्पयन्नन्होरन्तौ व्यतिषजन्त धीराः न दानवा यज्ञियं तन्तुमेषां विजानीमो विततं मोहयन्ति नः। पूर्वस्याह्नः परिशिꣳषन्ति कर्म तदुत्तरेणाभिवितन्वतेऽन्हा दुर्विज्ञानं काव्यं देवतानाꣳ सोमाः सोमैर्व्यतिषक्ताः प्लवन्ते। समानान्त्सदमुक्षन्ति हयान्काष्ठभृतो यथा पूर्णान् परिस्रुतः कुम्भाञ्जनमेजयसादन इत्यसुररक्षसान्यपेयुः॥६॥इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

षष्ठं ब्राह्मणम्

पञ्चैव महायज्ञास्तान्येव महासत्राणि भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञः पितृयज्ञो देवयज्ञो ब्रह्मयज्ञ इत्यहरहर्भूतेभ्यो बलिꣳ हरेत्तथैतं भूतयज्ञꣳ समाप्नोत्यहरहर्दद्यादोदपात्रात्तथैतं मनुष्ययज्ञꣳ समाप्नोत्यहरहः स्वधा कुर्यादोदपात्रात्तथैतं पितृयज्ञꣳ समाप्नोत्यहरहः स्वाहाकुर्यादाकाष्ठात्तथैतं देवयज्ञꣳ समाप्नोति॥१॥

अथ ब्रह्मयज्ञः स्वाध्यायो वै ब्रह्मयज्ञस्तस्य वा एतस्य ब्रह्मयज्ञस्य वागेव जुहूर्मन उपभृच्चक्षुर्ध्रुवा

मेधा स्रुवः सत्यमवभृथः स्वर्गो लोक उदयनं यावन्तꣳ ह वा इमां पृथिवीं वित्तेन पूर्णां ददल्लोकं जयति त्रिस्तावन्तं जयति भूयाꣳसं चाक्षय्यं य एवं विद्वानहरहः स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यः॥२॥

पय आहुतयो ह वा एता देवानां यदृचः स य एवं विद्वानृचोऽहरहः स्वाध्यायमधीते पय आहुतिभिरेव तद्देवाꣳस्तर्पयति त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः संपद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितॄन्त्स्वधा अभिवहन्ति॥३॥

आज्याहुतयो ह वा एता देवानां यद्यजूꣳषि स य एवं विद्वान् यजूꣳष्यहरहः स्वाध्यायमधीत आज्याहुतिभिरेव तद्देवाꣳस्तर्पयति त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः संपद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितॄन्त्स्वधा अभिवहन्ति॥४॥

सोमाहुतयो ह वा एता देवानां यत्सामानि स य एवं विद्वान्त्सामान्यहरहः स्वाध्यायमधीते सोमाहुतिभिरेव तद्देवाꣳस्तर्पयति त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः संपद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितॄन्त्स्वधा अभिवहन्ति॥५॥

मेद आहुतयो ह वा एता देवानां यदथर्वाङ्गिरसः स य एवं विद्वानथर्वाङ्गिरसोऽहरहः स्वाध्यायमधीते मेद आहुतिभिरेव तद्देवाꣳस्तर्पयति त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः सम्पद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितॄन्त्स्वधा अभिवहन्ति॥६॥

मध्वाहुतयो ह वा एता देवानां यदनुशासनानि विद्या वाकोवाक्यमितिहासपुराणं गाथा नाराशꣳस्यः स य एवं विद्वाननुशासनानि विद्या वाकोवाक्यमितिहासपुराणं[९] गाथा नाराशꣳसीरित्यहरहः स्वाध्यायमधीते मध्वाहुतिभिरेव तद्देवाꣳस्तर्पयति त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा स मना सर्वाभिः पुण्याभिः सम्पद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितॄन्त्स्वधा अभिवहन्ति॥७॥

तस्य वा एतस्य ब्रह्मयज्ञस्य चत्वारो वषट्कारा यद्वातो वाति यद्विद्योतते यत् स्तनयति यदवस्फूर्जति तस्मादेवं विद्वाते वाति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जत्यधीयीतैव वषट्काराणामच्छंवषट्कारायाति ह वै पुनर्मृत्युं मुच्यते गच्छति ब्रह्मणः सात्मताꣳ स चेदपि प्रबलमिव न शक्नुयादप्येकं देवपदमधीयीतैव तथा भूतेभ्यो न हीयते॥८॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम्॥

सप्तमं ब्राह्मणम्

अथातः स्वाध्यायप्रशꣳसा प्रिये स्वाध्यायप्रवचने भवतो युक्तमना भवत्यपराधीनोऽहरहरर्थान्त्सादयते सुखꣳ स्वपिति परमचिकित्सक आत्मनो भवतीन्द्रियसंयमश्चैकारामता च प्रज्ञावृद्धिर्यशो

९. इतिहास : पुराणं My, H

लोकपक्तिः प्रज्ञा वर्धमाना चतुरो धर्मान् ब्राह्मणमभिनिष्पादयति ब्राह्मण्यं प्रतिरूपचर्यां यशो लोकपक्तिं लोकः पच्यमानश्चतुर्भिर्धर्मैर्ब्राह्मणं भुनक्त्यर्चया च दानेन चाज्येयतया चावध्यतया ये ह वै के च श्रमा इमे द्यावापृथिवी अन्तरेण स्वाध्यायो हैव तेषां परमता काष्ठा य एवं विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यः॥१॥

यद्यद्ध वा अयं छन्दसः स्वाध्यायमधीते तेन-तेन हैवास्य यज्ञक्रतुनेष्टं भवति य एवं विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यः॥२॥

यदि ह वा अप्यभ्यक्तोऽलङ्कृतः सुहितः सुखे शयने शयानः स्वाध्यायमधीते आ हैव स नखाग्रेभ्यस्तप्यते य एवं विद्वान्तस्वाध्यायमधीते तस्मान्त्स्वाध्यायोऽध्येतव्यः॥३॥

मधु ह वा ऋचो घृतꣳ ह सामान्यमृतं यजूꣳषि यद्ध वा अयं वाकोवाक्यमधीते क्षीरौदन माꣳसौदनौ हैव तौ॥४॥

मधुना ह वा एष देवाꣳस्तर्पयति य एवं विद्वानृचोऽहरहः स्वाध्यायमधीते त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वैर्भोगैः॥५॥

घृतेन ह वा एष देवाꣳस्तर्पयति य एवं विद्वान्त्सामान्यहरहः स्वाध्यायमधीते त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वैर्भोगैः॥६॥

अमृतेन ह वा एष देवाꣳस्तर्पयति य एवं विद्वान्यजूꣳष्यहरहः स्वाध्यायमधीते त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वैर्भोगैः॥७॥

क्षीरौदनमाꣳसौदनाभ्याꣳ ह वा एष देवाꣳ स्तर्पयति य एवं विद्वान् वाकोवाक्यमितिहास-पुराणमित्यहरहः स्वाध्यायमधीते त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वैर्भोगैः॥८॥

यन्ति वा आप एत्यादित्य एति चन्द्रमा यन्ति नक्षत्राणि यथा ह वा एता देवता नेयुर्न कुर्युरेवꣳ तदहर्ब्राह्मणो भवति यदहः स्वाध्यायं नाधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यस्तस्मादप्यृचं वा यजुर्वा साम वा गाथां वा कुम्ब्यां वाभिव्याहरेद्व्रतस्याव्यवच्छेदाय॥९॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम्॥

अष्टमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्वा इदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत तस्माच्छ्रान्तात्तेपानात्॥१॥

त्रयो लोका असृज्यन्त पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौः स इमाꣳस्त्रींल्लोकानभितताप तेभ्यस्तप्तेभ्यः॥२॥

त्रीणि ज्योतीꣳष्यजायन्ताग्निर्योऽयं पवते सूर्यः स इमानि त्रीणि ज्योतीꣳष्यभितताप तेभ्यस्तप्तेभ्यः॥३॥

त्रयो वेदा अजायन्ताग्नेर्ऋग्वेदो वायोर्यजुर्वेदः सूर्यात्सामवेदः स इमाꣳस्त्रीन्वेदानभितताप तेभ्यस्तप्तेभ्यः॥४॥

त्रीणि शुक्राण्यजायन्त भूरित्यृग्वेदाद् भुव इति यजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्तदृग्वेदेनैव हौत्रमकुर्वत यजुर्वेदेनाध्वर्यवꣳ सामवेदेनोद्गीथं यदेव त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमथोच्चक्राम॥५॥

ते देवाः प्रजापतिमब्रुवन् यदि न ऋक्तो वा यजिष्टो वा सामतो वा यज्ञो ह्वलेत्के नैनं भिषज्येमेति॥६॥

स होवाच यदृक्तो भूरिति चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा गार्हपत्ये जुहवथ यदि यजिष्टो भुव इति चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाग्नीध्रीये जुहवथान्वाहार्यपचने वा हविर्यज्ञे यदि सामतः स्वरिति चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहवनीये जुहवथ यद्यु अविज्ञातमसत्सर्वाण्यनुद्रुत्याहवनीये जुहवथ

तदृग्वेदेनैवर्ग्वेदं भिषज्यति यजुर्वेदेन यजुर्वेदꣳ सामवेदेन सामवेदꣳ स यथा पर्वणा पर्व सन्दध्यादेवꣳ हैव स सन्दधाति य एताभिर्भिषज्यत्यथ यो हातोऽन्येन भिषज्यति यथा शीर्णेन शीर्णꣳ सन्धित्सेद्यथा वा शीर्णे गरमभिनिदध्यादेवं तत्तस्मादेवंविदमेव ब्रह्माणं कुर्वीत नानेवंविदम्॥७॥

तदाहुर्यदृचा हौत्रं क्रियते यजुषाध्वर्यवꣳ साम्नोद्गीथोऽथ केन ब्रह्मत्वमित्यनया त्रय्या विद्ययेति ह ब्रूयात्॥८॥इति अष्टमं ब्राह्मणम्॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

भृगुर्ह वै वारुणिर्वरुणं पितरं विद्ययातिमेने तद्ध वरुणो विदाञ्चकाराति वै मा विद्यया मन्यत इति॥१॥

स होवाच प्राङ्पुत्रक व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वा दक्षिणा व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वा प्रत्यग्व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वोदग्व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वैतयोः पूर्वयोरुत्तरमन्ववान्तरदेशं व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तन्म आचक्षीथा इति॥२॥

स ह तत एव प्राङ्प्रवव्राजैदु पुरुषैः पुरुषान्पर्वाण्येषां पर्वशः संव्रश्चं पर्वशो विभजमानानिदं तवेदं ममेति स होवाच भीष्मं बत भोः पुरुषान्न्वा एतत्पुरुषाः पर्वाण्येषां पर्वशः संव्रश्चं पर्वशो व्यभक्षतेति ते होचुरित्थं वा इमेऽस्मानमुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वयमिदमिह प्रतिसचामहा इति स होवाचास्तीह प्रायश्चित्ती ३ रित्यस्तीति काऽति पिता ते वेदेति॥३॥

स ह तत एव दक्षिणा प्रवव्राजैदु पुरुषै पुरुषान्पर्वाण्येषां पर्वशः संकर्तं पर्वशो विभजमानानीदं तवेदं ममेति स होवाच भीष्मं बत भोः पुरुषान्नवा एतत्पुरुषाः पर्वाण्येषां पर्वशः संकर्तं पर्वशो व्यभक्षतेति ते होचुरित्थं वा इमेऽस्मानमुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वयमिदमिह प्रतिसचामहा इति स होवाचास्तीह प्रायश्चित्ती ३ रित्यस्तीति काऽति पितैव ते वेदेति॥४॥

स ह तत एव प्रत्यङ्प्रवव्राजैदु पुरुषैः पुरुषाꣳस्तूष्णीमासीनाꣳ स्तूष्णीमासीनैरद्यमानान्त्स होवाच भीष्मं बत भोः पुरुषान्न्वा एतत्पुरुषास्तूष्णीमासीनाꣳस्तूष्णीमासीना अदन्तीति ते होचुरित्थं वा इमेऽस्मानमुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वयमिदमिह प्रतिसचामहा इति स होवाचास्तीह प्रायश्चित्ती ३ रित्यस्तीति काऽति पितैव ते वेदेति॥५॥

स ह तत एवोदङ्प्रवव्राजैदु पुरुषैः पुरुषानाक्रन्दयत आक्रन्दयद्भिरद्यमानान्त्स होवाच भीष्मं बत भोः पुरुषान्त्वा एतत्पुरुषा आक्रन्दयत आक्रन्दयन्तोऽदन्तीति ते होचुरित्थं वा इमेऽस्मानमुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वयमिदमिह प्रतिसचामहा इति स होवाचास्तीह प्रायश्चित्ती ३ रित्यस्तीति काऽति पितैव ते वेदेति॥६॥

स ह तत एवैतयोः पूर्वयोरुत्तरमन्ववान्तरदेशं प्रवव्राजैदु स्त्रियौ कल्याणीं चातिकल्याणीं च ते अन्तरेण पुरुषः कृष्णः पिङ्गाक्षो दण्डपाणिस्तस्थौ तꣳ हैनं दृष्ट्वा भीर्विवेद स हेत्य संविवेश तꣳ ह पितोवाचाधीष्व स्वाध्यायं कस्मान्नु स्वाध्यायं नाधीष इति स होवाच किमध्येष्ये न किञ्चनास्तीति तद्ध वरुणो विदां चकाराद्राग्वा इति॥७॥

स होवाच यान्वै तत्प्राच्यां दिश्यद्राक्षीः पुरुषैः पुरुषान् पर्वाण्येषां पर्वशः संव्रश्चं पर्वशो विभजमानानिदं तवेदं ममेति वनस्पतयो वै ते अभूवन्त्स यद्वनस्पतीनाꣳ समिधमादधाति तेन वनस्पतीनवरुन्धे तेन वनस्पतीनां लोकं जयति॥८॥

अथ यानेतद्दक्षिणायां दिश्यद्राक्षीः पुरुषैः पुरुषान्पर्वाण्येषां पर्वशः संकर्तं पर्वशो विभजमानानिदं तवेदं ममेति पशवो वै ते अभूवन्त्स यत्पयसा जुहोति तेन पशूनवरुन्धे तेन पशूनां लोकं जयति॥९॥

अथ यानेतत्प्रतीच्यां दिश्यद्राक्षीः पुरुषैः पुरुषाꣳस्तूष्णीमासीनाꣳस्तूष्णी मासीनैरद्यमानानोषधयो वै ता अभूवन्त्स यत्तृणेनावद्योतयति तेनौषधीरवरुन्धे तेनौषधीनां लोकं जयति॥१०॥

अथ यानेतदुदीच्यां दिश्यद्राक्षीः पुरुषैः पुरुषानाक्रन्दयत आक्रन्दयद्भिरद्यमानानापो वै ता अभूवन्त्स यदपः प्रत्यानयति तेनापोऽवरुन्धे तेनापां लोकं जयति॥११॥

अथ ये एते स्त्रियावद्राक्षीः कल्याणीं चाति कल्याणीं च सा या कल्याणी सा श्रद्धा स यत्पूर्वमाहुतिं जुहोति तेन श्रद्धामवरुन्धे तेन श्रद्धां जयत्यथ यातिकल्याणी साऽश्रद्धा स

यर्दुत्तरामाहुतिं जुहोति तेनाश्रद्धामवरुन्धे तेनाश्रद्धां जयत्यथ य एने सोऽन्तरेण पुरुषः कृष्णः पिङ्गाक्षो दण्डपाणिरस्थात्क्रोधो वै सोऽभूत्स यत्स्रुच्यप आनीय निनयति तेन क्रोधमवरुन्धे तेन क्रोधं जयति स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तेन सर्वं जयति सर्वमवरुन्धे॥१२॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

जनको ह वै वैदेहो ब्राह्मणैर्धावयद्भिः समाजगाम श्वेतकेतुनाऽऽरुणेयेन सोमशुष्मेण सात्ययज्ञिना याज्ञवल्क्येन तान्होवाच कथं-कथमग्निहोत्रं जुहुथेति॥१॥

स होवाच श्वेतकेतुरारुणेयो घर्मावेव सम्रालहमजस्रौ यशसा विष्यन्दमानावन्योऽन्यस्मिञ्जुहोमीति कथं तदित्यादित्यो वै घर्मस्तꣳ सायमग्नौ जुहोम्यग्निर्वै घर्मस्तं प्रातरादित्ये जुहोमीति किꣳ स भवति य एवं जुहोत्यजस्र एव श्रिया यशसा भवत्येतयोश्च देवतयोः सायुज्यꣳ सलोकतां जयतीति॥२॥

अथ होवाच सोमशुष्मः सात्ययज्ञिस्तेज एव सम्रालहं तेजसि जुहोमीति कथं तदित्यादित्यो वै तेजस्तꣳ सायमग्नौ जुहोम्यग्निर्वै तेजस्तं प्रातरादित्ये जुहोमीति किꣳ स भवति य एवं जुहोतीति तेजस्वी यशस्व्यन्नादो भवत्येतयोश्चैव देवतयोः सायुज्यꣳ सलोकतां जयतीति॥३॥

अथ होवाच याज्ञवल्क्यो यदहमग्निमुद्धराम्यग्निहोत्रमेव तदुद्यच्छाम्यादित्यं वा अस्तं यन्तꣳ सर्वे देवा अनुयन्ति ते म एतमग्निमुद्धृतं दृष्ट्वोपावर्तन्तेऽथाहं पात्राणि निर्णिज्योपवाप्याग्निहोत्रीं

दोहयित्वा पश्यन्पश्यतस्तर्पयामीति त्वं नेदिष्ठं याज्ञवल्क्याग्निहोत्रस्यामीमाꣳसिष्ठा धेनुशतं ददामीति होवाच न त्वेवैनयोस्त्वमुत्क्रान्तिं न गतिं न प्रतिष्ठां न तृप्तिं न पुनरावृतिं न लोकं प्रत्युत्थायिनमित्युक्त्वा रथमास्थाय प्रधावयां चकार॥४॥

ते होचुरति वै नेऽयꣳ राजन्यबन्धुरवादीद्धन्तैनं ब्रह्मोद्यमाह्वयामहा इति स होवाच याज्ञवल्क्यो ब्राह्मणा वै वयंꣳ स्मो राजन्यबन्धुरसौ यद्यमुं वयं जयेम कमजैष्मेति ब्रूयामाथ यद्यसावस्मान्जयेद्ब्राह्मणान्राजन्यबन्धुरजैषीदिति नो ब्रूयुर्मेदमादृढ्वमिति तद्धास्य जज्ञुरथ ह याज्ञवल्क्यो रथमास्थायानुप्रधावयां चकार तꣳ हान्वाजगाम॥५॥

स होवाचाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य वेदितू ३ मित्यग्निहोत्रꣳ सम्रालिति ते वा एते आहुती हुते उत्क्रामतः॥६॥

ते अन्तरिक्षमाविशतस्तेऽन्तरिक्षमेवाहवनीयं कुर्वाते वायुꣳ समिधं मरीचीरेव शुक्रामाहुतिं ते अन्तरिक्षं तर्पयतस्ते तत उत्क्रामतः॥७॥

ते दिवमाविशतस्ते दिवमेवाहवनीयं कुर्वाते आदित्यꣳ समिधं चन्द्रमसमेव शुक्रामाहुतिं ते दिवं तर्पयतस्ते तत आवर्तेते॥८॥

ते इमामाविशतस्ते इमामेवाहवनीयं कुर्वाते अग्निꣳ समिधमोषधीरेव शुक्रामाहुतिं ते इमां तर्पयतस्ते तत उत्क्रामतः॥९॥

ते पुरुषमाविशतस्तस्य मुखमेवाहवनीयं कुर्वाते जिह्वाꣳ समिधमन्नमेव शुक्रामाहुतिं ते पुरुषं तर्पयतः स य एवं विद्वानश्नात्यग्निहोत्रमेवास्य हुतं भवति ते तत उत्क्रामतः॥१०॥

ते स्त्रियमाविशतस्तस्या उपस्थमेवाहवनीयं कुर्वाते धारकाꣳ समिधं धारका ह वै नामैवैतया ह वै प्रजापतिः प्रजा धारयाञ्चकार रेत एव शुक्रामाहुतिं ते स्त्रियं तर्पयतः स य एवं विद्वान्मिथुनमुपैत्यग्निहोत्रमेवास्य हुतं भवति यस्ततः पुत्रो जायते स लोकः प्रत्युत्थाय्ये तदग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य नातः परमस्तीति होवाच तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरं ददौ स होवाच कामप्रश्न एव मे त्वयि याज्ञवल्क्यासदिति ततो ब्रह्मा जनक आस॥११॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे स ह गवाꣳ सहस्रमवरुन्धन्नुवाचैता वो ब्राह्मणा यो ब्रह्मिष्ठः स उदजतामिति॥१॥

स होवाच याज्ञवल्क्योऽर्वाचीरेता इति ते होचु स्तꣳ स्विन्नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोऽसी३ इति स होवाच नमोऽस्तु ब्रह्मिष्ठाय गोकामा एव वयꣳ स्म इति ते होचुः को न इमं प्रक्ष्यतीति स होवाच विदग्धः शाकल्योऽहमिति तꣳ ह[1] प्रतिख्यायोवाच त्वाꣳस्विच्छाकल्य ब्राह्मणा उल्मुकावक्षयणमक्रता ३ इति॥२॥

स होवाच कति देवा याज्ञवल्क्येति त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रयस्त्रिꣳशदित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्यध्यर्ध इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति॥३॥

स होवाच महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिꣳशत्त्वेव देवा इति कतमे ते त्रयस्त्रिꣳशदित्यष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिꣳशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिꣳशाविति॥४॥

१. हो MD

कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव एते हीदꣳ सर्वं वासयन्ते ते यदिदꣳ सर्वं वासयन्ते तस्माद्वसव इति॥५॥

कतमे रुद्रा इति दशेमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते यदास्मान्मर्त्याच्छरीरादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा इति॥६॥

कतम आदित्या इति द्वादशमासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदꣳ सर्वमाददाना यन्ति ते यदिदꣳ सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति॥७॥

कतम इन्द्रः कतमः प्रजापतिरिति स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमस्तनयित्नुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ इति पशव इति॥८॥

कतमे ते त्रयो देवा इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वे देवा इति कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्ध इति योऽयं पवत इति[२] कतम एको देव इति प्राण इति॥९॥

स होवाचानतिप्रश्न्यां मा देवतामत्यप्राक्षीः पुरे तिथ्यै मरिष्यसि न तेऽस्थीनि च न गृहान्प्राप्स्यन्तीति स ह तथैव ममार तस्य हाप्यन्यन्मन्यमानाः परिमोषिणोऽस्थीन्यपजह्रुस्तस्मान्नोपवादी स्यादुत ह्येवंवित्परो भवति॥१०॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

२. यदस्मिन्निदꣳसर्वमध्यध्नोत्तेनाध्यर्ध इति is found in excess in the MD

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

पशुबन्धेन यजते पशवो वै पशुबन्धः स यत्पशुबन्धेन यजते पशुमानसानीति तेन गृहेषु यजेत गृहेषु पशून्बध्ना इति तेन सुयवसे यजेत सुयवसे पशून्बध्ना इति जीर्यन्ति ह वै जुह्वतो यजमानस्याग्नयोऽग्नीञ्जीर्यतोऽनु यजमानो यजमानमनु गृहाश्च पशवश्च॥१॥

स यत्पशुबन्धेन यजतेऽग्नीनेवैतत्पुनर्णवान्कुरुतेऽग्नीनां पुनर्णवतामनु यजमानो यजमानमनु गृहाश्च पशवश्चायुष्यो ह वा अस्यैष आत्मनिष्क्रयणो भवति माꣳसीयन्ति ह वै जुह्वतो यजमानस्याग्नयस्ते यजमानमेव ध्यायन्ति यजमानꣳ सङ्कल्पयन्ति पचन्ति वा अन्येष्वग्निषु वृथा माꣳसमथैतेषां नातोऽन्या माꣳसाशा विद्यते यस्यो चैते भवन्ति॥२॥

स यत्पशुबन्धेन यजत आत्मानमेवैतन्निष्क्रीणीते वीरेण वीरं वीरो हि पशुर्वीरो यजमान एतदु ह वै परममन्नाद्यं यन्माꣳसꣳ स परमस्यैवान्नाद्यस्यात्ता भवति तं वै संवत्सरो नानीजानमतीयादायुर्वै संवत्सर आयुरेवैतदमृतमात्मन्धत्ते॥३॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

हविर्यज्ञविधो ह वा अन्यः पशुबन्धः सवविधोऽन्यः स हैष हविर्यज्ञविधो यस्मिन्व्रतमुपनयति

यस्मिन्नपः प्रणयति यस्मिन्पूर्णपात्रं निनयति यस्मिन् विष्णुक्रमान्क्रमयत्यथ हैष सवविधो यस्मिन्नेतानि न क्रियन्ते॥१॥

तदाहुरिष्टिः पशुबन्धा ३ महायज्ञा ३ इति महायज्ञ इति ह ब्रूयादिष्टिं वै तर्हि पशुबन्धमकर्व्येनमकृक्षथा[1] इत्येवं[2] ब्रूयात्तस्य प्रयाजा एव प्रातःसवनमनुया-जास्तृतीयसवनं पुरोलाश एव माध्यन्दिनꣳ सवनम्॥२॥

तद्धैके वपायाꣳ हुतायां दक्षिणा नयन्ति तदु तथा न कुर्याद्यो हैनं तत्र ब्रूयाद्बहिर्धान्वा अयं प्राणेभ्यो दक्षिणा अनैषीन्न प्राणानदक्षदन्धो वा स्रामो वा बधिरो वा पक्षक्षतो वा भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादित्थमेव कुर्यात्पुरोळाशेलायामेवोपहूतायां दक्षिणा नयेदैन्द्रो वा अयं मध्यतः प्राण इममेवैतदैन्द्रं मध्यतः प्राणं दक्षिणाभिर्दक्षयत्यैन्द्रं वै माध्यन्दिनꣳ सवनं माध्यन्दिने वै सवने दक्षिणा नीयन्ते तस्मात्पुरोळाशेलायामेवोपहूतायां दक्षिणा नयेत्॥३॥

तदाहुरध्वर्यो यद्दीक्षितस्य नानवभृथोऽवकल्पते क्वैनमदिदीक्ष इत्यावभृथादनू द्वꣳहेयुरध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च होता च मैत्रावरुणश्च ब्रह्म चाग्नीध्रश्चैतैर्वा एष षड्होता तमनुद्रुत्य षड्होतारं जुहोत्येकामाहुतिं कृत्वा पञ्च वाऽज्याद्द्यौः द्यौष्पृष्ठमन्तरिक्षमात्माङ्गैर्यज्ञं पृथिवीꣳ शरीरैः। वाचस्पतेऽछिद्रया वाचाऽछिद्रया जुह्वा दिवि देवावृधꣳ होत्रामैरयत्स्वा हेति सैव दीक्षा॥४॥

१. अकः -उ -एनं = अकण्यैनं
२. इत्येनं MD, H

तदाहुरध्वर्यो यद्दीक्षितस्य नानवभृथोऽवकल्पते क्वैनमवभृथमवनेष्यसीति स यद्धृदयशूलेन चरन्ति स हैवैतस्यावभृथो मधुको ह स्माह पैङ्ग्यो विसोमेन वा एके पशुबन्धेन यजन्ते ससोमेनैके दिवि वै सोम आसीत्तं गायत्री वयो भूत्वाऽहरत्तस्य यत्पर्णमच्छिद्यत तत्पर्णस्य पर्णत्वमिति न्वा एतद्ब्राह्मणमुद्यते विसोमेन वा एके पशुबन्धेन यजन्ते ससोमेनैके स हैष विसोमेन पशुबन्धेन यजते योऽन्यं पालाशाद्यूपं कुरुतेऽथ हैष ससोमेन पशुबन्धेन यजते यः पालाशं यूपं कुरुते तस्मात्पालाशमेव यूपं कुर्वीत॥५॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स य एष बहुसारः स हापशव्यस्तस्मात्तादृशं पशुकामो यूपं न कुर्वीताथ य एष फल्गु प्रासहः स ह पशव्यस्तस्मात्तादृशं पशुकामो यूपं कुर्वीताथ यस्यैतद्वक्रस्य सतः शूल इवाग्रं भवति स ह कपोती नाम स यो ह तादृशं यूपं कुरुते पुरा हायुषोऽमुं लोकमेति तस्मात्तादृशमायुष्कामो यूपं न कुर्वीताथ य एष आनत उपरिष्टादपनतो मध्ये सोऽशनायै रूपꣳ स यो ह तादृशं यूपं कुरुतेऽशनायुक्ता हास्य भार्या भवन्ति तस्मात्तादृशमन्नाद्यकामो यूपं न कुर्वीताथ य एष आनत उपरिष्टादुपनतो मध्ये सोऽन्नाद्यस्य रूपं तस्मात्तादृशमन्नाद्यकामो यूपं कुर्वीत॥१॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स यत्पशुना यक्ष्यमाण एकारत्निं यूपं कुरुत इममेव तेन लोकं जयत्यथ यद्व्यरत्निमन्तरिक्षलोकमेव तेन जयत्यथ यद्त्र्यरत्निं दिवमेव तेन जयत्यथ यच्चतुररत्निं दिश एव तेन जयति स वा एष त्रिरत्निर्वैव चतुररत्निर्वा पशुबन्धयूपो भवत्यथ योऽत ऊर्ध्वः सौम्यस्यैव सोऽध्वरस्य॥१॥

तदाहुर्यजेदाज्यभागौ ना३इति यजेदित्याहुश्चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ किमृते पुरुषश्चक्षुर्भ्याꣳ स्यादिति यावद्वै भागिनꣳ स्वेन भागधेयेन न निर्भजन्त्यनिर्भक्तो वै स तावन्मन्यतेऽथ यदैव तꣳ स्वेन भागधेयेन निर्भजन्त्यथैव स निर्भक्तो मन्यते स यत्रैतद्धोतान्वाहास्ना रक्षः सꣳसृजतादिति तदेनꣳ स्वेन भागधेयेन निर्भजत्येतद्वै पशोः संज्ञप्यमानस्य हृदयꣳ शुक्समवैति हृदयाच्छूलं तद्ये सह हृदयेन पशुꣳ श्रपयन्ति पुनः पशुꣳ शुगनुविष्यन्देत पाश्शर्वत एवैनत्काष्ठे प्रतृद्य श्रपयेत्॥२॥

उपस्तृणीत आज्यं तत्पृथिव्यै रूपं करोति हिरण्यशकलमवदधाति तदग्ने रूपं करोति वपामवदधाति तदन्तरिक्षस्य रूपं करोति हिरण्यशकलमवदधाति तदादित्यस्य रूपं करोत्यथ यदुपरिष्टादभिघारयति तद्दिवो रूपं करोति सा वा एषा पञ्चावत्ता वपा भवति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्तवः संवत्सरस्य तस्मात्पञ्चावत्ता वपा भवति॥३॥इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

तद्यथा ह वा इदꣳ रथचक्रं वा कौलालचक्रं वा प्रतिष्ठितं क्रन्देदेवꣳ हैवेमे लोका अध्रुवा अप्रतिष्ठिता आसुः॥१॥

स ह प्रजापतिरीक्षांचक्रे कथं न्विमे लोका ध्रुवाः प्रतिष्ठिताः स्युरिति स एभिश्चैव पर्वतैर्नदीभिश्चेमामदृꣳहद्वयोभिश्च मरीचिभिश्चान्तरिक्षं जीमूतैश्च नक्षत्रैश्च दिवꣳ स मह इति व्याहरत्पशवो वै महस्तस्माद्यस्यैते बहवो भवन्ति भूयिष्ठमस्य कुले महीयन्ते बहवो ह वा अस्यैते भवन्ति भूयिष्ठꣳ हास्य कुले महीयन्ते तस्माद्यद्येनमायतनाद्वाधेरन्वा प्र वा यापयेयुरग्निहोत्रꣳ हुत्वा मह इत्युपतिष्ठेत प्रति प्रजया पशुभिस्तिष्ठति नायतनाच्च्यवते॥२॥इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

चत्वारो ह वा अग्नय आहित उद्धृतः प्रहृतो विहृतोऽयमेव लोक आहितोऽन्तरिक्षलोक उद्धृतो द्यौष्प्रहृतो दिशो विहृतोऽग्निरेवाहितो वायुरुद्धृत आदित्यः प्रहृतश्चन्द्रमा विहृतो गार्हपत्य एवाहित आहवनीय उद्धृतोऽथ यमेतमाहवनीयात्प्राञ्चं प्रणयन्ति स प्रहृतोऽथ यमेतमुदञ्चं पशुश्रपणायाहरन्ति यश्चोपयद्भ्यः स विहृतस्तस्मात्प्रहार्येऽग्नौ पशुबन्धेन यजेत॥१॥इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

तदाहुः किं देवत्य एष पशुः स्यादिति प्राजापत्यः स्यादित्याहुः प्रजापतिर्वा एतमग्रेऽभ्यपश्यत्तस्मात्प्राजापत्य एवैष पशुः स्यादिति॥१॥

अथो अप्याहुः सौर्य एवैष पशुः स्यादिति तस्मादेतस्मिन्नस्तमिते पशवो बध्यन्ते बध्नन्त्येकान्यथा गोष्ठमेक उपसमायन्ति तस्मात्सौर्य एवैष पशुः स्यादिति॥२॥

अथो अप्याहुरैन्द्राग्न एवैष पशुः स्यादित्येते वै देवते अन्वन्ये देवा यद्यार्तो यजते पारयत एव यदि महसा यजते पारयत एव तस्मादैन्द्राग्न एवैष पशुः स्यादिति॥३॥

प्राण एव पशुबन्धस्तस्माद्यावज्जीवति नास्यान्यः पशूनामिष्टे बद्धा ह्यस्मिन्नेते भवन्ति॥४॥

स ह प्रजापतिरग्निमुवाच यजै त्वया त्वालभा इति नेति होवाच वायुं ब्रूहीति स ह वायुमुवाच यजै त्वया त्वालभा इति नेति होवाच पुरुषं ब्रूहीति स ह पुरुषमुवाच यजै त्वया त्वालभा इति नेति होवाच पशून् ब्रूहीति स ह पशूनुवाच यजै युष्माभिरावो लभा इति नेति होचुश्चन्द्रमसं ब्रूहीति स ह चन्द्रमसमुवाच यजै त्वया त्वालभा इति नेति होवाचादित्यं ब्रूहीति स हादित्यमुवाच यजै त्वया त्वालभा इति तथेति होवाच य उ त एते नाचीकमन्त किमु म एतेषु स्यादिति यद्यत्कामयेथा इति तथेति तमालभत सोऽस्यायं पशुरालब्धः संज्ञप्तोऽश्वयत्तमेताभिराप्रीभिराप्रीणात्तद्यदेनमेताभि राप्रीभिराप्रीणात्तस्मादाप्रियो नाम तस्मादु पशुꣳ संज्ञप्तं ब्रूयाच्छेतां नु मुहूर्तमिति स यावन्तमश्वमेधेनेष्ट्वा लोकं जयति तावन्तमेतेन जयति॥५॥

तं प्राची दिक्प्राणेत्यनुप्राणत्प्राणमेवास्मिꣳस्तददधात्तं दक्षिणा दिग्व्यानेत्यनुप्राणद्व्यानमेवास्मिꣳस्तददधात्तं प्रतीची दिगपानेत्यनुप्राणदपानमेवास्मिꣳस्तददधात्तमुदीची दिगुदानेत्यनुप्राणदुदानमेवास्मिꣳ स्तददधात्तमूर्ध्वा दिक्समानेत्यनुप्राणत्समानमेवास्मिꣳ स्तददधात्तस्मादु पुत्रं

जातमकृतनाभिं पञ्च ब्राह्मणान्ब्रूयादित्येनमनुप्राणितेति यद्यु तान्न विन्देदपि स्वयमेवानु परिक्राममनुप्राण्यात् स सर्वमायुरेत्याहैव जरायै जीवति॥६॥

स प्राणमेवाग्नेरादत्त तस्मादेष नानुपध्मातो नानुपज्वलितो ज्वलत्यातो ह्यस्य प्राण आह वै द्विषतो भ्रातृव्यस्य प्राणं यधत्ते एवं वेद॥७॥

रूपमेव वायोरादत्त तस्मादेतस्य लेलयत इवै वोपशृण्वन्ति न त्वेनं पश्यन्त्यात्तꣳ ह्यस्य रूपमा ह वै द्विषतो भ्रातृव्यस्य रूपं दत्ते य एवं वेद॥८॥

चित्तमेव पुरुषस्यादत्त तस्मादाहुर्देवचित्तं त्वावतु मा मनुष्यचित्तमित्यात्तꣳ ह्यस्य चित्तमा ह वै द्विषतो भ्रातृव्यस्य चित्तं दत्ते य एवं वेद॥९॥

चक्षुरेव पशूनामादत्त तस्मादेते चाकश्यमाना इवैव[1] न जानन्त्यथ यदैवोपजिघ्रन्त्यथ जानन्त्यात्तꣳ ह्येषां चक्षुरा ह वै द्विषतो भ्रातृव्यस्य चक्षुर्दत्ते य एवं वेद॥१०॥

भामेव चन्द्रमस आदत्त तस्मादेतयोः सदृशयोः सतोर्न तरां चन्द्रमा भात्यात्ता ह्यस्य भा आ ह वै द्विषतो भ्रातृव्यस्य भां दत्ते य एवं वेद तद्यदादत्त तस्मादादित्यः॥११॥इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

१. इवै न TE

चतुर्थं ब्राह्मणम्

केशि गृहपतीनामु ह सम्राड्दुघाः शार्दूलो जघान स ह स सत्रिण आमन्त्रयाञ्चक्रे केह प्रायश्चित्तिरिति ते होचुर्नेह प्रायश्चित्तिरस्ति खण्डिक एवौद्धरिरस्य प्रायश्चित्तिं वेद स उ त एतादृक्चैव कामयतेऽतश्च पापीय इति॥१॥

स होवाच संग्रहीतर्युड्ढि मे स्यन्त्स्यामि स यद्यह मे वक्ष्यति समाप्स्यामि यद्यु मा मारयिष्यति यज्ञं विकृष्टमनु विक्रक्ष्य इति स ह युक्त्वा ययावाजगामं तः ह प्रतिख्यायोवाच यन्वेतान्येवाजिनानि मृगेषु भवन्त्यथैषां पृष्टीरपि शीर्य पचामहे कृष्णाजिनं मे ग्रीवास्वाबद्धमित्येव मेदमधृषोऽभ्यवस्यन्तू ३ मिति नेति होवाच सम्राड्दुघां वै मे भगवः शार्दूलोऽवधीत्स यद्यह मे वक्ष्यसि समाप्स्यामि यद्यु मा मारयिष्यसि यज्ञं विकृष्टमनु विक्रक्ष्य इति॥२॥

स होवाचामन्त्रणीयान्वामन्त्रया इति तान्हामन्त्र्योवाच यद्यस्मै वक्ष्याम्यमुष्यैवेदं प्रजा भविष्यति न मम लोकी त्वहं भविष्यामि यद्यु वा अस्मै न वक्ष्यामि ममैवेदं प्रजा भविष्यति नामुष्य लोकी त्वसौ भविष्यतीति ते होचुर्मा भगवोऽवोचोऽयं वाव क्षत्रियस्य लोक इति॥३॥

स होवाच वक्ष्याम्येवामूर्वै रात्रयो भूयस्य इति तस्मा उ हैतदुवाच स्पृतीर्हुत्वान्यामाजतेति ब्रूतात्सा ते सम्राड्दुघा स्यादिति चन्द्रात्ते मनः स्पृणोमि स्वाहा सूर्यात्ते चक्षुः स्पृणोमि स्वाहा

वातात्ते प्राणान्स्पृणोमि स्वाहा दिग्भ्यस्ते श्रोत्रꣳ स्पृणोमि स्वाहाद्भ्यस्ते लोहितꣳ स्पृणोमि स्वाहा पृथिव्यै ते शरीरꣳ स्पृणोमि स्वाहेत्यथान्यामाजतेति ब्रूतात्सा ते सम्राड्दुघा स्यादिति ततो हैव स उत्ससाद केशिनीरेवेमा अप्येतर्हि प्रजा जायन्ते॥४॥इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

॥ इति अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ इति अष्टाध्यायीकाण्डं समाप्तम् ॥

ISBN 978-81-208-3494-1